T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

İNSAN SÛRESİ TEFSİRİ VE CENNET TASVİRLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Mehmet YAZICI

İstanbul 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

İNSAN SÛRESİ TEFSİRİ VE CENNET TASVİRLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Mehmet YAZICI

Danışman
Prof. Dr. Nihat TEMEL

İstanbul 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi MEHMET YAZICI nın İNSAN SURESİ TEFSİRİ VE CENNET TASVİRLERİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
Tez Savunma Tarihi	02.10.2009	
1) Tez Danışmanı :	Prof. Dr. DOÇ. DR. NİHAT TEMEL	
2) Jüri Üyesi :	DOÇ. DR. MURAT SÜLÜN	
3) Jüri Üyesi :	DOÇ. DR. ALİ COŞKUN	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**
KISALTMALAR ..... **IV**
ÖNSÖZ **1**
GİRİŞ **4**
A. TEFSİR İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER **5**
1. TEFSİR 5
a. Tefsir İlminin Tarifi 5
b. Tefsir İlminin Konusu 5
c. Maksadı 6
d. Yüceliği 6
e. Tefsire Duyulan İhtiyaç ve Tefsirin Doğuşu 6
2. KONULU TEFSİR 7
a. Tarifi 7
b. Doğuşu ve Gelişimi 8
c. Konulu Tefsirin Önemi, Faydaları ve Gerekliliğinin Sebepleri 9
d. Çeşitleri 10
d1. Kur'ân Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsir 10
d2. Sûre Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsir 11
d3. Kelime ve Türevlerine Göre Konulu Tefsir 12
d4. Kur'ân Kıssalarında Konulu Tefsir 13
e. Konulu Tefsir Metodunun Uygulanışı ve Bu Konuda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar 13
f. Konulu Tefsir İle Mevziî (Klâsik) Tefsir Arasındaki Farklar 14
3. SÛRE TEFSİRİ 15
a. Sûre Kelimesinin Tahlili 15
b. Sûrelerin Tertibi ve Tasnifi 15
c. Müstakil Sûre Tefsirleri 16
B. SÛRE HAKKINDA GENEL MALUMAT **17**
1. MUSHAFTAKİ YERİ VE İNİŞ SIRASI 17
2. İSMİ VE ÂYET SAYISI 17
3. NÜZÛL YERİ 18
4. SEBEB-İ NÜZÛLÜ 19
5. KONUSU 21
6. SÛRENİN KENDİ BÜTÜNLÜĞÜ İÇİNDEKİ MÜNÂSEBETİ 21
7. BİR ÖNCEKİ SÛRE İLE MÜNÂSEBETİ 22
8. BİR SONRAKİ SÛRE İLE MÜNÂSEBETİ 23
C. SÛREDE GEÇEN GARİB LAFIZLARIN İZÂHI **24**
1. HÎN (حين) 24
2. DEHR (دهر) 25
3. SEBİL (سبيل) 26
4. EBRÂR (أبرار) 26
5. MİZÂC (مزاج) 27
6. KE'S (كأس) 28

7. MÜSTATÎR (مستطير) 28
8. KAMTARÎR (قمطريرا) 29
9. ZEMHERÎR (زمهرير) 29
10. KUTÛF (قطوف) 30
BİRİNCİ BÖLÜM: 31
İNSANIN YARATILMASI VE MÜKELLEF TUTULMASI 31
A. İNSANOĞLU KAİNÂTTAN SONRA YARATILMIŞTIR 32
1. هل Edatının Anlamı 32
2. Âyetteki "*İnsan*" dan Maksat Kimdir? 34
3. İnsan Yaratılmadan Önce Ne Kadar Süre Geçti? 35
4. İnsanın Zikre Değer Bir Varlık Olmaması 36
B. İNSANIN YARATILIŞI VE YARATILIŞ GAYESİ 39
1. İnsanın Yaratılışı 39
2. İlk İnsanın (Hz. Âdem) yaratılışı 40
3. İnsanın Yaratıldığı Madde 42
a. Döllenme Çok Küçük Hacimli Bir Sıvı (Sperm) Sayesinde Gerçekleşir: 45
b. Dölleyici Sıvının Mahiyeti 46
c. Döllenmiş Yumurtanın Ana Rahminde Tutunması (Embriyo Halini Alması): 47
d. Embriyonun Ana Rahminde Tekâmül Göstermesi 48
4. Evrim Teorisi 49
5. İnsanın Yaratılış Gayesi: İmtihan 51
6. İnsanın Görme Ve İşitme Yetenekleri İle Donatılması 52
C. İNSANLAR İKİ ZÜMREDİR: ŞÜKREDENLER VE NANKÖRLÜK EDENLER 53
1. السبيل (yol)'dan Maksad Nedir? 54
2. Allah'ın İnsana Hidâyet Etmesi 56
3. Allah'ın Hidâyeti Karşısında İnsanoğlunun Tutumu 58
D. KÂFİRLERİ BEKLEYEN ÂKİBET 63
1. سلاسل Ayaklarına Vurulacak Olan Uzun Zincirler 64
2. أغلال Boyunlarına Asılacak Olan Halkalar 65
3. سعيرا Alevli Kudurmuş Ateş 65
İKİNCİ BÖLÜM: 67
BİRR SAHİPLERİ, CENNETİN MAHİYETİ VE SÛREDEKİ CENNET TASVİRLERİ 67
A. BİRR SAHİPLERİNİ BEKLEYEN GÜZELİKLER 68
1. Birr Sahibi Kulun (Ebrâr) Tarifi 68
2. Kâfur Karışımlı Şarab 71
3. Diledikleri Gibi Kullanacakları Aktıkça Akan Pınarlar 74
B. BİRR SAHİPLERİNİN SÛREDEKİ VASIFLARI 75
1. Adaklarını (Sözlerini) Yerine Getirirler 76
a. Adağın Mahiyeti 79
b. Şartları 80
c. Çeşitleri 81
d. Hükmü 82
2. Kıyâmet Gününden Korkarlar 82
3. Sevdikleri Şeylerden İnfâk Ederler 85
C. BİRR SAHİPLERİNİN İNFAKTAKİ TUTUMU 90
1. Allah Rızâsı Endişesi 92
2. Âhiret Endişesi 94

D. BU TUTUMLARININ MÜKÂFATI 96
1. Kıyâmet Gününün Şerrinden Emin olmaları 96
2. Yüzlerinin Parlaklık, Gönüllerinin Sevinç İle Dolması 98
3. Cennet 99
4. İpek Elbiseler 102
E. CENNETİN MAHİYETİ 103
1. Cennet Kavramı 103
2.Cennetin Varlığı 105
3. Cennetin İsimleri 107
4. Cennetin Dereceleri 108
5. Cennetin Yeri 109
6. Cennetin Ebedîliği 110
F. SÛREDEKİ CENNET TASVİRLERİ 111
1.Cennetin Tahtları 111
2.Cennetin İklimi 112
3. Cennet Gölgesi ve Meyveleri 115
4. Cennet Kapları ve Kadehleri 117
6. Cennet İçecekleri 121
7. Selsebil Pınarı 124
8. Cennet Nedîmeleri 125
9. Akla Hayâle Gelmeyecek Ulu Bir Saltanat 129
10. Cennet Elbiseleri 132
11.Cennet Takıları 134
12. Bizzat Allah'ın İkram Edeceği Özel Şarab 136
13. Cennet Nimetlerinin Bedeli: Gayret 140
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 143
HZ. PEYGAMBERE YAPILAN TESELLİ MAHİYETİNDE İLAHÎ TAVSİYELER 143
A. KURÂN-I KERİM'İN KAYNAĞI 144
1. Kur'ân-ı Kerîm'in Parça Parça İndirilmesinin Hikmetleri 147
2. Müşriklerin Kur'ân Hakkındaki İddiaları 148
B. ALLAH'IN HÜKMÜNE SABIR ETMEK 151
C. HİÇBİR GÜNAHKÂRA VE MÜŞRİĞE İTAAT ETMEMEK 154
D. ALLAH'I ZİKRETMEK 157
E. SECDE YAPMAK VE TESBİH ETMEK 160
F. KÂFİRLERİN DÜNYA VE AHİRETE BAKIŞ AÇISI 163
G. ALLAH'IN İNKÂRCILARA MEYDAN OKUMASI 167
H. KUR'ÂN-I KERİM'İN ÖĞÜT OLMA NİTELİĞİ 171
İ. ALLAH'IN İRADESİ ÇERÇEVESİNDE KULUN İRADESİ 174
J. RAHMET DE AZÂB DA ALLAH'IN ELİNDEDİR 177
SONUÇ 180
KAYNAKÇA 182

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.y.	: Aynı yer
b.	: ibn (oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çvr.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
hz.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
İhts.	: İhtisar
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anhu / anha
s.	: Sayfa
(s.a.v)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
tsz.	: Tarihsiz
v.d.	: ve devamı
y.y.	: yer yok

ÖNSÖZ

Kendi ifadesiyle "*insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarmak için gönderilmiş*" olan Kur'ân-ı Kerîm'in bu maksadının gerçekleşmesi, hiç şüphesiz ilâhî maksada en uygun bir şekilde hükümlerinin anlaşılmasına ve hayata tatbik edilmesine bağlıdır. Tefsir ilminin var oluş sebebi ise bu noktada ortaya çıkmaktadır.

İlahî kelâmı *tebliğ* ve *tebyin* ile mükellef olan Hz. Peygamber bu vazifesini kusursuz bir şekilde ifa etmiştir. O hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması ile ilgili herhangi bir problem ortaya çıkmamıştır. Zîrâ ashâb, anlamadıkları bir şey olduğunda onu hiç çekinmeden, ilâhî vahyin öncelikli muhatabı ve tebliğcisi olan Hz. Peygamber'e sorarak zihinlerindeki, onun anlaşılması ile ilgili oluşan her türlü soru işaretini izâle etmekteydiler. Ancak onun vefatıyla birlikte bu durum değişmiş ve bir takım ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

Başlangıçta rivâyet ve dirâyet olmak üzere iki çeşit olan tefsir ilmi, müfessirlerin, tefsir faaliyetlerini icra ederken dikkate aldıkları ve önceledikleri noktalara göre mezhebî, ilmî, işarî, ictimaî, mevzuî (konulu) vb. olmak üzere çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir. Bu metotların hepsinin ortak amacı ise birdir. Bu amaç da; ilâhî kelâmın, murâd-ı ilahiye en uygun şekilde tefsir edilmesidir.

Asrımızın kendine has şartları ve ihtiyaçları sebebi ile son zamanlarda büyük bir hızla gelişen ve revaç bulan konulu (mevzuî) tefsir metodu da bu maksadın hâsıl olması için kullanılan muasır bir metottur. Bu metodun ana ilkesi ise, Kur'ân- ı Kerîm'e bütüncül bir bakışa dayanması ve ele alınan konunun tüm yönleri ile ortaya konulmasıdır. Bu tefsir metodunun kendine özgü çeşitleri vardır. Bunlardan biri de sûre çerçeveli konulu tefsirdir. Kendisinde mülâhaza ettiğimiz birtakım faydalardan dolayı biz de söz konusu metotla İnsan sûresi çerçevesinde bu çalışmayı yapmayı uygun bulduk.

Çalışmamızın giriş bölümünde tefsir ilmine dair yapılan çalışmalarda âdet olduğu üzere, bu ilme dair birtakım teorik bilgiler sunduk. Bu teorik bilgileri ise genel olarak tefsir ilmi, konulu tefsir ve sûre tefsiri ile ilgili olmak üzere üç alt bölümde sunmayı uygun gördük. Daha sonra tezimize konu olan sûrede geçen garip lafızların

izahını yaptık. Birinci bölümden itibaren konulu tefsir metodunu tatbik etmek sûretiyle sûredeki konuları ele aldık. Bu konular; insanın yaratılması ve mükellef tutulması, cenneti hak edenlerin özellikleri ve cennet tasvirleri ve son olarak da Hz. Peygamber'e yapılan teselli mahiyetinde bir takım tavsiyelerdir. Bu konuların her birisini kapsamına uygun olarak kimi zaman sûre ile sınırlı kalarak kimi zaman ise Kur'ân'a küllî bir bakış yaparak ele almaya çalıştık.

Birinci bölümde, sûrenin bize çizmiş olduğu çerçeveye uygun bir şekilde insanın yaratılışını, yaratılış aşamalarını, yaratıldığı maddeyi, yaratılış gayesini ve gaye çerçevesinde kendisine gerekli olan ve onu diğer mahlûkattan ayıran, ayırt etme gücünün verilmesinden bahsettik. Ayrıca insana verilen bu imtiyaz haricinde, Allah'ın insana hidâyet etmesinden ve bu hidâyet karşısında insanoğlunun takınmış olduğu tavırları ele almaya çalıştık ve bu tavıra göre ebedî hayatının nasıl şekilleneceğini sûre çerçevesinde izah ettik.

İkinci bölümde de Allah'ın hidâyeti karşısında doğru tavırı takınarak cennetlik olma mutluluğuna erişen ebrâr kulların vasıflarını, onlar için hazırlanmış olan güzellikleri ve sûre çerçevesinde cennet tasvirlerini ele almaya çalıştık.

Üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'e ve onun şahsında ümmetine, karşılaşmış oldukları büyük sıkıntı ve eziyetler sebebi ile Allah'ın (c.c.) teselli mahiyetinde yapmış olduğu tavsiyeleri teker teker ele aldık. Hiç şüphesiz bu tesellilerin, vahyin indiği konjöktürde vahyin ilk muhatabı olan Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.) ve seçkin ashâb-ı için ne kadar mühim olduğu gayet açıktır.

Çalışmamızı yaparken elimizden geldiği kadar temel tefsir eserlerini kullanmaya, onlardan istifade etmeye gayret gösterdik. Tefsirini yaptığımız âyetin mefhumu ile ilgili muteber kaynaklarda Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.)'in herhangi bir hadîs-i şerifi mevcut ise onu ilgili yerde vermeye çalıştık. Genel olarak ayetlerin meâllerini komisyon tarafından hazırlanan Türkiye Diyanet Vakfı'nın hazırlamış olduğu meâlden vermeyi tercih ettik. Tefsirini yapmış olduğumuz âyet-i kerîmenin mefhumunda açıklama ihtiyacı hissettiğimiz kavram ve kelimeleri Rağıb el-İsfehânî'nin "el-Müfredât" ve İbn Manzur'un "Lisân'ul-arab" isimli eserlerinden istifade etmek sûretiyle açıklamaya çalıştık.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği olan başta danışman hocam Prof. Dr. Nihat Temel hocama ve üzerimde emeği olan diğer tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım. Ayrıca tezi okuyarak değerli görüşlerini benimle paylaşan arkadaşlarım Nail Okuyucu, Abdussamed Söyler ve Ramazan Gürel'e, desteklerini ve dualarını hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve eşime teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

GİRİŞ

A. TEFSİR İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. TEFSİR

a. Tefsir İlminin Tarifi

Tefsir kelimesini etimolojik olarak tahlil ettiğimizde kök olarak iki kelime karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri "kapalı bir şeyi açmak, ortaya çıkarmak" gibi manalara gelen فسر dir.[1] Diğeri ise iklab yoluyla türetildiği ve hemen hemen فسر ile aynı manalara gelen (سفر)kelimesidir.[2] Tefsir kelimesi bu fiillerin tef'il babının mastarıdır. Tefsir kelimesinin bu iki fiilden türemiş olması anlamlarının bir birlerine çok yakın olması hasebiyle muhtemeldir. Tefsir, Kur'ân-ı Kerîmde sadece وَلا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا âyetinde[3] geçmektedir. Terim olarak tefsir ilmi şu şekillerde tarif edilmiştir:

İnsan gücü ve Arap dilinin verdiği imkân nispetinde Allah'ın muradına delâlet etmesi bakımından Kur'ân lafzının içerdiği manaları ortaya koyan bir ilimdir.[4]

Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e indirdiği Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlayan mukaddes bir ilimdir.[5]

Manaya açık şekilde delâlet edecek bir lafizla âyetin anlamını, durumunu, kıssasını ve nüzûl sebebini açık bir şekilde açıklamaktır.[6]

b. Tefsir İlminin Konusu

Allâh-u Teâlâ'nın tüm insanlığa hidâyet rehberi olarak indirmiş olduğu Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri, tefsir ilminin konusunu teşkil eder.

---

[1] İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l Arab*, Dâru Sadr, Birinci Baskı, Beyrut, tsz., V, 55.
[2] İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 367.
[3] Furkan, 25/33.
[4] Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l Kur'ân (thk. Ahmed b. Ali,)*, Dâru'l Hadîs, Kahire, 2001, II, 7.
[5] Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillah b. Bahâdır, *el-Burhân fi ulûmi'l Kur'ân (thk. Muhammed ebu'l-fadl İbrahim)*, 1972, Mısır, I, 13.
[6] Cürcanî, Seyyid Şerif, *Ta'rifat*, , Dâr'ul Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s.67.

c. Maksadı

Kur'ân-ı Kerîmin yüce manalarının Allah'ın muradına göre anlaşılması, hükümlerinin çıkarılması ve bu sayede iki dünya saâdetinin kazanılmasıdır.

d. Yüceliği

Her ilim şerefini konusu, amacı ve kendisine çokça ihtiyaç duyulması sebebiyle kazanır.[7] Buna göre tefsir ilmi, ilk olarak konusu itibarıyla şereflidir; çünkü konusu, en şerefli kelam olan Allah'ın kelamıdır. İkinci olarak amacı itibarıyla şereflidir; çünkü kendisinden amaçlanan sürekli, sonsuz mutluluğa ulaşmaktır. Üçüncü olarak çokça ihtiyaç duyulması hasebiyle de şeref sahibidir; çünkü dini ve dünyevi bütün güzelliklere ulaşmak şer'i ilimlere bağladır, şer'i ilimlerin de kaynağı hiç şüphesiz Allah'ın kelamıdır. Tüm bunlardan dolayı tefsir ilmi konusu, amacı ve kendisine duyulan şiddetli ihtiyaç sebebiyle ilimlerin en şereflisidir.[8]

e. Tefsire Duyulan İhtiyaç ve Tefsirin Doğuşu

Kur'ân-ı Kerîm Şerî'at'ın özü, İslâm binasının temeli, Müslümanların din ve dünya işlerinde müracaat etmeye mecbur oldukları asıl kaynaktır. Böyle zengin ve mühim bir kaynağı herkesin aynı seviyede anlaması ve ondan hükümler çıkarması mümkün değildir. Kuran-ı Kerîm'de herkes tarafından anlaşılabilen âyetler olduğu gibi ancak ilim erbabının anlayabileceği, derin belagat sanatlarının bulunduğu, derin bir dil bilgisini gerektiren ve ancak bir takım ilmî kurallarla anlaşılabilecek âyetler de vardır[9].

Kur'ân-ı Kerîm Arapça[10] inmiş olmasına rağmen o, sadece Araplara değil tüm insanlığa hitap eden evrensel bir kitaptır. Dolayısıyla Arapça bilmeyen insanların onu anlamaları için yapılan tercüme ve meâller, Kuran-ı Kerîm'i gerek hükümleri açısından gerekse mana ve lügat bakımından tam anlamıyla ifade etmekten acizdir. Bu yüzden

---

[7] Cevdet Bey, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul, 2002, s. 37.
[8] Suyûtî, Celâleddin Abdirrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l Kur'ân*, , Dâru-İbn Kesîr, Dımeşk, 2002, II, 1195.
[9] Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlu*, Ankara, 2003, s. 210.
[10] Şuara, 26/195; Yusuf, 12/2; Taha, 20/113; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/3; Zuhruf, 43/3.

âyetlerin taşımış oldukları derin mana ve hakîkatleri o insanlara ifade edebilmek için tefsire ihtiyaç bir zorunluluk halini almıştır.[11] Allah (cc)'ın

Ey peygamber! Sana rabbinden gönderileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçilik görevini (insanlara) ulaştırmamış olursun.[12]

Sana Kuranı gönderdik ki, insanlara indirileni onlara açıklayasın.[13]

Şeklinde peygamberine vahyetmesiyle birlikte tefsirine ihtiyaç duyulan âyetleri Hz. Peygamber'in tefsir etmesi ile birlikte bu ilim başlamıştır.[14]

Hz. Peygamber hayatta olduğu müddet içinde ashâb, Kur'ân'ın tefsirine ihtiyaç duymamıştır. Zîrâ anlamadıkları bir husus olduğunda Hz. Peygamber'e sorarak kafalarındaki müşkilatı hallediyorlardı. Ancak Hz. Peygamberin vefatı ve İslâm coğrafyasının genişlemesi sebebiyle daha önce görülmeyen birtakım meselelerin ortaya çıkması, bu coğrafyada yaşayanların mensup oldukları kültürlerin tesirinde kalarak bazı fikirlerini Kur'ân'a dayandırma gayretleri, ashâbı, Kur'ân-ı Kerîmi tefsir etmeye yöneltmiştir.[15] Böylece Hz. Muhammed (s.a.v) ile başlayan tefsir hareketi daha sonraki devirlerde büyük bir hızla gelişerek devam etmiştir.

2. KONULU TEFSİR

a. Tarifi

Kur'ân-ı Kerîm muhtelif maslahatlara mebni olarak bir defada külliyen indirilmediği için ilk inen âyet ile son inen âyet arasında uzun bir süre vardır. Yirmi küsur sene zarfında Kur'ân âyetleri değişik konumlarda; bazen bir suale cevap olma, bazen bir ahlak kuralını tespit etme, bazen de uygun olmayan bir davranışı yasaklamak için peyderpey iniyordu. Kuran'ın terbiye metodunun temel özelliklerinden biri olan "Tedrîcilik" prensibi, aynı konudaki âyetlerin değişik zamanlarda inmesini gerektiriyordu. Böylece Kuran'da bir konuyla alakalı olan âyetlerin hepsi muhtelif hikmetler sebebi ile bir sûreye değil de değişik sûrelere dağılmıştır. Daha önce yapılan

[11] Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulu Ve Tarihi*, İstanbul, 2001, s. 271.
[12] Mâide, 5/67.
[13] Nahl, 16/44.
[14] Demirci, *a.g.e.*, s. 270.
[15] Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ânı Tefsiri*, İstanbul, 1998, s. 22 v.d.

tefsirler, "Kur'ân Tertibi" esasına göre yapıldığı için konulu tefsir çalışmaları ancak günümüzde sistematik bir hale gelmiş ve bu alanda ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Konulu tefsir için yapılmış birçok farklı tarif mevcuttur. Ancak bu tariflerin hepsi incelendiğinde görülecektir ki hepsi birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Dolayısıyla, hepsini cem eden bir tarif sunmak gerekirse şu şekilde yapılabilir: "*Konulu tefsir, herhangi bir konuyu, Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde ele alıp, ister aynı, isterse değişik sûrelerde olsun konuyu uzaktan ve yakından ilgilendiren Mekkî ve Medenî tüm âyetleri toplayarak bunların siyak-sibak çerçevesi içinde ele alınması, mümkün mertebe nüzûl sırasını göz önünde bulundurarak, ilmî araştırma ve inceleme kurallarına uymak şartıyla Yüce Allah'ın o konu ile ilgili muradının ortaya konulmasıdır.*"[16]

b. Doğuşu ve Gelişimi

Konulu tefsirin ne zaman doğduğuyla ilgili olarak ortaya atılan görüşler farklılık arz etmektedir. Bir takım çağdaş ilim adamları, konulu tefsirin muasır bir tefsir çeşidi olduğunu, daha önceki devirlerde böyle bir ıstılahın bilinmediğini iddia ederlerken bazı ilim adamları da "ıstılah olarak "konulu tefsir metodu" diye bir ıstılahın, tefsir tarihinin eski dönemlerinde karşımıza çıkmaması eski âlimlerin bundan habersiz olduklarını göstermez", demişlerdir. Ve bu tefsirin doğuşunu Peygamber Efendimize kadar dayandırmışlardır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v), sahabe ve daha sonraki devirlerdeki müfessirlerin, Kur'ân'ı, Kur'ân'la tefsir etme metoduna başvurdukları bilinmektedir ki, bu da konulu tefsir metodunun temel prensiplerinden biridir. Zaten bu yöntem bizzat Kur'ân'ın yapısında vardır.[17]

Önceki âlimlerin konulu tefsir metodundan habersiz olduklarını iddia etmek yanlıştır. Çünkü konulu tefsir daha önceki âlimler tarafından bilinmekteydi ve bu sahada birtakım inceleme ve araştırmalar yaparak bazı eserler de telif etmişlerdir. Meselâ "emr-i bil maruf ve nehy-i anil münker" konusunda ilk devir müfessirlerinden Mukatil bin Süleyman (Ö. 150) "et Tefsiru Hamsü mieh Âyeh" ismini verdiği bir eser

---

[16] Aydüz, Davut, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yayınları, İstanbul, 2004, s. 141.
[17] Aydüz, *a.g.e.*, s. 143.

telif etmiştir.[18] Tarihî seyir içerisinde benzeri isimlerle birçok eserin telif edildiği görülmektedir. Konulu tefsir yöntemi ile yapılan çalışmaların sayısı günümüzde de hızla artmaktadır.

c. Konulu Tefsirin Önemi, Faydaları ve Gerekliliğinin Sebepleri

Konulu tefsir çalışmaları, günümüzde eskisine nazaran çok daha fazla önem kazanmış ve kendisine duyulan ihtiyaç artmıştır. Çünkü "konulu tefsir", insanların ihtiyaçlarına paralel olarak asrımızda, günden güne önem kazanmakta ve muhtelif konularda insanları aydınlatmaktadır. Konulu tefsir metodunun ve bu alanda yapılan çalışmaların önemini, faydalarını ve gerekliliğini genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:[19]

1. Konulu tefsirin, müfessiri hataya düşmekten ve taasuptan koruması
2. Çağımız insanına Kur'ân'ın mesajını ulaştırmada güvenilir bir yöntem olması
3. Kur'ân-ı Kerîm'in yeni mucizevî yönlerini açığa çıkarması
4. Müfessire bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısı kazandırması
5. Yeni Kur'ânî araştırmalara imkân hazırlaması
6. Kavramsal çalışmalara yön vermesi
7. Araştırmacının maksada ulaşmasında pratik bir yöntem olması
8. Çağdaş islamî eğitim-öğretim modeli oluşturması
9. Kur'ân'a yöneltilen şüphe ve itirazlara kapsamlı cevap verebilme imkânı sağlaması
10. Modernite ile birlikte ihtisaslaşmanın büyük önem kazanması sonucunda konulu tefsir sayesinde bir konu hakkında Kur'ân-ı Kerîm'in "ne dediği" ve "ne demek istediğinin" ortaya konulması.

---

[18] Aydüz, *a.g.e.*, s. 13.
[19] Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şura Yayınları, İstanbul, 2001, s. 108 v.d.

Asrımızda bir ihtiyaç olarak doğan ve günümüz Müslümanlarının aydınlanmasına, belli konulardaki meraklarının giderilmesine, İslâm'ı daha iyi anlamalarına vesile olan konulu tefsir çalışmaları, büyük bir hızla devam etmektedir.

d. Çeşitleri

Konulu tefsir metodu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde birçok konulu tefsir çeşidine şahit oluyoruz. Konulu tefsir çalışmalarının belirli bir disiplin altına alınabilmesi için 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "konulu tefsir" in usûl ve yöntemini belirleyen metodolojik çalışmalar başlatılmıştır.

Genel olarak en fazla kabul gören tasnife göre konulu tefsirin dört çeşidi vardır.

1. Kur'ân bütünlüğünü esas alan konulu tefsir.
2. Sûre bütünlüğünü esas alan konulu tefsir.
3. Kelime ve türevlerine göre konulu tefsir.
4. Kur'ân kıssalarında konulu tefsir.

d1. Kur'ân Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsir

En meşhur olan ve en fazla itibar gören konulu tefsir çeşididir. Zaten "konulu tefsir" tamlaması kullanıldığında da akla ilk gelen konulu tefsir çeşididir.

Kur'ân bütünlüğünü esas alan konulu tefsirde, araştırmacı öncelikli olarak bir konu seçer ve bu konunun sınırlarını tayin ederek, o konuyla alakalı Kur'ân'ı Kerîm'in tamamında âyet taraması yaparak, âyetleri nüzul sırasına göre sıralar ve konuyu bütün halinde ele alır. Bu konuya dair görüşlerini ortaya koyarken Kur'ânî üslup hakkında bir giriş yapar. Daha sonra konuyu birtakım ana bölümlere, alt bölümlere ve inceleme konularına ayırır. Söylediği tüm düşünceleri ve fikirleri Kur'ân âyetleri ile delillendirir. Araştırmacı tüm bunları yaparken konunun, insanların yaşadığı realite ve problemlerle bağlantısını kurarak, onların sorunlarına Kur'ânî perspektiften cevap vererek onları aydınlatmaya çalışır.[20]

[20] Aydüz, *a.g.e.*, s.154.

Araştırmacı bu metotla tefsir yaparken ayrıntılı derin mevzulara, irap tartışmalarına ve belağat inceliklerine fazlaca girmez, sadece konuya ışık tutacak miktarda bunlara değinir. Araştırmacı bunları yaparken dikkat çekici bir üslup kullanmalıdır.[21]

d2. Sûre Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsir

Bu tür konulu tefsir birinci türe benzemesine rağmen ona kıyasla daha dar bir çerçevede icra edilir. Zîrâ diğerinde ele alınan konu tüm Kur'ân çerçevesinde incelenip ele alınırken burada konu, seçilen sûre bütünlüğü içerisinde ele alınır. Bunu şu şekilde tarif edebiliriz: "her hangi bir sûreyi, en ince noktasına varıncaya kadar araştırmak gayesiyle, sûrenin özel ve genel hedeflerini, maksadını ve ihtiva ettiği konuların birbirleri ile olan irtibatlarını açıklamak sûretiyle bir bütün olarak ele almak ve incelemektir.[22]

Araştırmacı öncelikle sûreye dair çok geniş bir okuma yaparak sûrenin ihtiva ettiği hedef ve konuları büyük bir titizlikle tayin eder. Daha sonra tayin ettiği konuları beyân eden âyetlerin, sebebi nüzulünü araştırarak sûrenin Mekkî veya Medenî olduğu hususunda bilgi vererek sûrenin hangi sûreden önce ve hangi sûreden sonra nazil olduğu aktarır. Ayrıca sûrenin diğer sûrelerle olan bağlantısı ifade edilir. Zîrâ Suyûtî (ö.911), sûreler arasındaki uyum ve ilişkiyi anlatan "*Tenasüku'd-Dürer fi Tenasübi's-Suver*" adlı eserinde bu konuda "Her sûre kendisinden sonra gelen sûre için bir özet mahiyetindedir, kendinden sonra gelen sûre, bir öncekini bir yönüyle izah ve tafsil eder" demiştir. Ayrıca sûreler arasındaki irtibatı anlatan Suyûtî'înin eseri gibi müstakil eserler telif edilmekle birlikte müfessirler yazmış oldukları tefsirlerinde bu irtibata ayrıca yeri geldiğinde değinmişlerdir. Meselâ Fahreddin er-Razî (ö. 606), Seyyid Kutub (ö. 1966), Said Havva (ö.1989) gibi müfessirler eserlerinde buna dair malumatlar vermişlerdir.[23]

---

[21] Aydüz, *a.g.e.*, s. 154.
[22] Aydüz, a.y.
[23] Eren, A.Cüneyt, *Konulu Tefsir Metodu*, Nil Yayınları, İstanbul, 2002, s.37.

Şatibî'ye göre ise her sûrenin bir ana konusu vardır. Her ne kadar onda değişik konu ve hükümler bulunsa da onlar, bu ana konuyu destekleyici ve tamamlayıcı mahiyettedirler.[24]

Araştırmacı bir sûre üzerinde ciddi bir okuma ve araştırma yaptıktan sonra görecektir ki her sûrenin müstakil kimliği ve temel hedefleri vardır. Bilindiği üzere en basitinden Mekkî ve Medenî sûrelerin hedefleri bile muhteliftir. Mekkî sûrelerde uluhiyyet, risâlet, yeniden diriliş ve iyi ahlâka dair konular yer almaktayken, Medenî sûrelerde çok daha farklı konular ele alınmıştır.[25] Bu Kur'ânı Kerîm'in tedriciliğinin ve yeni bir toplum inşa edişinin en tabii sonucudur.

Konulu tefsirin bu çeşidini, bazı ilim adamları "konulu tefsir çalışmaları" içine dâhil etmemişlerdir. Suyûtî'nin yukarda zikrettiğimiz görüşü onların dayanak noktalarından biridir. Bu ilim adamları bu metotla yapılan konulu tefsirin, klâsik tefsir anlayışından farklı olmadığını söylemektedirler.[26]

Sûre bütünlüğünü esas alan konulu tefsir çalışmalarını, konulu tefsir dâhilinde görenler ise Şatibî'nin yukarda zikrettiğimiz görüşüne dayanarak bu alandaki çalışmalara devam etmişler ve çalışmalarını konulu tefsir olarak isimlendirmişlerdir.

d3. Kelime ve Türevlerine Göre Konulu Tefsir

Bu tür konulu tefsir de araştırmacı öncelikli olarak Kur'ân kelimelerinden birini ele alır, sonra o kelimenin ve müştaklarının geçtiği âyetleri toplar. Âyetler toplanıp tefsirleri iyice öğrenildikten sonra araştırmacı Kur'ân'ın o kelimeyi kullanımı vasıtasıyla, kelimenin kazanmış olduğu anlamları tespit etmeye çalışır.[27]

Kur'ân'da sıkça tekrarlanan kelimelerin ekseriyeti Kur'ânî terimler haline gelmişlerdir. Meselâ; *ümmet, sadaka, cihad, kitap, ehl-i kitâb* vs. Araştırmacı seçmiş olduğu kelime veya terimi önce etimolojik olarak tahlil eder. Daha sonra Kur'ân bütünlüğü içerisinde ve geçmiş olduğu yerdeki siyak ve sibakına göre, kazanmış olduğu

---

[24] Aydüz, *a.g.e.*, s. 154.
[25] Aydüz ,*a.g.e.*, s.155.
[26] Eren, *a.g.e.*, s.36.
[27] Aydüz, *a.g.e.*, s. 158.

anlamları zikrederek, araştırmasını, belli ana başlıklara ve alt başlıklara ayırmak sûretiyle tamamlar.

d4. Kur'ân Kıssalarında Konulu Tefsir

Bu tür konulu tefsir henüz pek fazla yayılma alanı bulamamıştır. Konulu tefsirin genel prensipleri aynı şekilde burada da kullanılır. Kıssa defalarca ciddiyetle okunduktan sonra kıssanın, ana konusu ve amacı tespit edilir. Ve bu bağlamda âyetlerin izahı, fazla ayrıntıya dalmadan, irab hususiyetlerine girmeden yapılarak, okuyucuya verilmek istenen mesaj, güzel bir üslupla verilir.

Yapmış olduğumuz tasnif, konulu tefsire dair yapılmış olan tek tasnif değildir. Farklı bakış açılarına göre karşımıza çok çeşit tasnifler çıkmaktadır.

e. Konulu Tefsir Metodunun Uygulanışı ve Bu Konuda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Konulu tefsirin teorisi daha yeni yeni yerleşmektedir. Zîrâ bilimsel ve sistematik olarak asrımızda ortaya çıkan bu metodun teorisini anlatan eserler telif edilmeye başlanmış ve her müellif farklı bir metod ortaya koymuştur. Bu konuda dikkat edilmesi gereken hususları şöyle sıralayabiliriz:[28]

1. Kur'ân'dan bir konu tespit edip, konuya uygun bir başlık seçerek konuyu sınırlandırmak.
2. Konu ile irtibatlı olan tüm âyetleri toplamak
3. Âyetleri nüzûl sırasına göre dizmek
4. Toplanan âyetleri tefsir etmek
5. Âyetler arka planları ile birlikte değerlendirmek
6. Konunun planı yapmak ve buna göre konunun işlenmesi
7. İlmî araştırma metotlarına riâyet etmek

[28] Aydüz, *a.g.e.*, s.163 v.d.

f. Konulu Tefsir İle Mevziî (Klâsik) Tefsir Arasındaki Farklar

Tefsir bilindiği üzere birçok açıdan çok çeşitli tasnife tâbi tutulabilir. Bu tasniflerden biri de tefsirin konulu ve mevziî(klâsik tefsir anlayışı) şeklinde ikiye ayrılmasıdır. Şimdi bu iki tefsir anlayışı arasındaki farkları zikredelim:[29]

Mevziî tefsir anlayışında Kur'ân'ı Kerîm, Mushaf tertibine göre ele alınarak baştan sona doğru tefsir edilir. Ve bu tefsir sırasında, karşılaşılan tüm konulara temas edilirken, konulu tefsirde sadece bir konu seçilir ve o konu dışına çıkılmaz.

Mevziî tefsirde müfessir, ele aldığı âyeti tüm yönleri ile (sebebi nuzul, nasih-mensuh, irab, vs.) incelerken konulu tefsirde genellikle bu mevzulara girilmez ancak ihtiyaç duyulduğunda girilir.

Konulu tefsirde mevziî tefsirde olduğu gibi Fatiha sûresinden başlanıp Nâs sûresinden çıkılmaz. Bir konu ile alakalı tüm âyetler toplanıp, bir sıraya konarak tefsirleri yapılır. Seçilen konu genellikle inançla, evrenle, toplumla ve hayatla ilgili güncel konulardır.

Mevziî tefsir anlayışında müfessire biçilen rol, konulu tefsirdeki rolüne nisbetle pasiftir. Zîrâ mevziî tefsirde müfessir sağlam bir kafa ve akl-ı selim ile yüce Kur'ân'ın karşısına geçer ve âyetlerin ona sunmuş olduğu verilerden hareketle onu tefsir eder. Konulu tefsirde ise müfessir, yaşanan hayattan seçmiş olduğu bir konu üzerine düşünüp bir takım düşünceler, anlayışlar, zihninde teşekkül ettikten sonra Kur'ân nasslarına yönelir. Yani konulu tefsirde müfessir aktif bir role sahiptir.

Mevziî tefsir çalışmaları çok uzun zaman gerektiren çalışmalardır. Bu yüzdendir ki büyük İslâm âlimlerinin pek azı böyle bir tefsir yazma şerefine nail olabilmiştir. Konulu tefsir ise kısa zamanda faydalı sonuçların hâsıl olduğu bir tefsir anlayışıdır.

---

[29] Aydüz, *a.g.e.*, s. 192 v.d.

3. SÛRE TEFSİRİ

a. Sûre Kelimesinin Tahlili

Sûre kelimesi lügatte yüksek makam, yüce derece, şan ve şeref, binanın kısım veya katları anlamlarına gelir. Çoğulu ise "**süver**"(سور) dir.[30]

Istılahtaki anlamı ise, âyetlerden meydana gelen, başı ve sonu bulunan, Kur'ânı Kerîm'i oluşturan 114 parçadan her birine verilen isimdir.[31] Her sûre gerçekten de lügat manasında olduğu gibi yüce Allah'ın kelamını ihtiva etmekle çok yüksek şeref ve makamda bulunmaktadır. Kur'ân' daki en uzun sûre "Bakara" sûresidir ve 286 âyetten müteşekkildir. En kısa sûre ise 3 âyet olan Kevser sûresidir. Bazıları 114 olarak bilinen sûre sayısını Enfâl ve Tevbe ya da Duhâ ve İnşirâh sûrelerini bir sûre sayarak 113 e indirmektedirler.[32]

b. Sûrelerin Tertibi ve Tasnifi

Sûrelerin tertibi ile ilgili görüşler üç noktada toplanmaktadır.

1. Sûrelerin tertibi, tevkifî (vahye dayanan) değildir. Sahâbenin ictihadına dayanmaktadır. Bu görüş cumhurun görüşüdür. Sûrelerdeki âyetlerin tertibi ise tamamıyla tevkifî olup vahye dayanmaktadır. Âyetlerin tertibinde, sahâbenin ictihadı diye bir şey söz konusu değildir.[33]

2. Sûrelerin tertibi, tıpkı âyetlerin tertibinde olduğu gibi tevkifîdir. Tamamen vahye dayanmaktadır.

3. Sûrelerin tertibi kısmen Hz. Peygamber, kısmen de sahâbe ictihâdıyla gerçekleştirilmiştir.

---

[30] Zerkâni, *a.g.e.*, I, 295.
[31] Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İFAV, İstanbul, 1991, s.89.
[32] Turgut, *a.g.e.*, s. 90.
[33] Ahmet Cevdet Paşa, *Muhtasar Kuran Tarihi*, İstanbul, 1985, s.72.

Sayılan bu görüşleri savunan âlimlerin her birisinin kendilerine göre delilleri mevcuttur. Ve bunların münakaşaları ilgili kitaplarda uzun uzadıya yapılmıştır.[34]

c. Müstakil Sûre Tefsirleri

Konulu tefsir başlığı altında mütalaa edilen sûre tefsiri faaliyetinin ne zaman başladığına dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak kendini daha ziyade beşinci asırdan itibaren yaygın olarak göstermeye başlamıştır.[35] Bu tarihten önce de yapılmış sûre tefsirleri mevcuttur. Meselâ Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl (ö.332) Fatihâ Sûresinin tefsirini yapmıştır.[36]

Kur'ân'ı Kerîm'den bazı sûrelerin seçilip, tefsir edilmesinin çeşitli sebepleri vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

1. Bazı sûrelerin fazileti hakkında birçok hadîs-i şerifin varid olması[37].

2. Mü'minlerin sıkça okumak zorunda oldukları namaz sûreleri gibi sûrelerin açıklamalarını bilmek istemeleri.

3. Bazı sûrelerin tefsir edilmesiyle, maksadın belli ölçüde hâsıl olacağı düşüncesi. Meselâ Fâtiha sûresi genel olarak Kur'ân'ı özetlediğinden dolayı "Kur'ân'ın Esâsı" ve "Vafiye" gibi isimler almıştır.

4. Bazı müfessirlerin çok uzun zaman gerektiren Kur'ân'ın tamamını tefsir etmeye ömürlerinin yetmeyeceğini düşünerek çeşitli hikmetlere binaen seçmiş oldukları sûreleri tefsir ederek, bu ümmete hizmet etmek istemeleri.[38]

---

[34] Sûrelerin tertibi ile ilgili münakaşa ve görüşler için bkz. *Menâhil* I, 297; *İtkân,* I, 189.
[35] Karakış, Mecit, *Alak Sûresi Tefsiri,* (Basılmamış Yüksek Lisâns Tezi) M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 25.
[36] Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1973, I, 373.
[37] Sûrelerin fazileti ile ilgili hadisler için bkz. Buhari, *Fedâilü'l-Kur'ân.*
[38] Baş, Erdoğan, Hucurât Sûresi ve Beşerî Münasebetler, (Yüksek Lisans Tezi), M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, s. 2.

B. SÛRE HAKKINDA GENEL MALUMAT

1. MUSHAFTAKİ YERİ VE İNİŞ SIRASI

İnsan Sûresi, Hz. Osman mushafındaki tertibe göre Kıyâmet sûresinden sonra ve Mürselat Sûresinden önce olmak üzere yetmiş altıncı sûredir. Bununla birlikte Ubeyy b. Ka'b'a ait olan mushafta altmış ikinci, İbn Mesûd'a ait mushafta ise yetmiş beşinci sıradadır.[39]

Sûrenin iniş sırası ile ilgili olarak Mekkî olduğunu söyleyenler ile Medenî olduğunu söyleyenler arasında ihtilaf söz konusudur. Sûrenin Mekkî olduğunu kabul edenlere göre Kıyâmet sûresinden önce olmak üzere otuzuncu veya otuzbirinci sûre olarak, Medenî olduğunu savunanlara göre ise Rahman sûresinden sonra ve Talak sûresinden önce olmak üzere doksan sekizinci sûre olarak nazil olmuştur.[40] Nüzul sırasına göre sûreleri tertib ederek tefsir eden İzzet Derveze ise sûreyi, Zilzâl sûresinden önce olmak üzere doksanıncı sûre olarak tefsir etmektedir.[41] Süleyman Ateş de iniş sırasına göre doksanıncı sûre olduğunu kabul etmektedir.[42]

2. İSMİ VE ÂYET SAYISI

İlk âyetinde "insan" kelimesinin geçmesi ve insanın mâhiyetinden bahsetmesi hasebiyle "İnsan Sûresi" adı verilmiştir. Ancak sûrenin başka isimleri de mevcuttur. İmam Buhâri'nin Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği "Hz. Peygamber Cuma günü sabah namazında secde sûresini ve " هل أتى على الإنسان" sûresini okurdu"[43] hadisi bu sûrenin ashâb-ı kirâm zamanında "hel etâ a'le'l insân" ismi ile anılmakta olduğunu göstermektedir.[44]

İlk ayetinde "الدهر" kelimesinin geçmesi hasebiyle "dehr", Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bu sûrede zikredilen "أمشاج" kelimesi sebebiyle "emşac", ebrâr kulların

---

[39] Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 82-84.
[40] İbn Aşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, y.y., tsz, XXIX, 370.
[41] Derveze, İzzet, *et-Tefsîr-ul Hadîs (trc. Vahdettin İnce)*, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997, V, 19.
[42] Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyât, İstanbul, tsz., IX, 237.
[43] Buhârî, Cuma, 10; Müslim, Cuma, 17.
[44] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 369.

vasıflarından bahsettiği ve sûrede bu kelime geçtiği için "ebrâr" olmak üzere beş tane ismi vardır.[45]

Âyet sayısı ihtilaf olmaksızın otuz birdir. Sûrede iki yüz kırk kelime vardır.[46] Harf sayısı ise bin elli üçtür. Fasılası ise sadece "elif" tir.[47]

3. NÜZÛL YERİ

İnsan Sûresi'nin nerede nazil olduğuna dair herhangi bir ittifak söz konusu değildir. Rivâyetler muhteliftir. Nüzûl yeri konusunda üç farklı görüş mevcuttur.

1. Sûrenin tamamı Medenîdir.[48] Bu görüş Mücahid ve Katâdeye nisbet edilmektedir.[49]

2. Sûrenin tamamı Mekkîdir.[50] Bu görüş Atâ b. Yesâr, Mukatil ve Kelbî'ye isnad edilmektedir.[51]

3. Sûrenin tamamı bir yerde nazil olmamıştır. Dolayısıyla sûrede hem Mekkî hem de Medenî ayetler mevcuttur.[52] Bu hususta da iki görüş vardır.

a. Sûrenin yirmi dördüncü ayeti olan "فا صبر لحكم ربك ولا تطع منهم اثما أو كفورا" hariç sûre Medenîdir.[53]

b. Sûrenin yirmi üçüncü ayeti olan "إنا نحن نزلنا عليك القرأن تنزيلا" ayetine kadar olan kısım Medenî, geri kalan kısmı ise Mekkîdir.[54]

---

[45]İbn Aşur, *a.g.e.*, XXIX, 369.
[46]Hâzin, Alâuddin Ali b Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, *Tefsir'ul-Hâzin*, Dâru'l Fikr, tsz., IV, 338; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1993, VII, 5488.
[47]Firuzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *Besâir-u Zevi-tTemyiz fi Letâif'il-Kitâbi'l-Aziz*, Mektebetü'l İlmiye, Beyrut, tsz., I, 493; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5488.
[48]Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 391; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 429; Hâzin, a.g.e., IV, 337; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 118; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 259; İbn Aşur, *a.g.e.*, XXIX, 370; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 150.
[49] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 337; İbn Aşur, *a.g.e.*, XXIX, 370; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 150.
[50] Beyzavî, *a.g.e.*, III, 163; Mukatil, *a.g.e.*, IV, 520; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 337; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 118; İbn Aşur, *a.g.e.*, XXIX, 370; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 150.
[51] Hâzin, *a.g.e.*, 4/337; Hasan Han, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevci Sıddık, *Fethü'l-beyân fî makasıdi'l-Kur'ân*, (nşr: Abdullah b. İbrahim el-Ensarî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, XIV, 453.
[52] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 150.
[53] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 370; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 150; Hasan Han, *a.g.e.*,XIV, 453.
[54] Hâzîn, *a.g.e.*, IV, 337; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 118; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 150; Hasan Han, *a.g.e.*,XIV, 453.

Şia'ya göre sûre Medenîdir.[55] Seyyid Kutup sûrenin nerede nazil olduğu hakkında şöyle demektedir:

"Bu sûrenin Medine'de nazil olduğuna dair bazı rivâyetler mevcut ise de, mevzuu, üslûbu ve delalet ettiği işaretleri ile Mekke'de indiği açıktır. Bu sebepten biz de Mekkî rivâyetleri tercih ettik. Hatta bizde, sûrenin Mekke'de ilk nazil olan sûrelerden olduğu kanaati vardır. Bu sebeple maddi nimetlerin tasvirlerini ve şiddetli azâbı uzun ve tafsilatlı bir şekilde beyân buyurmakta, aynı zamanda Resulullah (s.a.v.)'ı da Rabbinin hükmüne sabretmeye, günahkâr ve münkirlere baş eğmemeye davet etmektedir. Bu gibi mevzular, Mekke'de iken davete ve davet sahiplerine yapılan şiddetli eziyetler sırasında nazil olmaktaydı. Müşriklere mehil vermekte, Resulullah (s.a.v.)'a kendisine nazil olan Hak üzerinde sebata ve kendisine inanmayanlara da meyletmemeye çağırmaktaydı. Benzeri durumlar Kalem, Müzeemmil, Müddessir sûrelerinde de geçmişti. Medine'de nazil olmasıyla ilgili rivâyetler bize göre çok zayıftır."[56]

İbni Âşur da sûrenin tamamının Mekkî olduğu görüşünün daha doğru olduğunu ifade etmektedir.[57]

4. SEBEB-İ NÜZÛLÜ

Sûrenin tamamının nuzûlüne sebep olan bir olay kaynaklarda zikredilmemiştir. Ancak sûrenin sekizinci âyeti olan;

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا Âyeti ile ilgili olarak Atâ, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bu âyet-i kerîme, Hz. Ali ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kızı Fâtıma hakkında nazil olmuştur. Hz. Ali bir gece bir miktar arpa karşılığında bir hurmalığı suladı. Sabah olup da ücreti olan arpayı alınca eve geldi, üçte birini öğütüp ondan "hazîrâ" dedikleri bir yemek yaptılar. Yemek pişince bir yoksul geldi ve yemek istedi. Bunun üzerine pişen yemeği ona verdiler. Sonra ikinci üçte birini öğütüp yemek

---

[55] et-Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîr'il-Kur'ân*, Beyrut, 1991, XX, 130; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5488.
[56] Kutub, Seyyid, *Fizılâl-il Kur'ân(trc: Bekir Karlığa ve Arkadaşları)*, Hikmet Yayınları, İstanbul, tsz., XV, 409.
[57] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 402.

yaptılar. Bu yemek de pişince bir yetim gelip yemek istedi, bunun üzerine pişen yemeği o yetime verdiler. Sonra kalan son üçte birlik kısmı öğütüp yemek yaptılar ki bu sefer müşriklerden bir esir geldi ve yemek istedi, bunun üzerine pişen son yemeklerini de bu esire verdiler. Ve o günü aç olarak geçirdiler. Bunun üzerine Allah (c.c.) bu âyeti inzal buyurdu."[58]

Sûrenin yirminci âyeti olan; وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا Âyeti ile ilgili olarak İbnu'l Münzir, İkrime'den şöyle bir rivayette bulunmuştur: "Hz. Ömer, bir gün Peygamber Efendimiz'i (s.a.v.), hurma dallarından örülmüş bir hasırın üzerinde uyumakta iken hasırın, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in mübarek vücudunda iz bıraktığını görünce ağlamaya başladı. Hz. Peygamber, Ömer'e ağlamasının sebebini sordu. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle cevap verdi: "Ey Allah'ın elçisi, Kisra'yı ve sahip olduğu hükümranlığı, Hürmüz'ü ve sahip olduğu hükümranlığı, Habeş kralını ve sahip olduğu hükümranlığı düşündüm, bir de senin Allah'ın elçisi olduğun halde dallardan örülmüş bir hasır üzerinde uyuduğunu gözümün önüne getirdim de ondan ağladım." dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Ey Ömer, dünyanın onların, âhiretin de bizim olmasına razı olmaz mısın?" buyurdu. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmeyi inzâl buyurdu.[59]

Sûrenin yirmi dördüncü âyeti olan: فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا Âyeti ile ilgili olarak Abdurrezzâk, İbn Cerir ve İbnu'l Münzir'in Katâde'den rivâyetine göre: Ebû Cehil bir gün "eğer Muhammed'i Kâbe'de namaz kılarken görecek olursam mutlaka boynuna basacağım" demiş ve bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmeyi indirmiştir.[60]

---

[58] Vahidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi, *Esbâb-ı Nuzül'il-Kur'ân (nşr. Mahir Yasir)*, Birinci Baskı, Dâru'l Meymân, Riyad, 2005, s.705.

[59] Suyûtî, Celâleddin, *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâb-ı Nüzûl*, Dâru'l Kütüb'ül İlmiye, Beyrut, tsz., s.207.

[60] Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *el-Camî'ul-Beyân ân Te'vîl-i Âyi-l Kur'ân*, Beyrut, 1995, XXVIII, 288; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 208; San'anî, Abdurrezzak b. Hemmam, *Tefsîru Abdurrezzâk*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, III, 378; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, İkinci Baskı, 1983, VIII, 401; Suyûtî, *ed-Dürr'ül Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, VIII, 378; ez-Zuhaylî,Vehbe, *et-Tefsir'ul-Mûnîr*, Birinci Baskı, Beyrut, 1991, XXIX, 304.

5. KONUSU

Sûre genel olarak üç konuyu ele almıştır. Bu konular sırasıyla; insanın yaratılması, Allah'a kulluk yapanların ve yapmayanların âhiret hayatındaki durumu ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e yapılan teselli mahiyetinde tavsiye ve emirlerdir.[61]

İnsan daha yaratılmadan önce üzerinden çok uzun bir zaman dilimi geçtiği beyân edilerek başlanan insanın yaratılması konusu, yaratıldığı maddenin zikredilmesi, bir takım yeteneklerin kendisine verildiğinin hatırlatılması ve yaratılışının bir gâyeye mâtuf olduğu beyan edilerek işlenmiştir.

Sûrede insanlar, yaratılış gayesinin bilincinde olan ve buna göre davranan ve davranmayanlar olarak iki kısıma ayrıldıktan sonra her iki zümrenin âhiret hayatındaki durumları anlatılmıştır. Bu anlatım yapılırken Cenâb-ı Mevlâ'nın rahmetinin gazabına gâlib olduğunun bir alâmeti olarak cennet uzun bir şekilde anlatılırken cehennem kısaca anlatılmıştır. Mü'minlerin âhiret hayatındaki hali göz alıcı bir şekilde sunulurken kâfirlerin hali ise içler acısı olarak takdim edilmiştir.[62]

Sûrenin son kısmında ise Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'ı sıkıntıya sokan, O'nu üzen bir takım iddialar ve hâdiseler üzerine, ortaya atılan iddiaların batıllığını ortaya koyan, O'nu teselli edici mahiyette bir takım emir ve tavsiyeler yapılarak, sûre son bulmuştur. Bu teselli mahiyetindeki tavsiyelerle Hz. Peygamber'e ve şahsında ümmetine moral destek sağlanmış böylece Mekkeli müşriklerin İslam aleyhindeki ümitleri kırılmıştır.

6. SÛRENİN KENDİ BÜTÜNLÜĞÜ İÇİNDEKİ MÜNÂSEBETİ

Sûrenin kendi bütünlüğü içerisinde çok dikkat çeken bir uyum söz konusudur. Sûre, iki âyetlik mukaddime ile mesajları gâyet net olan olan iki fıkradan oluşmaktadır. Her iki fıkra da إنا (*gerçekten biz...*) ifadesiyle başlar. Birinci fıkra "*gerçekten Biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör*"[63] âyetiyle başlayarak yirmi

---

[61] Tantâvî, Tantavi b. Cevherî el-Mısrî, el-*Cevâhir fî Tefsir'il Kur'ân,* Dâru'l Fikr, y.y., tsz., XXIV, 319.
[62] Derveze, *a.g.e.*, V, 19.
[63] İnsan, 76/3.

ikinci âyete kadar devam eder. İkinci fıkra ise: "*gerçekten Kur'ân'ı sana indiren Biziz Biz*"[64] âyetiyle başlar ve sûrenin sonuna kadar devam eder.[65]

İnsanoğlunun ilk hali olan nutfeyi zikrederek başlayan sûre, insanın dünyadaki tutumuna göre son hali olacak olan ehl-i rahmet veya ehl-i azab'dan bahsederek nihâyete ermiştir.[66]

7. BİR ÖNCEKİ SÛRE İLE MÜNÂSEBETİ

Hz. Osman mushafındaki sıralamaya göre kendisinden bir önceki sûre olan Kıyâmet sûresi ile arasında dört açıdan anlam münâsebeti vardır:

Birincisi; Allah (c.c.) Kıyâmet sûresinin sonunda insanın yaratılışına dikkat çekmiş, onun değersiz bir kan pıhtısından yaratıldığını dile getirmiş ve insanoğlunu kadın ve erkek olmak üzere iki cins olarak yarattığını beyân etmiş ve sûre son bulmuştur. İnsan sûresinin ilk âyetlerinde de insanoğlunun gören ve işiten bir varlık olarak yaratıldıktan sonra ona doğru yolun gösterildiği ve bu doğru yolu seçip seçmemesine göre "شاكر" veya "كفور" olarak iki kısma ayrıldığı beyân edilmiştir. Böylece Kıyâmet Sûresinin sonu ile İnsan Sûresinin başı arasında kuvvetli bir münâsebetin olduğu göze çarpmaktadır.[67]

İkinci münâsebet ise; önceki sûre olan Kıyâmet sûresinde insanoğlunun yeniden dirildikten sonraki gideceği iki yer olan "cennet" ve "cehennem" deki halinden çok kısaca bahsedilmiş, İnsan sûresinde ise bu hususlar özellikle de cennet teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır.[68] Bu sûrede cennetin uzunca anlatılması Kıyâmet Sûresindeki "وجوه يومئذ ناضرة" (*yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parlar*)[69] âyetinin şerhi niteliğindedir.[70]

---

[64] İnsan, 76/23.
[65] Havva, Said, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Dâru's Selâm, Üçüncü Baskı, Kahire, 1991, XI, 6296.
[66] İbn Teymiye, Şeyhu'l İslâm Takiyüddîn Ahmed el-Harranî, *Dekâikü't-Tefsir*, İkinci Baskı, Beyrut, 1984, V, 21.
[67] Havva, *a.g.e.* , XI, 2684.
[68] Suyûtî, Celâleddin, *Tenâsükü'd-Dürer fî Tenâsübi's-Suver*, (thk. Abdullah Muhammed Derviş), Âlemü'l kütüb, Beyrut, 1987, s. 150; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 279.
[69] Kıyâmet, 75/22.
[70] Suyûtî, *a.g.e.*, s.150.

Üçüncü münâsebet; Kıyâmet sûresinde daha çok cehennem ehlinin halinden bahsedilmiş, peşinden gelen İnsan sûresinde ise cennet ehlinin âhiret gününde içinde yaşayacağı nimetlerden bahsedilmiştir.[71]

Dördüncü münâsebet noktası; Kıyâmet Sûresinde Allah (c.c.) كلا بل تحبون العاجلة وتذرون الأخرة "*Hayır! Doğrusu siz, çarçabuk geçeni (dünya hayatını ve nimetlerini) seviyor, âhireti bırakıyorsunuz*"[72] buyurmuştu. Bu sûrede de hemen hemen aynı anlamda إِنَّ هَؤُلاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلا "*Şu insanlar, çarçabuk geçen dünyayı seviyorlar da önlerindeki çetin bir günü (âhireti) ihmal ediyorlar*"[73] buyurulmuştur.[74]

İnsan sûresi, bir manada Kıyâmet sûresini tamamlayıcı mahiyettedir. Zîrâ Kıyâmet sûresi, kıyâmet gününün geleceğini delillendirmekte, İnsan sûresi de kıyâmet günü meydana gelecek olaylardan ve o gün kâfirlere ve müminlere Allah'ın hazırlamış olduğu şeylerden bahsetmektedir.[75]

8. BİR SONRAKİ SÛRE İLE MÜNÂSEBETİ

İnsan sûresi'nin son âyeti olan " يدخل من يشاء في رحمته والظالمين أعد لهم عذابا أليما" "*O, dilediğini rahmetine dâhil eder. Zâlimlere gelince, onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır*"[76] âyetinde Allah (c.c.) kâfirler için âhirette hazırlamış olduğu bir azâbın bulunduğunu haber vermiş, İnsan sûresinden sonraki sûre olan "Mürselat Sûresine" ise bu âyette haber verilen azâbın gerçekleşeceğine dair yeminle başlamıştır; وَالْمُرْسَلاتِ عُرْفًا *Yemin olsun, (iyiliklerle) birbiri peşinden gönderilenlere*[77]... إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ "*Bilin ki size vâdolunan şey gerçekleşecek*" [78]

Daha sonra da gerçekleşeceğine dair yemin etmiş olduğu vâadin ne zaman ve ne şekilde gerçekleşeceğinden bahsederek sûre devam etmiştir; فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ

---

[71] Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merağî,* Üçüncü Baskı, y.y., 1974, XXVIII, 159.
[72] Kıyâmet, 75/20
[73] İnsan, 76/27.
[74] Suyûtî, *a.g.e.,* s.151.
[75] Havva, *a.g.e.,*XI, 6305.
[76] İnsan, 76/31.
[77] Mürselat, 77/1.
[78] Mürselat,77/7.

"*yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman...*[79]. İnsan sûresinin Mürselât sûresi ile olan münâsebeti bu şekildedir. [80]

C. SÛREDE GEÇEN GARİB LAFIZLARIN İZÂHI

1. HÎN (حين)

Bu kelime kısa veya uzun olması fark etmez, kendisinden daha büyük bir zamanın bir parçası olarak tüm zamanlar için kullanılabilen bir kelimedir. Ancak bazıları bu kelimeyi böyle mutlak kullanırlarken bazıları kırk sene, yedi sene, iki sene, altı ay ve iki ay olarak tahsis etmişlerdir. [81]

Cemisi أحيان olarak, muntehal cumu' (cemisinin cemisi) sigası da "أحايين" olarak gelir.[82] Rağıb el-İsfehanî'ye (ö.506) göre bu kelimenin ifade etmiş olduğu zaman dilimi mübhemdir ancak ولات حين مناص "*Ama kurtuluş zamanı çoktan geçmişti!*"[83] âyetinde olduğu gibi muzaf olduğu kelimeyle birlikte mübhemlikten kurtulur.[84]

Kur'ân-ı Kerîm'de otuz beş farklı yerde zikredilen bu kelime[85] yukarda da söylemiş olduğumuz üzere muzaf olduğu kelimeye göre farklı anlamlara gelmektedir. Genel olarak Kur'ân-ı Kerîm'de dört farklı anlamda kullanılmıştır:

1.Ecelin sona ermesi; وَلَكُمْ فِي لأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ "*Sizin için ye yüzünde barına ve belli bir zaman dek yaşamak vardır.*"[86]

2. "Her zaman" manasında;تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا "*(O ağaç), Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir.*"[87]

---

[79] Mürselât, 77/8.
[80] Suyûtî, *a.g.e.*, s. 152.
[81] İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIII, 133.
[82] İbn Manzûr, a.y.; İsfehanî, *a.g.e.*, s.144.
[83] Sa'd, 38/3.
[84] İsfehanî, Râğıb Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed, *el Müfredât fi Ğarîbi'l- Kur'ân*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 2005, s. 144.
[85] Abdulbâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l Hadis, Kahire, 2001, s.273.
[86] Bakara, 2/36.
[87] İbrahim, 14/25.

3."Vakit" manasında; فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ *"Haydi siz, akşama ulaştığınızda (akşam ve yatsı vaktinde) sabaha kavuştuğumuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah'ı tesbih edin (namaz kılın), ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur."*[88]

4.Belli olmayan, mutlak zaman dilimi içerisinde her hangi bir uzun zaman dilimi manasında; هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا *"İnsanoğlu anılmaya değer bir şey olana kadar, şüphesiz uzun bir zaman geçmiştir"*[89]

Zikredildiği yerlerdeki siyak ve sibakına göre farklı manalarda kullanılmıştır. Bu manalar; ecel, sene, saat, zaman gibi anlamlardır.[90]

2. DEHR (دهر)

دهر; Kur'ân-ı Kerîm'de zamanla ilgili olarak geçen kavramlardan biridir. İnsan sûresinden başka Casiye sûresinin yirmi dördüncü âyetinde olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde zikredilmiştir.[91]

Aslen isim olan bu kelime kâinatın başlangıcından sonuna kadar geçen bütün müddet anlamına gelmektedir.[92] Dehr, yaratılışla başlayan ve devam edip gelen süredir. Belirli olmayan çok uzun bir zaman kastedilecek ise bu kavramla ifade edilir. Zaman (زمان) kavramı ise; dehr gibi olmayıp hem uzun hem de kısa müddet için kullanılabilir. Yani zaman silsilelerinin tamamı da bir parçası da zaman kavramı ile ifade edilebilir.[93] Dehr, Zaman kavramından bu bakımdan ayrılır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'de bir hadis-i şerifinde "*dehre sövmeyin, çünkü dehrin sahibi Allah'tır*"[94] buyurmuştur.

---

[88] Rum, 30/17-18.
[89] İnsan, 76/1.
[90] İsfehânî, *a.g.e.*, s.144.
[91] Abdulbâki, *a.g.e.*, s. 324..
[92] İsfehânî, *a.g.e.*, s.179.
[93] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5292.
[94] Müslim, Lâ Tesebbü'd-Dehr 1.

3. SEBİL (سبيل)

Sözlükte "*üzerinde kolayca yürünebilen yol*" anlamına gelen sebil kelimesinin çoğulu "***sübül***" kelimesidir.[95] Mutlak olarak hem hayırlı hem de şerli yol için kullanılabilir. Dolayısıyla kendisiyle hem şerre hem de hayra gidilen yol olabilir. Kuran'ı Kerîm'de yüz yetmiş farklı yerde farklı anlamlarda zikredilmiştir. [96]

Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de hem yalın hem de isim tamlaması (muzaf-muzafun ileyh) şeklinde kullanılmıştır;

وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ "*Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan alıkoyarlarlar da onlar kendilerinin doğru yolda olduklarını zannederler*" [97]

Meselâ bu âyet-i kerîmede cins isim olan "sebil" kelimesi mutlak manada kullanıldığı için doğru, hak olan yol kastedilmiştir. Bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de en fazla kullanılan şekli olan سَبِيلِ اللَّهِ ile Allah'ın rızâsının kazanılması murad edilen tüm yollar ve özellikle de Allah yolunda cihad etmek kastedilmiştir.[98] ابْنَ السَّبِيلِ şeklinde yolcu, yolda kalmış kişi,[99] سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ müminlerin yolu,[100] سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ günahkârların yolu,[101] سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ bozguncuların yolu,[102] سَبِيلَ الْغَيِّ sapıklık yolu,[103] سَبِيلَ الرُّشْدِ doğru yol[104] gibi kullanımları da Kur'ân'da sıkça geçmektedir.

4. EBRÂR (أبرار)

"أبرار" iyilik ve ihsanda bulunan, ahdinde ve yemininde sadık olan anlamına gelen "بار" kelimesinin çoğuludur.[105] Bu kelimenin türemiş olduğu "بر." İyilik sahibi, İyilik yapmak, sıdk, doğruluk, doğru sözlülük anlamlarına gelir. Araplar bir kimse

---

[95] İsfehânî, *a.g.e.*, s.229.
[96] Abdulbâkî, *a.g.e.*, s.418.
[97] Zuhruf 37.
[98] İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 319.
[99] Bakara 2/177.
[100] Nisa 4/115.
[101] Enam 6/55.
[102] Araf 7/142.
[103] Araf 7/146.
[104] Araf 7/146.
[105] Elmalılı *a.g.e.*, VII, 5500.

yemininde veya sözünde sadık olduğu zaman بر في يمينه ve بر في قوله derler. برالوالدين ana babaya ihsânda bulunmak, onlara itaat etmek, onlara karşı engin gönüllü olmak anlamına gelir. Yani عقوق kelimesinin zıddıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de müştakları ile beraber otuz iki yerde zikredilmiştir.[106]

Bu kavramın iki boyutu vardır. Biri amel boyutu diğeri ise inanç boyutudur. Meselâ; لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ "*İyilik yüzlerinizi doğu ya da batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere iman eder. (Allah'ın rızâsını gözeterek) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir...*"[107] âyetinde Cenâb-ı Allah, bu kelimenin hem inanç hem de amel boyutunu birlikte kastetmiştir. Zîrâ Peygamber Efendimiz (s.a.v.), kendisine birr'in ne olduğu sorulduğu zaman bu âyet-i kerîmeyi okumuştur.[108]

5. MİZÂC (مزاج)

Karıştırmak anlamına gelen مزج fiilinden ismi alet olarak türemiştir. Katıldığı şeyde hususiyetleri ortaya çıkan katkı maddesi demektir.[109] Meselâ bir şerbete katılan gül suyu onun mizacı olmuş demektir.[110]

Kur'ân-ı Kerîm'de ikisi İnsan sûresinde olmak üzere üç farklı âyette zikredilmiştir.[111]

وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ "*Karışımı tesnimdendir.*"[112]

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا "*İyiler ise, kâfur katılmış bir kadehten cennet şarabı içerler*"[113]

---

[106] Abdulbâkî, *a.g.e.*, s.143.
[107] Bakara 2/177
[108] İsfehânî, *a.g.e.*, s.51.
[109] İsfehânî, *a.g.e.*, s. 470.
[110] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5502.
[111] Abdulbâki, *a.g.e.*, s. 763.
[112] Muttaffifin 83/27.
[113] İnsan 76/5.

وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلا *"Onlara orada öyle bir kâseden içirilir ki bu şarabın karışımında zencefil vardır"*[114]

6. KE'S (كأس)

Cemisi أَكْؤُسٌ , كِئَاسٌ, وكُؤُوسٌ şeklinde gelen bu kelime içerisinde şarap bulunan kadeh anlamına gelir.[115] Araplar, bir kadeh içtim anlamında "شربت كأسا" derler.[116] Şâyet içi boş bir kadeh olursa onun için كأس tabirinin kullanılması doğru değildir.[117] Bu kadehin içindeki içki için de aynı isim kullanılabilmektedir.[118] Nitekim Araplar, içtikleri şarabın güzelliğini ifade etmek için "كأس طيبة" ifadesini kullanırlar.[119]

Kur'ân-ı Kerîm'de altı yerde zikredilmiştir.[120] Örnek verecek olursak;

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ *"Onlara pınardan (doldurulmuş) kadehler dolaştırılır."*[121]

بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ *"Maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle."*[122]

7. MÜSTATÎR (مستطير)

"*Uçmak*", "*uçup gitmek*" anlamına gelen "طار" fiilinden türemiştir.[123] Söz konusu fiilin istif'al babı olan استطار fiilinin ismi fail sıgasıdır. "*uçan*", "*uçuşan*", "*yayılan*", anlamlarına gelir.[124] Nitekim Araplar, bir yangının tutuşup yayılmaya başladığını anlatmak için bu fiili kullarak "استطار الحريق" "*yangın tutuşup yayıldı*" ve

---

[114] İnsan 76/17.
[115] İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI, 188; İsfehanî, *a.g.e.*, s. 422.
[116] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 422.
[117] Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî, *Meân'il-Kur'ân*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983, III, 217; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5501; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 380.
[118] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5501; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 380; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 465.
[119] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 422.
[120] Abdulbâkî, *a.g.e.*, s. 692.
[121] Saffat, 37/45.
[122] Vakı'a, 56/18.
[123] İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 508.
[124] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5505.

sabahın doğuşunun afâka dağılıp yayılmasını ifade etmek için de "استطار الفجر" "*şafak söktü, sabahın ilk ışıkları ortalığı kapladı*" derler.[125]

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece tezimize konu olan İnsan sûresinin yedici ayetinde zikredilmiştir.[126]

8. KAMTARÎR (قمطريرا)

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece İnsan sûresinde zikredilen bu kelime,[127] "şiddetli", "çetin", "uzun" ve "sıkıntısı çok" "asık suratlı" gibi anlamlara gelir.[128]

Araplar, günlerin en sıkıntılısı ve en uzunu, belâ bakımından da en şiddetlisini ifade etmek için bu kelimeyi kullanırlar. "يوم قمطرير" tabiriyle bunu ifade ederler.[129] İnsan sûresinde kıyâmet gününe sıfat olarak kullanılması (يوما عبوسا قمطريرا) hasebiyle bu anlamla tam uyuşmaktadır. Ve o günün ne kadar sıkıntılı, belalı, çetin ve uzun olduğunu ifade etmek için Cenâb-ı Allah bu kelimeyi seçmiştir.

Araplar, bu kelimeyi ayrıca devenin telkih sırasında kibir ile yahud da doğururken sıkıntı halinde kuyruğunu kaldırıp burnunu çevirerek ve iki yanını bir araya toplayıp aldığı çalımlı veya sıkıntılı vaziyetini anlatırken "قمطرت الناقة" diyerek kullanırlar.[130] Ve o anki devenin yüzündeki sıkıntıyı, asıklığı, kaşlarının çatıklığını bu şekilde ifade ederler.[131] Bu kullanımda da insanların o gün karşılaşacakları sıkıntılar ve zorluklar sebebi ile yüzlerinin buruşup, kaşlarının çatılacağı bu şekilde ifade edilmiş olur.

9. ZEMHERÎR (زمهرير)

Sözlük anlamı olarak "şiddetli soğuk" "tahammül edilemeyecek soğuk" demektir.[132] Ayrıca Allah'ın kâfirler için âhiret yurdunda hazırlamış olduğu bir azap

---

[125] İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 508; Razî, *a.g.e.*, XV, 215; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 383.
[126] Abdulbakî, *a.g.e.*, s. 532.
[127] İnsan, 76/10.
[128] İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 116; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5506; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 167.
[129] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 262; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV/485; Razî, *a.g.e.*, XV, 218; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 135; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 431.
[130] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 169; Razî, *a.g.e.*, XV, 218; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 136; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5506.
[131] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5506.
[132] İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 330.

çeşidi olduğu da lugat kitaplarında geçmektedir.[133] زمهرير ayrıca Tayy lügatine göre "ay" anlamına gelmektedir.[134]

Bu kelimenin ne anlama geldiği ile ilgili şöyle görüşler de vardır: "*Semâdan inen, çok soğuk, iğne başları gibi ince bir şeydir.*"[135] İbni Mesu'd'dan gelen bir rivayete göre ise; "*O bir çeşit azaptır ve aşırı soğuk demektir. Öyle ki cehennemlikler bile ona atılacakları vakit, yüce Allah'dan kendilerinin ateş ile bir sene azaplandırmalarını isteyecekler ve bu onlara Zemherirdeki bir günlük azapdan daha hafif gelecektir.*"[136]

10. KUTÛF (قطوف)

"*Ağaçtan meyve toplamak*" anlamına gelen قطف fiilinden türemiş ve daha sonra istiâre yoluyla "*koparılmış meyve*" için de kullanılmaya başlanmıştır.[137] Dolayısıyla cemi' olduğu için "meyveler" anlamındadır. Müfredi "قِطْفٌ" kelimesidir.[138]

Kur'ân-ı Kerîm'de İnsan sûresinden başka sadece bir yerde zikredilmiştir: قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ "*Ki o cennetin meyveleri sarkmıştır.*"[139]

---

[133] İbn Manzûr, a.y.
[134] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 169; Beyzâvî, III, 165; Razî, *a.g.e.*, XV, 219; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 138; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 158; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 73.
[135] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 138.
[136] Kurtubî, a.y.; Suyûtî, *a.g.e.*, VIII, 373; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 169.
[137] İbn Fâris, Ebu'l Hüseyn Ahmed b. Zekeriyyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-luga,* (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l-Fikr, y.y.,1979, قطف maddesi.
[138] İbn Manzûr, *a.g.e.*, IX, 285.
[139] Hakka, 69/23.

BİRİNCİ BÖLÜM:

İNSANIN YARATILMASI VE MÜKELLEF TUTULMASI

A. İNSANOĞLU KAİNÂTTAN SONRA YARATILMIŞTIR

هَلْ أَتَى عَلَى الإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا (1)

Âyet 1: *İnsanoğlu anılmaya değer bir şey olana kadar, şüphesiz uzun bir zaman geçmiştir.*

Allah, (c.c.) âyet-i kerîmeye dolayısıyla sûreye bir suâl ile başlayarak muhataplarının dikkatlerini çekmeyi amaçlamıştır. Bu soru, meseleyi insanların zihnine iyiden iyiye yerleştirmek maksadına matuf olmasına rağmen bizzat insana soruyormuşçasına beyân edilmiştir. "O bilmez mi ki, anılmaya değer bir şey olmaksızın üzerinden uzun asırlar gelip geçmiştir", Sonra bu hâkikati niçin tefekkür edip de bu hâkikatten istifade etmez? Sonra nefsinde kendisini bu dünya hayatına gönderen, ona bir nur bahşeden, hiçbir şey değilken onu anılmaya değer bir hale getiren kudreti anlamaya çalışıp tefekkür etmesi gerekmez mi?[140] Bu âyette insanın üzerinden, hiç adından söz edilmediği, hiçbir şey olmadığı bir zamanın geçtiği açıkça belirtilmiştir.

1. هل Edatının Anlamı

Arapça'da هل soru edatıdır ve genellikle bu şekilde kullanılır. Ancak bu edat istifham haricinde birtakım manalar için kullanıldığı da luğavî bir gerçektir. Allah (c.c.) için istifhâm olarak kullanılmaz.[141] Soru anlamı dışında bir manayı taşıdığı zaman ya bir şeyi haber vermek ya da bir şeyi inkâr etmek amacı için kullanılır.[142]

Bir şeyi inkâr etmek amacı ile kullanılmasına örnek olarak şunu verebiliriz; وهل يقدر أحد على مثل هذا؟ (*bunu başka bir kimse yapabilir mi?*).[143] Burada amaç soru sormak değil o işi yapandan başka hiç kimsenin aynı işi yapamayacağını vurgulamak ve bunu muhataba kabul ettirmektir.

---

[140] Kutup, *a.g.e.*, XV, 413.
[141] Firuzâbâdî, *a.g.e.*, V, 333.
[142] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, h.1404, VIII, 42; Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1985, XIX, 119.
[143] İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 427.

Bu âyetin başında kullanılan "هل" soru edatı ile ilgili olarak müfessirler iki görüş üzerinde durmuşlardır. Bunlardan birincisi; buradaki edatın istifhamî (olmayıp soru anlamında) ihbarî (haber vermek) olarak kullanıldığıdır.[144]

Müfessirlerin üzerinde durduğu diğer görüş, bunun Arapça'da kullanılan soru üsluplarından olan istifhâm-ı takriri olmasıdır ki bu takdirde هل, قد anlamındadır.[145] Bu da fiili mazi önüne geldiği zaman, anlama "kesinlikle" ifadesi katar. Dolayısıyla âyet-i kerîmeye "*kesinlikle insanoğlundan önce, o daha zikredilmeye değer bir şey değil iken çok uzun bir zaman geçmiştir*" anlamını kazandırmaktadır.[146]

Bu iki görüş de sonuç itibari ile aynı anlama gelmektedir. Yapılan bu yorumlar, kavramsal olarak farklı bir izahtan başka bir şey değildir.

Bu âyet-i kerîmedeki هل'in bir istifham olmadığının iki delili vardır.

I. Bunlardan birincisi; Hz. Ebû Bekir'in bu âyet-i kerîmeyi işitince "*keşke bu zaman tamam olsaydı da biz imtihan edilmeseydik*" demesidir. Zîrâ normal olarak bu soru olsaydı, Hz. Ebû Bekir bu âyeti işitince "*evet*" veya "*hayır*" şeklinde bir şey söylemesi gerekirdi. Fakat soru değil de ihbarî bir cümle olduğu için böyle dememiştir.

II. Allah (c.c.) için soru sormanın muhâl olmasıdır. Dolayısıyla bunun ihbarî bir cümle olması zaruridir.[147]

Âyet-i kerîmede bu edatın kullanılması tıpkı bir kimsenin daha önce bir şey verdiği insana "*ben sana o şeyi vermedim mi*?" veya daha önce nasihat ettiği bir insana "*ben sana nasihat etmedim mi?*" şeklinde soru sorması gibidir. Nitekim burada soru soranın amacı kesinlikle bildiğimiz anlamda soru sormak değil bilâkis "o şeyi verdiğini"

---

[144] İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 427; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 119.
[145] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 393.
[146] Razî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn, *Tefsir'ul-Kebîr*; Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1990, XV, 208; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 371; Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 251; Zemahşerî, Cârullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki 't-Tenzîl ve Uyûni 'l–Ekâvîl fi 't-Te 'vîl,* Dâru'l Ma'rife, Beyrut, tsz. IV, 166; Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmud b. Abdillah, *Rûhu 'l-Meânî fî Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Azîm,* İhyâu't-Turâsi'l Arabi, Beyrut, tsz., XXIX, 150.
[147] Razi, *a.g.e.*, XV, 208.

veya "nasihat" ettiğini bir de muhatabından duymak istemesidir. Yani muhatabına, yaptığı şeyleri tasdik ettirmesidir.[148]

2. Âyetteki "*İnsan*" dan Maksat Kimdir?

Bu âyette ki, "الإنسان" kelimesi ile kimin kastedildiği hususunda müfessirler arasında ihtilaf mevcuttur. Müfessirlerin bir kısmı bu âyetteki "insan"dan kastedilenin Hz. Âdem olduğunu söylerken,[149] diğer bir kısmı da "âdemoğlu (insan cinsi)" olduğunu söylemişlerdir.[150]

Buna göre ilk görüşte olanlar genel olarak birinci âyetteki "insan" dan Hz. Âdem'in murâd edildiğini ve âyet-i kerîmede onun yaratılışından bahsedildiğini savunurlarken ikinci âyetteki "insan" dan ise "ademoğlu" nun yaratılışından bahsedildiğini ileri sürmüşlerdir.

İkinci görüşte olanlar ise her iki âyette de genel olarak "insanoğlunun" nasıl yaratıldığının Cenâb-ı Allah tarafından anlatıldığı görüşünü benimsemişlerdir.

Fahreddin Razi (ö. 606) bu âyetin tefsirinde şöyle demektedir: "*Bu âyetteki "insan" kelimesi hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Müfessirlerden bazıları bu âyetteki "insan"dan maksadın Hz. Âdem (a.s.) olduğunu, bir sonraki âyetteki "insan" kelimesinden ise maksadın "âdemoğlu" olduğunu kabul etmişlerdir. Bu konu hakkındaki diğer bir görüş de her iki âyette de "insan" kelimesinden murad edilenin "insanoğlu" olduğudur.*" [151]

Elmalılı Hamdi Yazır ise; "*insandan muradın ne olduğu hakkında Âdem veya âdemoğlu olduğu görüşleri varsa da zahir olanın hem Âdem (a.s.)'e hem de âdemoğluna şamil olan insan cinsi olmasıdır*" bu şekilde bir açıklama yapmıştır.[152]

---

[148] İbn'ul Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 427.
[149] Beğavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b .Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru Taybe, 1997, VIII, 289; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 338; Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 251; Maverdî, Ebi'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn Tefsir'ul Maverdî*, Birinci Baskı, Beyrut, 1996, VI, 162.
[150] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 393; İbn'ul Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 428; Razî, *a.g.e.*, XV, 208; Tantâvî, Muhammed Seyyid, *Tefsîr'ul-Vasît li'l Kur'ân'il Kerîm*, Kahire, 1992, XV, 213; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 162.
[151] Razi, *a.g.e.*, XV, 208.
[152] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5492.

3. İnsan Yaratılmadan Önce Ne Kadar Süre Geçti?

İnsan yaratılmadan, daha zikredilmeye, anılmaya değer bir varlık olmadan önce ne kadar bir zamanın geçtiği hakkında müfessirlerin görüşleri "insan" kelimesinden anladıkları manaya göre değişiklik arz etmektedir.

"İnsan" kelimesi ile Hz. Âdem'in kastedildiğini düşünenler "حين من الدهر" ile ifade edilen zaman dilimi hakkında genel olarak "Âdem (a.s.)'ın kendisine ruh üfürülünceye kadar, insan sûretine büründürülerek geçirmiş olduğu zaman zarfıdır" görüşünü savunmuşlardır. Fakat müfessirlerden bazısı ise bununla yetinmeyerek bu zaman dilimini daha belirgin bir hale getirmişlerdir.[153]

Bu görüşleri Müfessir Maverdî (ö.450) şöyle sıralamıştır: Birincisi; İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre Âdem'e (a.s.) ruh üfürülmeden önce geçen kırk yıldır. İkincisi; Dahhâk'tan gelen bir rivâyete göre Âdem, (a.s.) önce çamurdan (طين) yaratıldı ve bu halde kırk sene bekletildi. Sonra değişken, cıvık ve pis kokulu çamur (حمإمسنون) haline getirildi ve kırk sene bu halde bırakıldı. Daha sonra pişmiş kuru çamur haline getirildi (صلصال كالفخار) ve kırk sene de bu halde bırakıldıktan sonra yaratılışı tamamlanıp ona ruh verildi ki bu arada geçen zaman yüz yirmi senedir. Üçüncüsü de yine İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre süresi belli olmayan bir zaman dilimidir.[154]

Hasan Basrî'den gelen bir rivâyete göre ise bu süre, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı altı gündür ki Allah (c.c.), tüm canlı ve cansız mahlûkatı yarattıktan sonra Hz Âdem'i yaratmıştır.[155]

Âyetteki "insan"dan maksadın "insanoğlu" olduğunu savunan müfessirlerin ise genel olarak yoğunlaştığı görüş bu müddetin "belli olmayan, bilinemeyen uzun bir zaman dilimi olduğu" şeklindedir.[156] Ayrıca bu sürenin insanın anne karnında nutfe,

---

[153] Hasan Han, *a.g.e.*, XIV, 453.
[154] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 162.
[155] Razî, *a.g.e.*, XV, 208.
[156] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 167; Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 213.

alâka ve mudga halinde geçirdiği hamilelik süresi olduğu görüşünü de bazı müfessirler zikretmişlerdir.[157]

دهر kelimesi de kavramlar kısmında izah etmiş olduğumuz üzere âlemin yaratılmasının başlangıcından, âlemin yok olmasına kadar geçecek zamanı kapsayan bir kavramdır.[158]

Bu âyet-i kerîmeden anlaşılan şudur ki; insanoğlunu Allah (c.c.) yaratmadan önce âlemi yaratmış ve âlemi insanoğlunun hayatını yaşamasına elverişli bir hale getirmiştir. Yani insanlık tarihi diğer canlılara göre çok yenidir. Zîrâ dünyanın tarihi 4-6 milyar yıl olarak tahmin edilirken insanoğlunun 55 milyon yıl önce herhangi bir zamanda varlık sahnesine çıktığını[159] bilim adamları söylemektedir ki bu âyet-i kerîmenin vermek istediği mesajla da uyuşmaktadır. Buna göre insanın yaratılışının göklerin, yerin, bitkilerin ve hayvanların yaratılışından sonra olduğu görülmektedir.[160] Bir manada tüm âlem, kendisini yönetecek olan, her şeyin hizmetine âmâde kılındığı insan için hazır hale getirilmiş ve daha sonra insanoğlu yaratılmıştır.

4. İnsanın Zikre Değer Bir Varlık Olmaması

Âyet-i Kerîmeden anlaşıldığına göre "mutlak manada insan" daha kendisinden bahsedilmeye değer bir canlı olmadan önce üzerinden uzun bir zaman dilimi geçmiştir. Ve bu zaman dilimi geçerken insanoğlu daha zikre değer, anılmaya layık, isminden bahsetmeyi gerektirecek bir halde değildi. "لم يكن شيئا مذكورا" (*anılmaya değer bir şey değildi*) ifadesi ile Allah (c.c.), bunu net bir şekilde ifade etmektedir.

Yüce Allah (c.c.) bu ifade ile insana, kendisinin bir zamanlar bir hiç olduğunu ve kendisini var eden birisinin olduğunu hatırlatmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Allah *"o insan hiç düşünmüyor mu ki, o hiçbir şey değilken biz onu yaratıp var ettik"*[161] âyetinde de bu gerçeği ifade etmektedir.

---

[157] İbn'ul Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 428 ; Nesefî, Abdillah b. Ahmed, *Medârik'ut-Tenzîl (Tefsîru'n-Nesefi)*, Beyrut, 1996, IV, 464; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr;el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsir*, İkinci Baskı, Mustafa el-Babi el-Halebî, Kahire, 1964, V, 344.
[158] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5492.
[159] Yeniçeri, Celâl, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, Erkam Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, tsz., s. 352.
[160] Yakıt, İsmail, *Kur'ânı Anlamak*, İstanbul, 2003, s.47.
[161] Meryem, 19/67.

İnsan, yaratılmadan önce bir yokluk içerisindeydi. Bu hal üzere iken o tanınmıyor, isminin ve cisminin ne olduğu ve kendisi ile neyin murâd edildiği bilinmiyor, "insan" ismi ile anılmayan bir durumda bulunuyordu. Yukarda da işaret ettiğimiz üzere "insan" kelimesinden bazı müfessirler "Âdem (a.s.)"ı anlarken diğer müfessirler de "âdemoğlunu" anlamışlar ve buna göre de bu ifadeyi tefsir etmişlerdir.

"İnsan" kelimesinden Hz. Âdem'in murad edildiği görüşünü benimseyen müfessirler bu ifadeden Hz. Âdem'in insan sûretine büründürülüp kendisine ruh üfürülmeden önceki yaratılış aşamaları olan "toprak" (تراب),[162] "çamur"(طين),[163] "çamurdan süzülmüş öz" (سلالة من طين),[164] "yapışkan çamur"(طين لازب),[165] "cıvık ve pis kokulu çamur" (حمإ مسنون)[166], "pişmiş ve kuru çamur" (صلصال كالفخار)[167] hallerinde bulunduğu zamanı anlamışlardır.[168]

Âyetteki "insan" kelimesinden "insanoğlunu" anlayan müfessirler ise söz konusu olan insanın zikre değer olmadığı bu süreden, insanın babasının sulbünde olduğu zamanı ve cenin olarak anne karnında geçirmiş olduğu süreyi anlamışlardır.[169] İnsanın bu zaman dilimi içerisinde bilinmemesi Allah için değil, diğer mahlûkat için geçerlidir. Zîrâ Allah'ın ilmi kadîmdir. Dolayısıyla bu süre zarfında insan, hiç şüphesiz Allah katında anılan ve bilinen bir mahlûktu.[170]

Âyetteki "insan" kelimesini Âdem (a.s.) olarak kabul ettiğimiz takdirde Allah (c.c.), Hz. Âdem'i gökyüzünü, yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki canlı ve cansız tüm mahlûkatı yarattıktan sonra yaratmıştı ki; mahlukât tarafından Hz. Âdem bilinmiyordu.[171] Yani Hz. Âdem kendisinden önce yaratılmış olan melekler, cinler ve

---

[162] Fatır, 35/11.
[163] En'am, 6/2.
[164] Müminun, 23/12.
[165] Saffât, 37/11.
[166] Hicr, 15/26.
[167] Rahman, 55/14.
[168] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 252; Razî, *a.g.e.*, XV, 209; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 393; Beğavî, *a.g.e.*, VIII, 289; Hâzin, *a.g.e.*, VI, 197; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 464; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 344.
[169] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 167; Âlûsi, *a.g.e.*, XXIX, 151.
[170] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 119; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 344.
[171] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Mukâtil*, Beyrut, 2002, IV, 522; Razî, *a.g.e.*, XV, 208; Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahr'ul-Ulûm*, Beyrut, 1993, III, 430.

sair mahlûkat tarafından bilinen, anılan bir varlık değildi. Hz. Âdem yaratıldığında yeryüzünün sakinleri cinlerdi.[172]

Her ne kadar insan bu süre zarfında "anılmaya değer bir varlık" değilse de sonuç itibari ile bir şeydi. Dolayısıyla buradaki ifadenin anlamı "o bir şeydi, ancak anılmıyordu" şeklinde olur ki bu süre içerisinde insan "insan" olarak anılmayıp bizzat mevcut değilse de aslı itibari ile mevcuttu.[173]

İşte insan -gerek ilk insan olan Hz. Âdem olsun gerekse insanoğlu olsun- bu yokluk ve bilinmezlik âleminde iken bu kâinatın var olduğunu yüce Allah bu şekilde ifade etmiştir.

Âyet-i Kerîme günümüzde bilim tarafından ortaya konmuş olan bir gerçeği bize açık bir şekilde işaret etmektedir. Bu bilimsel gerçek de kâinatın tarihinin insanlık tarihinden çok daha eski olduğu gerçeğidir.

Dünyanın tarihi hakkında tahmini bir görüş elde edebilmek için uygulanan iki yöntemden biri yeryüzünün sıcaklığının ölçülmesidir. Diğeri de yer kabuğundaki kayaların ihtiva ettiği kurşun miktarıdır. Her iki metot da kullanılarak yapılan ölçümlerde yaklaşık sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırmaların sonucunda dünyanın tarihinin iki milyar yıl olduğu ortaya çıkmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalarda daha farklı neticeler elde edilmiştir ve bu rakam bir milyar yıl ile yedi milyar yıl arasında değişmektedir. Bilim adamlarının en fazla üzerinde durduğu yaş ise dünyanın dört buçuk milyar yıllık bir tarihinin olduğudur.[174]

İnsanın yeryüzüne ayak bastığı tarih ise tam olarak bilinmemekle beraber milattan on binlerce yıl öncesine ait insan eseri kalıntılar keşfedilmiştir.[175] Ve bu keşifler sürekli yenilenmekte olduğu için bu tarih de aynı şekilde değişmektedir. Ancak şu bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır ki kâinatın yaratılışı ile insanın yaratılışı arasında çok uzun bir zaman dilimi vardır. Bu bilimsel gerçeği onbeş asır önce Kur'ân-ı

---

[172] Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 521.
[173] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 151; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 428.
[174] Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s.46.
[175] Bucaille, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'ân (çev. Mehmet Ali Sönmez)*, Ankara, 1998, s.17.

Kerîm bu ayetiyle ortaya koymuştur ki Kur'ânın icâz yönlerinden biri de hiç şüphesiz budur.

Muhammed Esed, bu âyetin amacının, her hangi bir yüce varlığı değil de insanı hayatın merkezine koyan ve nihaî gerçekliği olarak insanı alan küfür ifade edici "insan-merkezci" (anthropocentric) dünya görüşünün reddedilmesi olduğunu söylemektedir.[176]

B. İNSANIN YARATILIŞI VE YARATILIŞ GAYESİ

إِنَّا خَلَقْنَا الإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (2)

Âyet 2: *Gerçek şu ki biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık.*

Allah (c.c.) insanın yaratılışından önceki safhayı dile getirip, bir müddet anılır durumda olmadığını haber verdikten sonra, bu âyet-i kerîmede, insanoğlunun yaratılışına değinmiş ve onu nasıl bir maddeden yarattığını, yaratmasındaki gâyenin onu imtihan etmek olduğunu ve imtihan ederken de ona bir takım nimetler verdiğini beyân etmiştir.

Allah (c.c.) insanı yarattıktan sonra kendi haline bırakmamış önce ona emir ve nehiylerini anlama kabiliyetini ihsan etmiş ve daha sonra da onu imtihana tabi tutmuştur. İnsanı diğer mahlukâttan ayıran en temel noktalardan biri de hiç şüphesiz budur.

1. İnsanın Yaratılışı

İnsanın yaratılması ve üremesi meselesi tarih boyunca insanların zihinlerini en fazla meşgul eden hususlardan biridir. Bu mesele, insanlar tarafından yazılmış bütün eski eserlerin, ayrıntıya az bile olsa girmeye başladığı zamandan beri, üzerinde hep yanlış fikirler serdedegeldiği bir konudur.[177]

---

[176] Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meâl-Tefsir (Trc: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk)*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, III, 1215.
[177] Bucaille, *a.g.e.*, s.306.

Dinî yahut felsefi düşünce sisteminde oluş ve insanın varlığı meselesi en büyük meseledir. Bu sistemlerin her zaman sormuş olduğu sorular şunlardır: *"İnsan nereden geliyor?", "İnsanın bu dünyada var oluş kaynağı nedir?"* Kur'ân'a göre sorunun tek doğru cevabı şudur: *"Oluşun kaynağı Allah'tır. Varlık, insana Allah'ın bir lûtfudur."*[178] Nitekim Allah, (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'de oluşun kaynağının kendisi olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."*[179] Ve yaratma işinin yani yoktan var edişin onun için hiç zor olmadığını sadece "ol" demesine bağlı olduğunu yine Kur'ân kendi dili ile şu şekilde açıklamaktadır: *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun buyruğu sadece, o şeye «Ol» demektir, hemen olur."*[180] Ve Allah'ın irâdesi tecelli ettiği zaman bunun hiç de vakit alan bir şey olmadığını yine Kur'ân şöyle ifade etmektedir: " *Biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır. Bizim işimiz göz kırpması gibi anidir"*[181]

Tüm bu ifadeler gösteriyor ki yaratılışın tek bir kaynağı vardır o da Allah'tır. Ve Allah bir şeyi yaratmak istediği zaman ona sadece ve sadece "ol" der ve o da olur. Ve yaratma fiili bir göz kırpması kadar bile bir vakit almadan gerçekleşir. Dolayısıyla insanın menşei ile ilgili olarak da vereceğimiz cevap tektir. Bu da insanın yaratıcısının Allah olduğudur. İnsanın menşei ile ilgili olarak yapılan diğer tüm izahlar birer aldatmacadan ibarettir. Ve gerçekliği asla ve asla ispatlanamayacak, evrim gibi sadece bir iddia düzeyinde kalacak daha da ileri gidemeyecektir.

2. İlk İnsanın (Hz. Âdem) yaratılışı

Hayatın ve insanın başlangıcı meselesi, bilginleri, filozofları ve her tipten nice insanı düşündüren ciddî bir meseledir. Kimileri insanı tabiatın yarattığına, kimileri insanın hayvandan evrimleşerek türediğine inanmaktadır.

İslam inancına göre, Allah insanı topraktan yaratmış, ona kendi ruhundan üfleyerek can vermiştir. Buna göre insan da dâhil tüm varlıklar Allah tarafından yaratılmıştır. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem, Allah tarafından yaratılmıştır. Bu

---

[178] İzutsu, Toshıhıko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan (trc: Süleyman ateş),* Yeni Ufuklar Neşriyat, tsz., s.139.
[179] Zümer, 39/62.
[180] Yasin, 36/82.
[181] Kamer, 54/49-50.

yaratılış bir anda değil, aşama aşama gerçekleşmiştir. Şimdi bu aşamaları Kur'ân ifadeleri ile açıklayalım[182]:

Birinci aşama, toprak (تراب); *"Allah sizi topraktan yarattı..."* [183]

İkinci aşama, çamur (طين) ; *"O Allah ki sizi çamurdan yarattı..."* [184]

Üçüncü aşama, çamurdan süzülmüş öz (من سلالة من طين); *"Andolsun ki, biz insanı çamurun özünden yarattık..."* [185]

Dördüncü aşama, yapışkan çamur (طين لازب); *"Şüphesiz biz onları yapışkan çamurdan yarattık..."* [186]

Beşinci aşama, cıvık ve pis kokulu çamur (حمإ مسنون); *" Andolsun ki, biz insanı kuru çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık.."* [187]

Altıncı aşama, pişmiş ve kuru çamur (صلصال كالفخار); *"İnsanı ateşte pişmiş gibi kuru çamurdan yarattık."* [188]

Yedinci aşama, insan şekline koyma ve ruh verme; *"Onu (Âdem'i) düzenleyip insan şekline koyduğum zaman ona ruhumdan üfledim."* [189]

Allah (c.c.) ilk önce Hz. Âdem'i yaratmış ve ondan da insan neslini çoğaltmıştır. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesi şüpheye mahal bırakmayacak mahiyette nettir:

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالا كَثِيرًا وَنِسَاءً *Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının!"* [190]

---

[182] Kalkan, Ahmet, *Kavram Tefsiri*, y.y., tsz., I, 390.
[183] Fatır, 35/11.
[184] En'am, 6/2.
[185] Mü'minun, 23/12.
[186] Saffat, 37/11.
[187] Hicr, 15/26.
[188] Rahman, 55/14.
[189] Hicr, 15/29.
[190] Nisâ, 4/1.

Yani "*nereden geldik?*" sorusunun cevabını Kur'ân'ı Kerîm net bir şekilde vermektedir.

3. İnsanın Yaratıldığı Madde

Yüce Allah (c.c.) insanın yaratılmadan önceki halini, bir zamanlar olmadığı ve hiçlik denizinde yüzdüğü gerçeğini insanoğluna hatırlattıktan sonra onu nasıl bir maddeden yarattığını da bu âyet-i kerîmede ifade etmiştir. Âyete göre insanın yaratılış maddesi "*nutfetün emşâc*" (karışım halindeki nutfe)tır.

نُطْفَة kelimesini Taberî (ö. 310), "âdemoğlu nutfeden, yani erkek ile bayanın suyundan yaratılmıştır" şeklinde tefsir etmiş ve sözlük manası olarak da küçük kap içinde bulunan her suya nutfe denildiğini söylemiştir.[191] Elmalılı Hamdi, her ne kadar bu kelime erkeğin suyu olan meni ile aynı anlamda kullanılsa da nutfenin, Kıyâmet Sûre'sindeki ألم يك نطفة من مني يمنى [192] âyetine binâen meni ile aynı şey olmadığını, meninin bir cüzü olduğunu söylemiştir. Yani Elmalılı'ya göre nutfe, meniden bir cüz olan halis tohumun adıdır. Dolayısıyla insan cinsinin nutfeden yaratılmış olması Hz. Âdem'in de nutfeden yaratılmış olduğunu ifade eder. Ancak bu nutfe bir insandan gelmemiştir. Yani buradaki "insanı nutfeden yarattık" ifadesi mutlak olup hiçbir insanın bundan istisna edilmemesi gerekmektedir.[193]

İnsanoğlu nutfeden, ancak أمشاج olan bir nutfeden yaratılmıştır. "Emşâc" burada "nutfe" kelimesinin sıfatıdır. Emşâc, karışmak, karıştırmak anlamındaki مشج kelimesinin veya karışmış anlamındaki مشيج kelimesinin çoğuludur.[194] Ancak Zemahşerî bu kelimenin müfred bir kelime olan nutfe'ye sıfat olması sebebi ile onu cemi değil müfred olarak kabul etmiştir.[195]

Cenâb-ı Hakk'ın insanı yarattığını haber verdiği "karışım halindeki nutfe" ile neyi murad ettiği ve karışım halinin nasıl ve nelerden meydana geldiği hakkında müfessirler arasında birden fazla görüş bulunmaktadır. Bu görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

---

[191] Taberî, *a.g.e*, XXVIII, 252.
[192] Kıyâmet 37.
[193] Elmalılı, *a,g,e.*, VII, 5494.
[194] İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 367.
[195] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168.

1. Genel kabul gören görüşe göre, nutfenin karışımını oluşturan unsurlar, erkeğin ve kadının rengi, inceliği, kıvâmı ve özellikleri farklı olan, rahimde birleşmeleri durumunda çocuğun yaratılmasına vesile olan menileridir.[196] Kadın ve erkeğin menisi ana rahminde birleştiği takdirde cenîn oluşur.[197] Bu görüşü destekler mahiyette Cenâb-ı Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır; "*Ey insanlar! Gerçekten biz, sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık*"[198], bir başka âyet-i kerîmede de "*o, babanın sülbü ile ananın sinesinden çıkar*"[199]

İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre "bu, erkeğin beyaz ve kalın suyunun, kadının sarı ve ince suyu ile karışması demektir. Bu iki su birbiri ile karışır ve bundan çocuk meydana gelir. Sinirler, kemikler ve çocuktaki güç kuvvet erkeğin suyundan, et ve kan ise kadının suyundan oluşur."[200] Buna göre erkeğin sperminin kadının yumurtası ile birleşmesi ile birlikte artık nutfe, emşâc olmuştur.[201]

2. Emşâc kelimesi ile ifade edilen karışımı, renklerin karışması olarak kabul eden müfessirler de mevcuttur.[202] Bu görüşteki müfessirler erkek ve kadın menilerinin renklerinin farklılığını dikkate almışlardır.

3. Müfessirlerin bu "emşâc"dan anladıkları diğer bir şey de nutfenin yaratılış esnasında geçirmiş olduğu hal ve tavırlardır. Yani nutfenin önce "alaka"ya sonra "mudga"ya dönüştürülüp daha sonra kemik ve et giydirilmesi esnasında geçirmiş olduğu yaratılış aşamalarını anlamışlardır.[203] Bu görüşü destekler mahiyette yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka*

---

[196] Beyzâvî, Muhammed Şirazî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârut-Tefsîr,* Beyrut, h.1330, III, 164; Hâzin, *a.g.e.,* III, 1631; Nesefî, *a.g.e.,* IV, 464; Şevkânî, *a.g.e.,* V, 345; İbnu'l Cevzî, *a.g.e.,* VIII, 428; İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmail b., *Tefsiru'l-Kur'ân'il Azîm,* Dâru'l-Ma'rife, İkinci Baskı, Beyrut, 1988, IV, 483.
[197] Tantâvî Cevherî, *a.g.e.,* XXIV, 320.
[198] Hucurât, 49/13.
[199] Târık, 86/7.
[200] Razî, *a.g.e.,* XV, 209; Kurtubî, *a.g.e.,* XIX, 121; Ebu's-Suûd Efendi, Muhammed b. Muhammed, *İrşad'ul-Aklis'sselim,* Dârul İhya ve't-Turâsil Arabî, Beyrut, tsz., VII, 70; Mukâtil, *a.g.e.,* IV, 522; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhul Beyân (ihts. Muhammed Ali sabunî),* Dâru'l-Kâlem, Dımeşk, 1989, IV, 457.
[201] Ateş, *a.g.e.,* IX, 238.
[202] Taberî, *a.g.e.,* XXVIII, 254; Hâzin, *a.g.e.,* VI, 197; Beyzâvî, *a.g.e.,* II, 551; İbn Kesîr, *a.g.e.,*VIII, 285.
[203] Razî, *a.g.e.,* XV, 209; Taberi, *a.g.e.,* XVIII, 254; Kurtubî, *a.g.e.,* XIX, 121.

bir yaratışla insan haline getirdik. Yapıp-yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."[204]

4. İbni Mes'ud'a dayandırılan diğer bir görüş ise "emşâc"ın nutfenin damarları olduğudur.[205]

5. Tefsirlerde Hasan Basrî'den rivâyet edilen diğer bir görüşe göre ise bu terkipten, nutfe ile hayız kanının karışması anlaşılmıştır ki buna gerekçe olarak da kadının suyu ile meninin karşı karşıya gelip kadın hamile kaldığında bu nutfenin kadının hayzını engellemesini göstermiştir.[206]

6. Bilimsel tefsirin öncülerinden kabul edilen Tantavî Cevherî ise "أمشاج" kelimesini farklı bir şekilde yorumlamıştır. Ona göre bu kelime ile kastedilen şey insanın yaratılış maddesi olan meninin anne ve babada oluşumuna katkı yapan gıda maddelerinin karışımını ifade eder.[207] Beslenme sonucu insanın kazandığı maddeleri de oksijen, hidrojen, karbon, azot, sodyum, fosfor, potasyum, magnezyum, kalsiyum ve demir olmak üzere on tane olarak sayar. Ona göre bu maddelerin karışımı sonucunda nutfe oluşmuş ve bu yüzden de "أمشاج" (karışık) sıfatı "nutfe" için kullanılmıştır.[208]

Müfessirlerin üzerinde yoğunlaşmış olduğu tüm bu görüşlere baktığımız zaman her birisinde ortak olan nokta bir "karışımın" var olduğudur. Arap dilinin vermiş olduğu imkânlar dâhilinde müfessirler bu "nutfetün emşâc" tabirini tefsir etmeye çalışmışlar ve ona birtakım anlamlar vermişlerdir. Ancak bu noktada Elmalılı Hamdi Yazır'ın dikkat çektiği husus son derece mühimdir. Elmalılı Hamdi bu terkibin tefsirinde şöyle der: "*şüphe yok ki bu husus, nutfenin tam bir tahlili ile bilinebilecek bir şeydir. Bunun tamamını ise ancak bu tahlili yapan bilir.*"[209] Elmalılı Hamdi Yazır'ın da dikkat çektiği üzere bu "nutfe" nin ne olduğu, ne ile karıştığı, karışım maddelerinin ne olduğu tam bir bilimsel inceleme akabinde ortaya çıkacaktır.

---

[204] Mü'minûn, 23/12-14.
[205] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5495; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 121; Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 255; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 163; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 167.
[206] Razî, *a.g.e.*, XV, 209.
[207] Cevherî, Tantâvî, *a.g.e.*, XXIV, 320.
[208] Cevherî, Tantâvî, a.y.
[209] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5495.

Bu durum göstermektedir ki, Kur'ân'ın üreme hakkındaki beyânlarını kavramak için Arap diline hâkimiyet ile birlikte bilimsel birikime sahip olmanın ne kadar önemli olduğu gerçeğidir.[210]

Kur'ân-ı Kerîmde'ki yaratılış ile ilgili âyetlere bilimsel açıdan baktığımızda önce birtakım genel ilkelerin bize verildiği görülmektedir. Bu ilkelerden biri, insanın öncelikli olarak halden hale geçirilerek aşama aşama yaratılmasıdır ki bu manada yüce Allah şöyle buyurur:

وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا *"Allah sizi halden hale koyarak yarattı"* [211]

Daha sonraki genel bir ilke ise insanın dengeli, ahenkli ve en güzel bir biçimde yaratılmasıdır ki yüce Allah şöyle buyurmaktadır.

الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ *"O Allah ki seni yarattı, seni düzgün yapılı kılıp ölçülü bir biçim verdi, dilediği biçimde sana şekil verdi"*[212]

Kur'ân-ı Kerîm, insanın yaratılışını açıklarken ilk önce embriyonun, doğuma kadar ana rahminde geçirdiği zincirleme değişimleri anlatmaya ağırlık vermektedir. Kur'ân-ı Kerîm, bu genel hatırlatmaları yaptıktan sonra, üreme ile ilgili başka noktalara dikkat çekmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Döllenme Çok Küçük Hacimli Bir Sıvı (Sperm) Sayesinde Gerçekleşir:[213]

Bu gerçeğe işaret eden âyetlerin sayısı on ikidir. Bunlardan bir kaçını burada zikredelim: *"O, insanı bir meniden (spermadan) yarattı."*[214] Nutfe kelimesi "akmak", "sızmak" anlamına gelen bir fiilden türemiştir ve bir kova boşaltılır boşaltılmaz dibinde kalan sıvıyı ifade etmek için kullanılır. Dolayısıyla çok az bir sıvıya delâlet eder. Bu

---

[210] Bucaille, *a.g.e.*, s.309.
[211] Nuh, 71/14.
[212] İnfitar, 81/7-8.
[213] Bucaille, *a.g.e.*, s.310.
[214] Nahl, 16/4.

manayı nutfenin meniyle aynı şey olmadığı, onun bir parçası olduğunu gösteren şu âyet desteklemektedir : "*O, dökülen erlik suyundan bir damla (sperm) değil miydi?*"[215]

Bu âyette ki bu küçük hacimli damlanın (sperm) korunaklı bir yere yerleştirildiği (karâr-ı mekîn) "*Sonra sperma halinde korunaklı bir yuvaya yerleştirdik*"[216] âyetiyle ifade edilmiştir.

Bilimsel veriler de Kur'ân-ı Kerîm'in ifade ettiği bu gerçeklerin dışına çıkamamıştır. Zîrâ ana rahminde döllenme için çok az sayıda meninin tutunması yeterlidir. Erkeğin husyesi yüz milyonlarca meni hayvancığı (sperm) salgılar. Bir meni boşalmasında yaklaşık olarak beş yüz milyon sperm ifraz edilir. Fakat bu spermlerden hepsi yumurtayı dölleyecek mahiyette değildir. Bunların %20'si dölleme gücünden mahrumdur. Çoğu erkeklik organının kanalı ile mehbil (vajina) arasındaki yolculuk esnasında ölür. Aralarından ancak üçte biri yumurtaya ulaşabilir. Geri kalan üçte bir içinde sadece beş yüz kadar sperm yumurtaya kadar varabilir. Bunlardan da yalnız bir tanesi yumurtanın kalın duvarını delerek onu döllemeyi başarabilir. [217] Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şu hadisi şerifi de bu gerçeğe işaret etmektedir: "*Her sudan çocuk olmaz. Allah bir şeyi yaratmak istedi mi, hiçbir şey ona engel olamaz.*"[218]

b. Dölleyici Sıvının Mahiyeti:

Kur'ân-ı Kerîm, döllemeyi gerçekleştiren maddenin çok küçük hacimli olduğunu beyân etmekle birlikte bu sıvıyı çeşitli sıfatlarla nitelemiştir.

I. Erkek menisi (sperma): "*O, dökülen erlik suyundan bir damla (sperm) değil miydi?*"[219]

II. Atılıp dökülen bir sıvı: "*O, erkek ve kadının beli ile göğüsleri arasından atılagelen bir sudan yaratılmıştır.*"[220]

---

[215] Kıyâmet, 75/37.
[216] Mü'minun, 23/13.
[217] Barr, Muhammed Ali, *Kur'ân-I Kerîm Ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, (trc: Abdulvahab Öztürk) TDV Yayınları, Ankara, tsz., s. 60.
[218] Müslim, Nikâh, 22
[219] Kıyâmet, 75/37.
[220] Tarık, 86/6-7.

III. Âdi, basit, değersiz bir sıvı: *"Sonra da onun soyunu süzülmüş bir özden, değersiz bir sudan yaratmıştır."*[221], *"Biz sizi âdi bir sudan yaratmadık mı?"*[222] Sıvının değersiz, âdi olarak nitelendirilmesi, bu sıvının idrar borusunu kullanarak idrar organı vasıtasıyla dışarı aktığı için olması muhtemeldir. [223]

IV. Karışım veya karıştırılmış (emşâc) sıvı: *"Çünkü Biz insanı birtakım katkılarla karıştırılmış bir nutfeden yarattık"*[224] âyette karışım olarak nitelenen menideki karışım unşurlarını aşağıdaki salgı bezlerinden salgılanan çeşitli salgılar oluşturur.bu salgı bezleri şunlardır:

1. Erkeklik bezleri: erkek cinsel bezinin çıkardığı salgı türü spermatozoidleri, yani uzun kırbaçlı ve saydam bir sıvı içinde çimen yatık hücreleri ihtiva eder.

2. Tohum kesecikleri: Dölleyici unsurlar ihtiva etmeyen özel bir sıvı salgılamaktadır.

3. Prostat: Erkek menisine kendine has kaymağımsı görünümünü ve özel kokusunu veren bir sıvı salgılar.

4. İdrar yollarına bağlı salgı bezleri: bu bezlerden Cooper ve Mery bezleri akıcı bir sıvının salgılayıcısıdırlar, Littré bezleri de sümüksü maddeyi salgılarlar.[225]

c. Döllenmiş Yumurtanın Ana Rahminde Tutunması (Embriyo Halini Alması): Yumurta, yumurta kanalında döllenir döllenmez yerleşmek üzere ana rahminin iç kısmına iner. Buna yumurtanın yuvalanması adı verilir. Kur'ân döllenmiş

---

[221] Secde, 32/8.
[222] Mürselât, 77/20.
[223] Bucaille, *a.g.e.*, s. 311.
[224] İnsan, 76/2.
[225] Bucaille, *a.g.e.*, s.312.

yumurtanın yerleştiği yeri, rahim diye isimlendirmiştir:[226] *"Dilediğimizi de belli bir süreye kadar rahimlerde durdururuz."*[227]

Yumurtanın ana rahmine yerleşmesiyle yumurtada uzantıların çıkması gerçekleşir. Bunlar tıpkı toprağın içindeki kökler gibi ana rahim kasına işleyecek ve böylece yumurtanın büyümesi için lüzumlu besin maddelerini emmesini sağlayacaklardır. Bu uzantılar yumurtayı tam manasıyla ana rahmine bağlar ki bunların bilimsel açıdan keşfi çok eski tarihlerde değildir.[228]

d. Embriyonun Ana Rahminde Tekâmül Göstermesi:

Kur'ân-ı Kerîm, insanın yaratılış safhalarını, topraktan bir özden başlatıp en güzel sûretteki mahlûk olan insan olarak dünyaya gelmesiyle sona erdirir. Ve bu serüveni bize şöyle aktarır:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ (12) ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ (13) ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ
مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (14)

"Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik. Yapıp-yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."[229]

Âyet-i Kerîme, hayat şeridinin topraktan başladığını ve insanın topraktan nasıl yaratıldığını, nasıl düzgün bir insan haline geldiğini haber vermektedir. Ondan sonra toprağın, nutfe, alaka ve mudga oluşumunun da kaynağını oluşturduğunu söylemetkedir.[230]

Kur'ân-ı Kerîm, ana rahminde cereyan eden ilk aşamanın, spermin embriyo halini alma aşaması olan "alaka" olduğunu şöyle ifade etmektedir: *"Sonra spermayı*

---

[226] Bucaille, *a.g.e.*, s. 314.
[227] Hac, 22/5.
[228] Bucaille, *a.g.e.*, s. 314.
[229] Mü'minun, 23/12-14.
[230] Barr, *a.g.e.*, s.104.

embriyoya (ana rahmine asılı olan şeye) dönüştürdük"[231] Bu dönem kırk ile sekseninci günler arasındaki safhadır.[232]

Bir sonraki aşama ise "alaka"'nın "mudga" halini (çiğnenmiş et gibi bir hal) almasıdır. Seksen ile yüz yirminci günler ceninin, mudga safhasıdır. Bu sırada ceninin boyu 1,5 santimetredir.[233] Bu et parçası büyümeye başlar ve sonunda boyu yedi santimetreyi bulur. Bu merhalede çeşitli organların gelişmesi tamamlanır. Kalp çabucak büyüyerek basit yaratılışlı kapalı bir tüp şeklinden, dört odalı normal şekline döner. Sağ ve sol kulakçıklar; sağ ve sol karıncıklar. Mudga merhalesi biterken kalp de gelişmesini tamamlamış olur.[234]

Bu arada gözler, kulaklar, burun ve dudaklar teşekkül eder. Yüz oluşur. Diş kabartıları belirir. Kol ve bacak çıkıntıları belirmeye başlar. Sinir sistemi ise daha çabuk gelişir. Beyin oluşur; her iki lobu da gelişmesini tamamlar. Beyincik ve omurilik de bu gelişmeye ayak uydurur. Kemikler de aynı şekilde gelişmelerine devam ederler.[235]

Mudga dönemi ondördüncü haftanın sonunda nihâyete erer. Bu dönemin sonunda tamamen insan şeklini alan cenin, doğuma kadar büyümesini ve gelişmesini sürdürür.[236]

4. Evrim Teorisi

Darwinizm, yani evrim teorisi, yaratılış gerçeğini reddetmek amacıyla ortaya atılmış, ancak başarılı olamamış bir teoriden başka bir şey değildir.[237] Bu gerçek, teroiyi benimseyenlerin birçoğu tarafından da itiraf edilmektedir. Örnek verecek olursak en hararetli evrimcilerden RB Goldchimit şöyle demektedir: "*Evrim konusunda hiçbir kesin bilimsel kanıt yoktur. O bir düşünce tarzıdır.*"[238]

Evrim teorisi, tarihi eski Yunan'a kadar uzanan bir öğreti olmasına karşın, kapsamlı olarak 19. yüzyılda ortaya atılmıştır. Teoriyi bilim dünyasının gündemine

---

[231] Mü'minun, 23/14.
[232] Özyazıcı, Alparslan, *Hücreden İnsana,* İkinci Baskı, İstanbul,1979, s.33.
[233] Özyazıcı, *a.g.e.*, s.34.
[234] Barr, *a.g.e.*, s.106.
[235] Barr, *a.g.e.*, s.106.
[236] Özyazıcı, *a.g.e.*, s.46.
[237] Yahya, Harun, *İnsan Mucizesi*, Araştırma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 269.
[238] Nurbaki, Haluk, *Kuran'ı Kerîmden Âyetler Ve İlmi Gerçekler,* TDV Yayınları, Ankara, 1993, s.171.

sokan en önemli gelişme, Charles Darwin'in 1859 yılında yayınlanan "*Türlerin Kökeni*" adlı kitabıdır. Darwin bu kitapta dünya üzerindeki farklı canlı türlerini Allah'ın ayrı ayrı yarattığı gerçeğine karşı çıkıyordu. Ona göre tüm türler ortak bir atadan geliyorlardı ve zaman içinde küçük değişimlerle farklılaşmışlardı.[239]

Darwinizm'in bilim karşısındaki yenilgisi, üç temel başlıkta incelenebilir

1. Teori, hayatın yeryüzünde ilk kez nasıl ortaya çıktığını asla açıklayamamaktadır.

2. Teorinin öne sürdüğü "evrim mekanizmaları" nın gerçekte evrimleştirici bir etkiye sahip olduğunu gösteren hiçbir bilimsel bulgu yoktur.

3. Fosil kayıtları, evrim teorisinin öngörülerinin tam aksine bir tablo ortaya koymaktadır.[240]

Evrim teorisini savunanların en çok gündeme getirdikleri konu, insanın kökeni konusudur. Bu konudaki darwinist iddia, bu gün yaşayan modern insanın maymuna benzer birtakım yaratıklardan geldiğini varsaymaktadır. Dört beş milyon yıl önce başladığı varsayılan bu süreçte, modern insan ile ataları arasında bazı "ara formların" yaşadığı iddia edilir. Burada dört kategori sayılır

1. Australopithecus: Güney maymunu anlamına gelmektedir. Kuyruksuz bir maymun çeşididir. İnsanlar ile maymunlar arasında geçiş formu olarak darwinistler tarafından ortaya atılmıştır.[241]

2. Homo habilis

3. Homo erectus

4. Homo sapiens

Evrimciler bu sıralamayı yazarak bu türlerden her birinin, bir sonrakinin atası olduğunu iddia ederler. Oysa paleontropologların son bulguları bu iddiaları geçersiz kılmıştır.[242]

---

[239] Yahya, *a.g.e.*, s.269.
[240] Yahya, *a.g.e.*, s.270.
[241] Koyuncu, Gufran, *Evrim*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 156.

Canlılığın, cansız maddelerden tesadüfen oluştuğunu iddia eden bu teori, evrende ve canlılarda çok açık bir "tasarım" bulunduğunun bilim tarafından ispat edilmesiyle çürütülmüştür.

5. İnsanın Yaratılış Gayesi: İmtihan

Allah Teâlâ aynı âyette insanı hangi maddeden yarattığını beyân ettikten sonra onu niçin yarattığını da beyân etmiştir ki bu yaratılış gayesi, imtihandır. Allah insanı yarattıktan sonra onu başıboş bırakmamış ona bir takım emanetler ve sorumluluklar yüklemiştir.[243]

Allah (c.c.), başta insan olmak üzere yarattığı tüm mahlûkatı belli bir gaye ve amaç doğrultusunda yarattığını *"Biz gök ile yeri ve aralarındaki şeyleri, boş bir eğlence için yaratmadık."*[244] âyetiyle ortaya koymaktadır.

İnsanoğlunun dilediği tüm nimetleri veren,[245] yeryüzündeki her şeyi, denizlerde yüzen gemileri[246], güneşi ve ayı, geceyi ve gündüzü insanın emrine amade kılan[247] Sonsuz Kudretin insanı başıboş, amaçsız yaratması mümkün değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmuştur: *İnsanoğlu başıboş bıraklacağını mı sanır?*[248]

Âyet-i Kerîmedeki نبتليه ibaresi yaratma eyleminin sebebini ifade etmektedir ki anlamı aslında لنبتليه yani onu imtihan etmek içindir.[249] Müfessirler arasında, her ne kadar bu "نبتليه" kelimesinin lâfzen "فجعلناه سميعا بصيرا" lafzından önce gelse de mânen ondan sonra geldiğini yani burada bir takdim ve tehirin söz konusu olduğunu ifade edenler varsa da[250] müfessirlerin çoğu böyle bir takdim ve tehire gerek olmadığını ifade etmiştir. Çünkü Allah'ın emirleri ile kulun mükellef tutulmasının şartı insanın duyması

---

[242] Yahya, *a.g.e.*, s.278.
[243] Elmalılı *a.g.e.*, VII, 5497.
[244] Enbiyâ, 21/16; Duhân, 44/38.
[245] İbrahim, 14/34.
[246] Hac, 22/65.
[247] İbrahim, 14/33.
[248] Kıyâmet, 75/36.
[249] Razî, *a.g.e.*, XV, 210, Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 256.
[250] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 256. Razî, *a.g.e.*, XV, 210.

veya görmesi değil akıllı olmasıdır demiştir.[251] Bu kayıt umumiyetle Kur'ân'da beyân olunan mükellefiyetlerin hepsine işaret etmektedir. [252]

Yüce Allah'ın insan için tayin etmiş olduğu bu mükellefiyetler süreli değildir. İnsan bu mükellefiyetlerle ömür boyu sorumludur. Nitekim Yüce Allah "*sana ölüm gelip çatıncaya kadar rabbine ibâdet et*" [253] buyurarak bu sorumluluğun süresiz olduğunu beyân etmiştir.

Allah, (c.c.) insanoğlunu, gayesi bu dünyada tamamlanan ve sonunda yok olan hayvanlar ve bitkiler gibi sorumsuz bir varlık olarak yaratmamıştır. Ayrıca dünya insanoğlu için bazı rahiplerin sandığı gibi, nefse işkence yeri de değildir. Tenasühe inananların düşündüğü gibi, yaptıklarının hemen karşılığını göreceği bir ceza yeri de değildir. Dünya materyalistlerin zannettikleri gibi eğlence yeri, Marksistlerin ve Darwincilerin sandıkları gibi bir savaş yeri de değildir.[254]

Allah (c.c.) böylece insanoğlunu yaratmasının bir gayesi olduğunu bu gayenin de insanı emir ve nehiyleri ile imtihan etmek ve o imtihan neticesine göre ebedî hayattaki yerini inşa etmek olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir.

6. İnsanın Görme Ve İşitme Yetenekleri İle Donatılması

Allah Teâlâ, insanın yaratılış gayesini açıkladıktan sonra âyetin devamında insana görme ve işitme kabiliyetlerini verdiğini haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır; فجعلناه سميعا بصيرا *(kendisini işitir ve görür kıldık)*.

Burada "görme" ve "işitme" duyularına temas edilmesi dikkat çekmektedir. Zîrâ diğer duyu organları içerisinden bunların seçilmesinin bir hikmeti vardır. Allah (c.c.), insanı imtihanla sorumlu tuttuktan sonra insana bu imtihanda kullanacağı nimetleri de verdiğini ifade etmektedir. Bunlar hiç şüphesiz anlama ve ayırt etme gücüdür. Nitekim müfessirlerin çoğu bu âyetteki "görme" ve "işitme" nin anlama ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etme yeteniğinden kinâye olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim İbrahim (a.s.) ile babası arasındaki konuşma Kur'ân'da anlatılırken " لم تعبد ما

---

[251] Taberi, *a.g.e.*, XXVIII, 256.
[252] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5498.
[253] Hicr, 15/99.
[254] Yıldırım Suat, *Kur'ân-ı Hakim Ve Açıklamalı Meâli*, s. 577.

لايسمع ولا يبصر" *(niçin görmeyen ve duymayan putlara tapıyorsun)* [255] âyetinde de aynı ifade kullanılmıştır.[256] İnsan bu bahşedilen özellikleri sayesinde Allah katından indirilen âyetleri işitebilmekte ve kâinatta Allah'ın var ve bir olduğuna işaret eden kevnî delilleri görebilmekte[257] ve kendisi için va'z olunan mükellefiyetlerden haberdar olabilmektedir. Zîrâ insan, bunun neticesinde itaate yahut isyana imkân bulabilecektir.[258]

Seyyid Kutup da bu âyetin tefsirinde; "Allah (c.c.) insanı anlama vasıtalarıyla techiz etmiştir ki emirleri alabilsin ve onlara uyabilsin, eşyayı ve değerlerini anlayabilsin seçme ve hükmetme kabiliyetine erişsin ve seçtiğine göre de imtihanda karşılık görsün" demiştir. [259]

Bazı müfessirler, insanın imtihana tabi tutulmasının ancak yaratılışın tamamlanması ile mümkün olabileceğini düşünmüşler ve bu âyet-i kerîmede takdim ve tehirin olduğunu söylemişlerdir. Yani cümle lâfzen önce zikredilmekle beraber mana itibari ile sonradır. Bu durumda takdir "فجعلناه سميعا بصيرا لنبتليه" şeklinde olmaktadır ki bununla kastedilen, insanın yaratılışının onun gören ve işiten kılınması ile tamamlandığı ve insanın ancak bundan sonra imtihana tabi tutulabileceğidir. [260]

Ancak müfessirlerin çoğu bu görüşü doğru bulmamış, bu âyette herhangi bir takdim ve tehirin söz konusu olmadığını söylemişlerdir.[261]

سميع ve بصير kelimelerinin mubalağa kalıbında gelmesi Allah'ın kula olan ihsanının mükemmelliğine, ona olan nimetinin tam olduğuna işaret içindir.[262]

C. İNSANLAR İKİ ZÜMREDİR: ŞÜKREDENLER VE NANKÖRLÜK EDENLER

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا (3)

---

[255] Meryem 42.
[256] Razî, *a.g.e.*,XV, 210; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 394.
[257] Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 215; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72.
[258] İbn Kesîr, *a.g.e.*, VIII, 285.
[259] Kutup, *a.g.e.*, XV, 425.
[260] Razî, *a.g.e.*, XV, 210;Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 122; Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 256; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 338; Beğavî, *a.g.e.*, VIII, 292.
[261] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 167; Razi, *a.g.e.*, XV, 210; Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 256; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 384.
[262] Bursevî, *a.g.e.*, IX, 407.

Âyet 3: *Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.*

Allah, (c.c.) insanı değişik merhalelerden geçirip onu en güzel bir şekilde yaratıp ona idrak, anlama, kavrama, akletme gibi meziyetleri de verdikten sonra seçmesi için yolu göstermiş ve insandan bu meziyetini kullanmasını istemiştir.

Yüce Allah, insanoğlunu sadece bu meziyetlerle donatarak kendi başına bırakmamış ayrıca çeşitli hidâyet vesileleriyle de doğruyu bulmasında ona yardımcı olduğunu bildirmiştir. Zîrâ insanoğlunun kendi başına doğruyu, güzeli bulması zordur.

İnsan, imtihan için yaratıldığı şu dünyada Allah'ın rehberliğine mazhar olan, aklını kullanmaya, tefekkür etmeye çağrılan bir mahlûktur. Nitekim birçok âyet-i kerîmede Allah (c.c.): أفلا تتفكرون *"düşünmez misiniz?"*[263] "أفلا تعقلون" *"akletmez misiniz?"*[264] buyurarak bu tefekkür davetini açıkça yapmaktadır. Ancak insanlar, bu hidâyet neticesinde hep aynı davranışı sergilememekte, kimisi davete icabet edip şükredici olurken kimisi de bu davetten yüz çevirip nankörlük edebilmektedir. İnsanlar, davete göstermiş oldukları olumlu ve olumsuz icabete göre de bu dünyada belli isimlerle müsemma olmaktadırlar ki âyet-i kerîmede Allah, (c.c.) insanları "şükredici" ve "nankör" olarak isimlendirerek iki gruba ayırmıştır.

1. السبيل (yol)'dan Maksad Nedir?

"Sebil" yol demektir.[265] Kur'ân-ı Kerîm'de değişik manalarda kullanılmıştır. Meselâ: وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ *(Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Onun eğrisi de vardır. Allah dileseydi, sizin hepinizi hidâyete erdirirdi)*[266] âyetinde cins isim olarak kullanılmıştır. وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا *(Yine derler ki: «Ey Rabbimiz! Biz beylerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yanlış yola götürdüler.»)*[267] âyetinde ise mutlak manada kullanılmış ve hidâyet yolu kastedilmiştir.

---

[263] En'âm, 6/50.
[264] Enbiyâ, 21/10, 67; Müminun, 23/80; Kasas, 28/60; Saffat, 37/138.
[265] İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 319.
[266] Nahl, 16/9.
[267] Ahzâb, 33/67.

Âyet-i Kerîmdeki "Sebil" kelimesinden yüce Allah'ın muradının ne olduğuna dair müfessirler değişik görüşler beyân etmişlerdir ki bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hayır ve şerr yolu[268]
2. Hak ve batıl yolu[269]
3. Cennet yolu[270]
4. Hidâyet ve dalâlet yolu[271]
5. Mutluluk ve şekavet yolu[272]
6. Kurtuluş ve helâk yolu[273]
7. İnsanın kemâl-i aklı ve tabiatı ile bulabileceği menfaatine ve zararına olan yollar[274]
8. İnsanın ana karnından çıkış yolu[275]

Müfessirlerin sıralamış olduğu bu görüşlerin genel olarak aynı neticeyi hasıl ettiği aşikardır. Sadece isimlendirmede farklılığa gitmişlerdir. Ancak son görüş diğerlerinden farklılık arzetmektedir. Ancak Âlusî, bu son görüşün doğru olmadığını ifade etmiştir. [276]

Elmalılı, "السبيل" den maksadın doğrudan doğruya Allah'a ve halis nimetlerine götüren ve Kur'ân ile davet olunan hak İslam dini olduğunu söylemiştir. Yani Allah (c.c.) insana şöyle demektedir. *Biz işitilecek, görülecek ve düşünülecek tenzilî ve tekvinî; naklî ve aklî âyetler, deliller, alametler ikame ettik. İnsana da görmek, işitmek, anlamak, idrak etmek yeteneklerini vererek ona nereden gelip nereye gideceğini ve son murada ermek için Rabbine ne yolda gitmek ve ne gibi vazifeler yapmak lazım geleceğini anlatarak onu irşad eyledik.*[277]

---

[268] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 164; Razî, *a.g.e.*, XV, 211; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6009; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 427; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 122; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VIII, 286; Hâzin, *a.g.e.*, VI, 198.
[269] Beğavî, *a.g.e.*, IV, 427; Hâzin, *a.g.e.*, VI, 198.
[270] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 256.
[271] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 164; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 427; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 122; Hâzin, *a.g.e.*, VI, 198.
[272] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 164; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 122; Semerkandî, *a.g.e*, IV, 351.
[273] Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 2009; Razî, *a.g.e.*, XV, 210.
[274] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 164; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 122.
[275] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 164; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 122.
[276] Âlusî, *a.g.e.*, XXIX, 253.
[277] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5499.

2. Allah'ın İnsana Hidâyet Etmesi

Hidâyet, güzel, yumuşak bir şekilde yol göstermektir.[278] Allah Teâlâ, yaratmış olduğu kullarına karşı son derece merhametli olduğu için, onlara sürekli hüdâsını göstermiştir. Bu hidâyet Allah'ın rahmetinden ve merhametindendir. Tamamıyla Allah'ın kullarına bir hediyesidir.[279] Zîrâ hidâyet ile hediye aynı köktendir.[280]

Kula düşen vazife, Allah'ın bu lutfü ve keremi ile nazik bir şekilde vermiş olduğu hediyeyi kabul etmektir. Dolayısıyla tarif etmiş olduğu, açıklamış olduğu hak yola, hidâyet yoluna yönelip o yoldan bir adım dahi başka yola yönelmeksizin dosdoğru bir şekilde sırat-ı müstâkim üzere Allah'a ulaşmak için hertürlü çabayı göstermektir.

Cenâb-ı Allah'ın kullarına hidâyet etmesinin, onları doğru yola sevk etmesinin değişik vasıtaları vardır ki bu vasıtaları genel olarak şöyle sıralayabiliriz:

1. Allah'ın insanı ruhsal ve bedensel yönden donatarak onu doğruya ve güzele sevk etmesidir. Onu akıl ve zekâ gibi anlama, düşünme melekeleri ile donatmasıdır.[281] Zîrâ yüce Allah Kur'ân- ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: "*O da: Bizim Rabbimiz, her şeye hılkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir, dedi.*"[282] Bu âyetten anlaşılmaktadırki yüce Allah insanı güzel bir şekilde donatıp gerekli ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra ona doğru yolu göstermiş ve hidâyet etmiştir.

2. Peygamberler ve kitaplar indirerek insanlığı doğru yola çağırmak sûretiyle hidâyet etmesi[283] ki yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Dedik ki; «Hepiniz oradan aşağı inin. Tarafımdan size bir yol gösterici geldiğinde kim benim hidâyetime uyarsa onlar için korku yoktur ve onlar artık hiç üzülmezler.»"*[284] Ve "*Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık...* "[285] Dolayısıyla Allah, (c.c.) bu âyet-i

---

[278] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 516.
[279] Ünal, Ali, *Kur'ânda Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İstanbul, 2003, s. 151.
[280] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 516.
[281] İsfehanî, *a.g.e.*, s.516; Razî, *a.g.e.*, XI, 210; Ateş, *a.g.e.*, IX, 240; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 120.
[282] Taha, 20/50.
[283] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 516; Razî, *a.g.e.*, XV, 210; Ateş, *a.g.e.*, IX, 240; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 120.
[284] Bakara, 2/38.
[285] Enbiyâ, 21/73.

kerîmelerde peygamberleri ve kitapları hidâyet vasıtası olarak gönderdiğini beyân etmektedir.

3. Hak ile batılı, iyi ile kötüyü ayırt etmeyi temin edecek deliller ikame etmek sûretiyle insanoğluna hidâyet etmesidir.[286] Yüce Allah insanoğlunun hakîkati, Allah'ın birliğini, kudretini anlaması ve idrak etmesi için afakî ve enfusî delillerle insanoğlunu kuşatmıştır. Allah'ın ikame etmiş olduğu bu delilleri insanoğlu akl-ı selim ile düşündüğü zaman bu kâinatın bir yaratıcısının olduğunu ve bu yaratıcının tek olduğunu ve bu tek yaratıcının da sonsuz güç ve kudrete sahip olduğunu anlaması çok zor değildir. Yüce Allah'ın şu âyetindeki hidâyet bu kabildendir. "*Semûd'a gelince onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler.*"[287]

4. Vahiy, ilham veya sadık rüya gibi olağanüstü yollardan biri ile insanoğluna Allah'ın eşyanın hakîkatini göstermesidir ki buna hidâyet-i hassa denir.[288] Bu hidâyet enbiyâ ve evliyâlar için geçerlidir. Fakat avam için de bunlardan hiçbir pay yok değildir. [289]

Elmalılı, Kur'ân-ı Kerîm'de hidâyet kelimesi kullanıldığı zaman kullanıldığı yere göre bu manalardan hangisinin murad edildiğini, kullanıldığı bağlamdan anlamak gerektiğini ifade eder.[290] Bu âyetin tefsirinde de Elmalılı, Allah'ın insanoğluna âfakî ve enfusî, tenzilî ve tekvinî, naklî ve aklî deliller, alametler göstererek hidâyet ettiğini, onu İslam'a davet ettiğini söylemiştir.[291]

Sanki Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede insanoğluna şöyle bir mesaj vermektedir: "Biz seni imtihan etmek için yarattık, sana bu imtihan sürecinde lazım olan her şeyi verdik artık ölen delil üzere ölsün ki âhiret günü herhangi bir mazeret sunmasın". Şu âyet-i kerîme de bu hususa işaret etmektedir: *"Fakat Allah, gerekli olan emri yerine getirmesi, helâk olanın açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için (böyle yaptı)."*[292]

---

[286] Elmalılı, *a.g.e.*, I, 120; Razî, *a.g.e.*, XV, 210.
[287] Fussilet, 41/17.
[288] Elmalılı, *a.g.e.*. I, 120.
[289] Elmalılı, *a.g.e.*, I, 120.
[290] Elmalılı, *a.g.e.*, I, 120.
[291] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5499.
[292] Enfâl, 8/42.

Kurtubî de bu âyeti "biz insanoğluna doğru ve yanlış, hayır ve şer yolunu peygamberler göndererek anlattık, tarif ettik. Artık insan, istediğini seçsin" şeklinde tefsir etmiştir. Buna göre doğru yolu gösterme işi peygamberlerin gönderilip kitapların indirilmesi ile gerçekleşmiştir.[293]

Allah, (c.c.) insana istediği yola girme gücü ve imkânını verdiğini dile getirmiştir. Şükreden mümin, nankörlük eden de kâfirdir. Çünkü şükür, nimeti ikrar, küfrün başı da ona nankörlüktür. Yani insanlardan kimileri hidâyeti bularak şükredici olur, kimileri de ondan yüz çevirerek nankör olur.

3. Allah'ın Hidâyeti Karşısında İnsanoğlunun Tutumu

Allah (c.c.), insanı yoktan var edip, onu en güzel şekilde yaratıp dünyaya göndermiş, dünyaya gönderdikten sonra başıboş bırakmamış, onu her türlü nimetle donatmış, peygamberler ve kitaplar indirerek ona doğru yolu göstermiştir. Allah'ın bu doğru yolu göstermesi karşısında insanoğlu iki tavır sergilemiştir. Bunlardan biri bu hidâyet çağrısına cevap verip şakir (mü'min) olmak diğer ise bu çağrıya kulak tıkayıp nankör (kâfir) olmaktır. Artık seçim insanoğluna bırakılmıştır. Allah, (c.c.) إما شاكرا وإما كفورا (*ister şükredici olsun ister nankör*) buyurarak kulun bu iki yoldan birini seçmesi gerektiğini ifade etmiştir. Böylece iki yoldan birini seçme hakkı insana verilmiştir.[294]

Şükür ile küfür sıralamasında önce şükrün zikredilmesi şükrün asıl olması hasebiyledir. Zîrâ insanın fıtratı şükrü gerektirir ki Buharî'nin Ebû Hureyre'den yapmış olduğu bir rivâyette Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: كل مولود يولد على الفطرة فأبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه "*Her doğan çocuk İslam fıtratı üzere doğar daha sonra anne babası onu yahudi, hristiyan veya mecusi yapar.*"[295]

Âyette insana yolun açıklandığı ifade edildikten sonra, şükreden ve küfreden tarzında bir ayrım yapılması şükre teşvik, küfürden ise uzaklaştırma gayesine binaendir. Bu âyet-i kerîmede şu âyetlerde olduğu gibi *"Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."*[296], *"artık dilediğinizi yapın"*[297] üstü kapalı bir

---

[293] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 122.
[294] Maturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, (thk: Fatma Yusuf Heymî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, V, 347.
[295] Buhârî, Cenâiz, 80, 93; Müslim, Kader, 22-25.
[296] Kehf, 18/29.

tehdit söz konusudur. Bu tıpkı nasihat eden bir kimsenin nasihat ettiği kişiye "*ben sana nasihat ettim, istersen bu nasihatimden ders al istersen de nasihatimi dikkate alma*" demesi gibidir. Yüce Allah, insanoğluna önce hidâyet ettiğini, doğru yolu gösterdiğini ifade etmiş sonra da sonuçlarına katlanmak şartıyla seçimi ona bırakmıştır ki sonraki âyetlerde şükredenlere ve nankörlere ebedî hayatlarında neler hazırladığını beyân etmektedir.[298] Allah (c.c.) bu âyet-i kerîmede iman-küfür zıddiyetini şükür-nankörlük zıddiyetiyle ifade etmiştir.[299]

Şükür bu âyet-i kerîmede hidâyete ermek anlamında kullanılmıştır ki hidâyete eren kimsenin ilk aklına gelen şey şükürdür. Çünkü Yaradanı ona bir varlık bahşetmiş, onu ahsen-i takvim üzere techiz etmiş, kendisini tanıma kudreti bahşetmiştir. Sonra da onu doğru yola hidâyet etmiş ve onu seçme hürriyeti ile baş başa bırakmıştır. Bu münâsebetle şükür, müminin kalbine ilk önce gelmesi gereken bir düşüncedir ve şükretmediği takdirde o nankörlerden biri olur ki âyet-i kerîme bunu göstermektedir.[300]

Âyette şükreden anlamında ismi fail kalıbıyla "شاكرا" kelimesi kullanıldığı halde, nankörlük eden anlamında mübalağa kalıbıyla "كفورا" kullanılmıştır. Bunun sebebi âyet sonlarındaki uyuma riâyet ve insanın herhangi bir şekilde nankörlükten çoğu kez uzak olduğuna işarettir. Cezalandırılacak olan nankörlük, aşırı olanıdır. İnsanlardan çok şükreden ise azdır.[301] Bundan dolayı Allah Teâlâ "اما شكورا واما كفورا" demediği gibi "اما شاكرا واما كافرا" da dememiştir. "شاكر"in mübalağa kalıbında gelmemesinin diğer bir hikmeti de nimeti sonsuz olan Cenâb-ı Allah'a gerçek manada şükrü eda etmenin imkânsız olduğudur. Buna mukâbil insanların, Allah'ın bunca nimeti karşısında, nankörlükte aşırıya gitmesi son derece mümkündür.[302]

Şükür, küfrün zıddıdır. Küfür nimeti unutmak ve üzerini örtmek iken şükür nimetin bilinmesi ve açığa vurulmasıdır. Dolayısıyla şükrün salt inanç bağlamında ele alınmaması gereken bir tavır olması[303] sebebiyle bir takım vecheleri vardır. Şükür,

---

[297] Fussilet, 41/40.
[298] Razî, *a.g.e.*, XV, 211.
[299] Sülün, Murat, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 282.
[300] Kutup, *a.g.e.*, XV, 415.
[301] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 458.
[302] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 122; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 164.
[303] Sülün, *a.g.e.*, s. 282.

nimeti verenin hatırlanması ve unutulmamasıdır. Şükür dil, kalp ve diğer uzuvlarla olmak üzere üç şekilde ifa edilir.[304]

1. Dil ile şükür

Nimeti vereni anmak, O'nu övmek ve nimeti izhar etme hususunda dilin üzerine düşeni yapmasıyla olur.[305] Nitekim Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: وأما بنعمة ربك فحدث *"Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an".*[306]

Dilin vazifesi sadece O'nu anmak ve basitçe teşekkür etmek değildir. Bunlarla birlikte dilin yaratılış amacına muhalif olarak kullanılmaması gerekmektedir. Yalan söylememek, doğru sözlü olmak, emr-i bil maruf ve nehy-i anil münker yapmak, Kuran okumak, zikretmek, zulmü ve zâlimi ortaya koymak, hakkı haykırmak gibi amacına uygun olarak kullanılması gerekmektedir.[307]

2. Kalp ile şükür

Kalben nimeti vereni düşünmek,[308] tanımak, nimeti vereni tasdik etmek ve nimetin O'ndan geldiğini bilmektir.[309] Ayrıca kalbi her türlü maddî ve manevî hastalıklardan muhafaza etmek, daima yaratan tarafından gözetildiği (murâkâbe) bilincinde olmak gerekmektedir.

3. Diğer uzuvlarla şükür

Layıkıyla nimetin karşılığını vermek,[310] nimeti verenin emir ve yasakları hangi organı ilgilendiriyorsa, o organa emirleri yaptırıp, yasakları işlemesine mani olmakla olur. Hiç şüphesiz bedende bulunan bütün uzuvlar Allah tarafından kula bahşedilen bir nimettir. İnsan bu bilinçle bütün uzuvlarını Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda kullanmalı ve bu uzuvları kendisine bahşeden Yüce Rabbine saygıda kusur etmemelidir. Tüm organlar şükür etmedikçe, nimeti vereni dil ile ikrar edip kalp ile tasdik etmek tam

---

[304] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 228.
[305] İsfehanî, *a.g.e.*, s.228.
[306] Duha, 93/11.
[307] Ünal, *a.g.e.*, s. 436.
[308] İsfehanî, *a.g.e.*, s.228.
[309] Ünal, *a.g.e.*, s. 437.
[310] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 228.

şükür sayılmaz. Nitekim yüce Allah; *"Allah sizi annelerinizin karnından hiçbirşey bilmediğiniz bir halde çıkardı. Size şükredesiniz diye kulaklar, gözler ve kalpler verdi."*[311], *"O, sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yaratandır, ne kadar az şükrediyorsunuz"*[312] buyurmaktadır.

Şükürde esas olan, şükrün bütün yönleri ile îfa edilmesidir. Dil şükrederken kalp gâfil olursa veya kalp şükrederken diğer azâlarda bu şükrün etkisi görülmüyorsa tam manasıyla şükür ifâ edilmiş olamaz. Bu şekilde îfa edilen şükrün bir parçası eksik demektir.

Kısacası şükür, İslâm'ı tüm yönleri ile yaşamaktır. Allah (c.c), Kuran-ı Kerîm'de Hz. İbrahim ve Hz. Nuh'u şükreden kullar olarak överken,[313] insanların çoğunun şükürden uzak olduklarını, şükreden kullarının sayısının az olduğunu şu âyet-i kerîmede ifade etmiştir:

وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ *"Ama kullarım içinde şükreden azdır."*[314]

"İbrahim gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önder idi; Allah'a ortak koşanlardan değildi. Allah'ın nimetlerine şükür ediciydi. Çünkü Allah onu seçmiş ve doğru yola iletmişti."[315]

"(Ey) Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızın nesli! Şunu bilin ki Nuh çok şükür eden bir kul idi."[316]

Allah (c.c.)'ın sadece iki peygamberini şükreden olarak övmesi şükrün ifasının zor olduğuna bir işarettir.[317]

Şükran duygusu insanda bulunması gereken üstün duygulardan biridir. Nankörlük ne kadar zelil bir şey ise aksine şükür, o kadar yüksek bir fazilettir. Şükür, İslam ahlakında ve özellikle tasavvufta kulun, Allah'a karşı edep ve saygısını ifade eden

---

[311] Nahl, 16/78.
[312] Mü'minun, 23/78.
[313] İsra, 17/3; Nahl, 16/121.
[314] Sebe', 34/13.
[315] Nahl,16/120–121.
[316] İsra, 17/3.
[317] İsfehanî, *a.g.e.*, 228.

en önemli kavramlardandır.[318] Bu sebeple Allah (c.c), şükredenleri överken, nankörlük edenlere beddua etmektedir.[319]

كفر lügatte bir şeyi örtmek demektir. Gece, karanlığı ile varlıkları, çiftçiler de tohumları toprakla örttükleri için كافر olarak isimlendirilir.[320] Istılahî anlamı ise "nimetin şükrünü olması gerektiği gibi eda etmeyip o nimeti vereni unutmaktır.[321] Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır: "*Bana şükredin de nankörlük etmeyin.*"[322]

Mutlak manada kâfir, Allah'ın birliğini, nübüvvet kurumunu ve şeriatı hep birlikte veya bunlardan birini inkâr eden kimse için kullanılır. كفور ise nimetleri inkar etme hususunda aşırıya gidenler için kullanılır. "إن الانسان لكفور" *(gerçekten insan çok nankördür)*[323] ve "ذلك جزيناهم بما كفروا وهل نجازى الاالكفور" *(Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık. Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?)*[324] âyetlerinde bu manada kullanılmıştır.[325]

İslam âlimleri küfrü, meydana geliş şekli, sebepleri ve yeri itibari ile dörde ayırmışlardır:[326]

I. Küfr-i inkârî: Allah'ı, Peygamber'i ve O'nun Allah'tan getirmiş olduğu esasları kalben kabullenmemek ve dille de bunları inkâr etmek

II. Küfr-i cühûd: Kalben Allah'ı bilip kabul etme, fakat dille inkâr etmek

III. Küfr-i inadî: Kalben hakîkati bilip dille de zaman zaman itiraf etmek, fakat haset, kin, şan makam gibi endişelerle İslâm'ı bir din olarak kabul etmemek

IV. Küfr-i nifâk: inanılması gereken şeyleri dille ikrar etmek fakat bunlara kalben inanmamak

---

[318] Temel, Nihat, *Kur'ân Aydınlığında Müslümana Yol Haritası,* Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 260.
[319] Abese, 80/17.
[320] İsfehanî, *a.g.e.*, s.435.
[321] İsfehanî, a.y.
[322] Bakara, 2/153.
[323] Hacc, 22/66.
[324] Sebe', 34/17.
[325] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 436.
[326] Ünal, *a.g.e.*, s.336.

Bu âyet-i kerîmede Allah, (c.c.) insanın irâdesine açık bir şekilde vurgu yapmıştır. Yani insan kendi yolunu kendisi seçer. Allah insanın anlaması için her türlü afakî, enfusî, naklî, aklî delilleri göstermiş, hatta göstermekle yetinmemiş, bu delilleri kavramak, anlamak ve idrak etmek için birçok meziyetlerle insanı donatmış, üstüne üstlük bir de bunları açıklamak, tebliğ etmek için tarafından peygamberler göndermiş ve kitaplar indirmiştir. Artık iş insanoğluna kalmıştır. İsterse şükredici olur ve hidâyet yolunu seçerek ebedî hayatında sonsuz bir saâdete kavuşur, isterse de nankörlük ederek küfre ilk adımını atar. Böylece dâlalet yolunu seçerek ebedî hayatında sonsuz bir pişmanlığa ve mutsuzluğa doğru yol alır. Sonuç olarak bir sonraki âyette açıklanan azap çeşitlerine katlanmak zorunda kalır.

D. KÂFİRLERİ BEKLEYEN ÂKİBET

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا (4)

Âyet 4: *Doğrusu biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık.*

Allah, (c.c.) insanı yaratmış, ona sayısız nimetler bahşetmiş,[327] peygamberler gönderip, kitaplar indirerek ona doğru yolu göstermiştir. Bunlara rağmen insanlardan bazıları, bunca nimetleri veren Yüce Varlığı inkâr etmiş, O'nun göndermiş olduğu peygamberlerini ve indirdiği kitaplarını yalanlayarak, bu fani dünya hayatını diledikleri gibi yaşama gafleti içine düşmek suretiyle dalâlet yolunu seçmişlerdir. Allah, (c.c.) bu âyet-i kerîmede dalâlet yolunu seçenlere âhiret günü hazırlamış olduğu dehşet verici azap çeşitlerinden sadece bir kısmını beyân etmiştir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şu hadisi de kâfirler için hazırlanmış olan[328] cehennem azabının ne kadar dehşetengiz olduğunu beyân eder niteliktedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz, kıyâmet gününde cehennemliklerin azâbı en hafif olanı, ayaklarının altına iki kor konulup da bu sebeple beyni kaynayan kişidir.*

[327] İbrahim, 14/34.
[328] Bakara, 2/24.

Oysa o, hiç kimsenin kendisinden daha şiddetli azâb gördüğünü zannetmez. Hâlbuki kendisi, cehennemliklerin azâbı en hafif olanıdır."[329]

İslam âlimleri bu âyet-i kerîmeyi, cehennemin zincirleri ve bukağılarıyla birlikte hal-i hazırda yaratılmış olduğuna delil göstermektedirler. Çünkü "hazırladık" (أعتدنا) kelimesi, mazide bir işin yapılmış olduğunu haber vermektedir.[330] Cehennemin hâl-i hazırda mevcut olduğuna dair âlimler ayrıca "*kâfirler için hazırlanmış olan cehennemden sakının*"[331] "*bunu yapamazsınız ki elbette yapamayacaksınız, yakıtı insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır*"[332] âyetlerini de delil olarak göstermektedirler. Zîrâ bahsi geçen her üç âyet-i kerîmede de mazi sıgasıyla "hazırladık" ifadesi kullanılmıştır.

Âlimlerin büyük bir kısmı cehennemin şu an mevcut olduğu görüşünü benimsemelerine rağmen Cehmiyye, Mu'tezile ve Haricilerden bir grup cehennemin, kıyâmetin kopmasından sonra yaratılacağını ileri sürmüşlerdir. [333]

1. سلاسل Ayaklarına Vurulacak Olan Uzun Zincirler

Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçen[334] سلاسل, cehennemliklerin, cehennemde ayaklarına vurulacak olan uzun zincirlerdir[335] ki her birisinin uzunluğunun yetmiş zîrâ' olduğunu Allah, (c.c.) Hakka sûresinde beyan etmiştir.[336]

ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ "*Sonra da onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokun!*"[337]

Bu âyette beyân etmiş olduğu azab çeşitlerine Allah Teâlâ Mü'min sûresinde de aynı lafızlarla şu şekilde işaret buyurmuştur:

---

[329] Buhârî, Enbiyâ 1, Rikâk 51; Müslim, İmân, 362–364.
[330] Razî, *a.g.e.*, XV, 212.
[331] Âli İmran, 3/131.
[332] Bakara, 2/24.
[333] Topaloğlu, Bekir, "Cehennem, DİA, VII, 228.
[334] Abdulbâkî, *a.g.e.*, s. 435.
[335] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 257.
[336] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 123.
[337] Hakka 69/32.

إِذِ الأَغْلالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلاسِلُ يُسْحَبُون فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ *"Boyunlarında demir halkalar ve ayaklarında zincirler olduğu halde kaynar suda sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır."*[338]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den de cehennemdeki zincirler hakkında "*beş yüz senelik yol mesafesinde olan, yerle gök arasını, akşama kalmadan kat eden bu büyüklükte bir kuş, cehennemdeki zincirin bir ucundan bırakılsa, kırk yıl düşer yine de öbür ucuna ulaşamaz*"[339] dediği rivâyet edilmiştir.

2. أغلال Boyunlarına Asılacak Olan Halkalar

"غل" kelimesinin çoğulu olan[340] أغلال cehennem ehlinin, ellerinin boyunlarına asıldığı halkalar veya kelepçelerdir.[341] Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (c.c.) aynı kelimeyi farklı âyetlerde kullanmış ve bu kelimenin manası tebellür etmiştir. Bu halkalardan bahseden diğer âyet-i kerîmeler şunlardır:

إنا جعلنا في أعناقهم أغلالا فهي إلى الأذقان فهم مقمحون *"Biz, onların boyunlarına halkalar geçirdik. O halkalar çenelere kadar dayanmaktadır. Bu yüzden kafaları yukarı kalkıktır"*[342]

خذوه فغلوه *"Onu yakalayın da, (ellerini boynuna) bağlayın!"*[343]

وأولئك الأغلال في أعناقهم وأولئك أصحاب النار هم فيها خالدون *"İşte onlar (kıyâmet gününde) boyunlarında tasmalar bulunanlardır. Ve onlar ateş ehlidir. Onlar, orada ebedî kalacaklardır!"*[344]

3. سعيرا Alevli Kudurmuş Ateş

سعير İsmi mef'ul manasında "فعيل" kalıbında sıfatı müşebbehe olan[345] bu kelime "yakılıp tutuşturulmuş, alevli bir ateş" anlamına gelir.[346] Kur'ân-ı Kerîm'de

---

[338] Mü'min, 40/ 71-72.
[339] Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, Dârü't-türâs, Kahire, tsz., IV, 232; Tirmizî, Kitâbu Sıfatı Cehennem, 5.
[340] İsfehanî, *a.g.e*, s. 364; Kurtbubî, *a.g.e.*, XIX, 124.
[341] Razî, *a.g.e.*, XV, 212; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 124; Ateş, *a.g.e.*, IX, 240.
[342] Yasin, 36/8.
[343] Hakka, 69/30.
[344] Ra'd, 13/5.
[345] İsfehanî, *a.g.e.*, s.238.
[346] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 257; Razî, *a.g.e.*, XV, 212; Bursevî, *a.g.e*, IX, 408.

kâfirlerin âhiretteki durumu anlatılırken muhtelif yerlerde biri fiil şeklinde olmak üzere on yedi yerde zikredilmiştir.[347] Birkaç örnek verecek olursak şu âyetleri zikredebiliriz;

كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ "*Onun (şeytan) hakkında şöyle yazılmıştır: Kim onu yoldaş edinirse bilsin ki (şeytan) kendisini saptıracak ve alevli kıdurmuş ateşin azâbına sürükleyecektir.*"[348]

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ

"*Onlara «Allah'ın indirdiğine uyun» dendiğinde: Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız, derler. Ya şeytan, onları alevli kıdurmuş ateşin azâbına çağırıyor idiyse*"[349]

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ

"*Şehirlerin anası (olan Mekke'de) ve onun çevresinde bulunanları uyarman ve asla şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutman için, sana böyle Arapça bir Kur'ân vahyettik. (İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de kıdurmuş alevli cehennemdedir.*"[350]

Böylece Allah Teâlâ bu fanî hayatta kendi hevâ ve heveslerine göre Allah'ı görmezden gelerek yaşayanlar için ebedî hayatta hazırlamış olduğu dehşet verici azab çeşitlerinden sadece bir kaçını bu sûrede zikretmiştir.

Bunun yanında Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in de kâfirler için hazırlanmış olan cehennem azâbıyla ilgili birçok hadisi şerifi mevcuttur. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Cehennem ateşi, cehennem ehlinin bazısının topuklarına, bazısının dizlerine, bazısının kuşak yerlerine, bazısının da köprücük kemiklerine kadar çıkar.*"[351]

---

[347] Topaloğlu, Bekir, "Cehennem", DİA, VII, 227.
[348] Hac,22/4.
[349] Lokman, 31/21.
[350] Şura 42/7, ayc. bkz. Sebe' 34/12; Mülk, 67/5; Nisa 4/10.
[351] Müslim, Cennet, 33.

İKİNCİ BÖLÜM:

BİRR SAHİPLERİ, CENNETİN MAHİYETİ VE SÛREDEKİ CENNET TASVİRLERİ

A. BİRR SAHİPLERİNİ BEKLEYEN GÜZELİKLER

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا (5)

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا (6)

Âyet 5: *İyiler ise, kâfûr katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içerler.*

Âyet 6: *(Bu,) Allah'ın has kullarının içtikleri ve akıttıkça akıttıkları bir pınardır.*

Allah (c.c.) insana, iyi ve kötüyü, iman ile küfürü, şükür ile nankörlüğü gösterip seçme hürriyetini de bahşettikten sonra önceki âyetlerde kısa ve öz bir şekilde kâfirler için âhirette hazırlanmış olan azâb çeşitlerinden bahsetmişti. Bu âyetten itibaren de Allah (c.c.) iyi kulları için âhiret günü hazırlamış olduğu nimetleri, güzellikleri anlatmış ve bu şekilde insanları salih, şükreden bir kul olmaya teşvik etmiştir.

1. Birr Sahibi Kulun (Ebrâr) Tarifi

ابرار, بحر (deniz) kelimesinin zıddı olan بر (kara) kelimesinin çoğuludur.[352] Karanın geniş olması hasebiyle bu kelimeden genişlik tasavvur olunur. Bu bakımdan "birr" hayırda genişlik olarak tarif edilmiştir.[353]

برر fiili "iyilik etti", "iyi davrandı", "hayırda bol ve geniş oldu" demektir. Kelime bu şekilde fiil olarak da Kur'ân-ı Kerîm' de geçmektedir:

لا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ "*Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.*"[354]

بر fiilinin ismi faili, عدل filiinin ismi failinin hem عدل hem de عادل olarak geldiği gibi بر ve بار olarak gelir. عدل ismi faili عادل ismi failinden daha beliğ ve daha

---

[352] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 167; Razî, *a.g.e.*, XV, 213; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71; Kurtubî, *a.g.e.*,XIX, 125 .
[353] İsfehanî, *a.g.e.*, s.51.
[354] Mümtehine, 60/8.

geniş bir mana ifade ettiği gibi de بر ismi faili de بار ismi failinden daha beliğ ve daha geniş bir manaya sahiptir.[355]

بر bazen انه هو البر الرحيم *"İyilik eden, esirgeyen ancak O'dur"*[356] âyetinde olduğu gibi Allah (c.c.)'a nisbet edilir. Bazen de بر العبد ربه örneğinde olduğu gibi kula nispet edilir ki o zaman da "kul Rabbine karşı ibâdet ve kulluğunu güzelce yaptı" anlamına gelir. Allah'ın bunun karşılığında بر olması da kulun yapmış olduğu bu ibâdetlere bolca sevap vermesidir.[357] بر kelimesinin çoğulu olan بررة kelimesi meleklerin sıfatı olarak Abese sûresinde kullanılmıştır.[358]

Âyeti Kerîmede geçen أبرار ise برر fiilinden بار ismi failinin cemisi olabileceği gibi بر (berr) kelimesinin cemisi de olabileceği ifade edilmiştir.[359] Bu şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de altı yerde geçmektedir.[360] بر (berr), birr sahibi, yani kemaliyle hayır sahibi, itaâtkar, iyi insan demektir. Allah'ın hakkını en güzel şekilde ifâ eden olarak da tarif edilmiştir.[361]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e birr nedir? Diye sorulduğunda şu âyet-i kerîmeyi okuduğu rivâyet edilmektedir:

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ *"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızâsını gözeterek) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!"*[362] Dolayısıyla Peygamber Efendimiz, (s.a.v.)

---

[355] İsfehanî, *a.g.e.*, s.51.
[356] Tur, 52/28.
[357] İsfehanî, *a.g.e.*, s.51.
[358] Abese, 80/16.
[359] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5500; İsfehanî, *a.g.e.*, s. 51.
[360] Abdulbakî, *a.g.e.*, s.144.
[361] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5500.
[362] Bakara, 2/177.

bu kelimenin ne anlama geldiğini Kur'ânî ifadeyle bize açıklamaktadır. Âyeti Kerîmede açık olduğu üzere, Birr, hem imanı hem de aşağı yukarı bütün amelleri, nafilelere varıncaya kadar içine almaktadır. Dikkati çeken diğer bir husus ta "birr"in bir amel olarak sunulmasından ziyade âdeta şahıslaştırılmasıdır. Yani âyet-i kerîme "birr"i bir amel olarak değil şahıs olarak bize sunmaktadır. Bu âyetten anlaşılan diğer bir husus da birr'in sıdk ve takvayı da içine almasıdır.[363]

Nitekim sevgili Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadisi şeriflerinde: "*Doğrulık (sıdk) insanı iyiliğe (birre) götürür. İyilik de cennete götürür. Kişi doğruyu söyler ve doğruyu arar da sonunda Allah'ın sıdık olarak kaydedilir. Yalan da kişiyi fücura götürür. Fücur da insanı cehenneme götürür. Kişi yalan söyler ve yalanı araştırır da sonunda Allah katında kezzab diye kaydedilir*"[364] buyurmuşlardır. Dolayısıyla bu hadisin ortaya koyduğu gerçek, sıdk, birre giden bir yoldur. Birr, sıdkı da kapsamaktadır.

Kâfirler için hazırlanmış olan azap çeşitlerinin hemen ardından, cennetliklerin bu şekide zikredilmesi ve onların "ebrâr" olarak isimlendirilmesi, cennette nail olacakları nimetlerin bolluğuna ve oradaki güzel hallerine işaret etmektedir.[365] Aynı şekilde Allah ,(c.c.) onları "ebrâr" olarak nitelemekle, onlara vermiş olduğu değer ve üstünlüğü de ilan etmektedir. [366]

Müfessirler أبرار kelimesini tefsir ederken değişik ifadeler kullanmışlardır. Bu ifadeleri; *imanlarında ve amellerinde sadık olanlar,*[367] *şerre razı olmayıp karıncayı dahi incitmeyenler,*[368] *Allah'a şükrederek ona karşı kulluk vazifelerini yapanlar,*[369] *Allah'ın emirlerine boyun eğip ona karşı kulluğunu en güzel şekilde yapanlar,*[370] *adaklarını yerine getirenler,*[371] *farzları en güzel şekilde yapıp, günahlardan sakınanlar,*[372] *anne ve babasına, çocuklarına karşı vazifelerini yerine getirenler*[373] şeklinde sırayabiliriz.

---

[363] Ünal, *a.g.e.*, s.462.
[364] Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 105; Ebû Dâvûd, Edeb, 88.
[365] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 154; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71.
[366] Kutup, *a.g.e.*, XV, 417.
[367] Kurtubi, *a.g.e.*, XIX, 125; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 430; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 338; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 465; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 77.
[368] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 154; Havva, *a.g.e.*, XI, 2689.
[369] Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 524; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 379.
[370] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71.
[371] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 254; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125.

2. Kâfur Karışımlı Şarab

Allah, (c.c.) bu fani dünyada takdir edilen ömrünü, Allah'ın koymuş olduğu sınırlar çerçevesinde harcayarak, şükreden kullar zümresine girmeyi başarabilen iyi (ebrâr) kulları için âhirette bir takım mükâfatlar hazırlamıştır. Bu âyet-i kerîmeden itibaren bu nimetleri saymaya başlamıştır. İlk olarak dile getirmiş olduğu nimet ise onlar için hazırlamış olduğu güzel içeceklerdir.

Allah, (c.c.) bu âyet-i kerîmede ebrâr için hazırlamış olduğu içeceğin kâfur katılmış bir kadehten içecekleri cennet şarabı olduğunu beyan etmektedir.

كأس (kadeh), içi dolu kadeh için kullanılmaktadır.[374] Şâyet içi boş bir kadeh olursa onun için كأس tabirinin kullanılması doğru değildir.[375] Daha da özelleştirecek olursak içinde içki bulunan kadeh için bu tabirin kullanılması meşhurdur. Bu kadehin içindeki içki için de aynı isim kullanılabilmektedir.[376] Doyasıyla mecâzen bunun şarab anlamına geldiği ortaya çıkmaktadır ki, iyi kullar âhirette şarab içerler anlamına gelmektedir.[377]

Elmalılı bu âyetin tefsirinde mecâzı, sebebin zikredilerek müsebbebin murad edilmesi şeklinde anlayarak, cennet ehlinin neşe içerisinde olacağını söylemiştir. İçki içenlerin asıl maksatları ve gayesi neşedir. Dolayısıyla كأس kelimesi tam neşeden mecâzdır. Elmalılı âyetin tefsiriyle ilgili olarak şöyle devam eder: "Şu halde tam manasıyla dolgun kadeh neşesinden hiçbir sarhoşluk olmayan hal ve istikbalinde her türlü gamm-ü kederden âzade olan safi bir hayat zevki demek olur. Böyle bir hayat ise "وإن الدارالآخرة لهي الحيوان" (Âhiret yurduna gelince, işte asıl hayat odur)[378] âyetinin de misdakınca ancak âhiret hayatıdır. Çünkü dünyanın hiçbir neşesi yoktur ki keder ve sarhoşluk bulunmasın. Onun için كأس tabirinden gözetilen tam neşe manası dünya kadehlerinde, dünya şaraplarında yoktur. Zîrâ dünya şarabı Kur'ân-ı Kerîm'de " رجس من

---

[372] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 257; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 76.
[373] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125.
[374] İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI, 188; İsfehanî, *a.g.e.*, s. 422; Maturidî, *a.g.e.*, V, 348.
[375] Ferrâ, *a.g.e.*, III, 217; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5501; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 380.
[376] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5501; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 380; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 465.
[377] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Razî, *a.g.e.*, XV, 213; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 465; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 430; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71; Havva, *a.g.e.*, XI, 2689; Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 524; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6011; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 380.
[378] Ankebût, 29/64.

عمل الشيطان ve وإثمهما أكبر من نفعهما (şeytan işi bir pislik [379] ve günahı faydasından daha büyüktür)[380] şeklinde anlatıldığı halde âhiret şarabı شرابا طهورا (tertemiz bir içki)[381] olarak tavsif olunmuştur."[382]

Bu كأس (kadeh) ile içilen içkinin karışımı dünya içkilerinin yapısına benzemeyip her türlü şaibeden ve nâhoş kokulardan âri ve gâyet temizdir.[383] Zîrâ onun karışımında "كافور" vardır.[384]

مزاج karışmak anlamına gelen مزج fiilinden türemiş olan ismi alettir. Dolayısıyla katkı maddesi demektir.[385] Ancak karıştırıldığı maddede özellikleri tebârüz eden bir katkı maddesidir.[386] Müfessirlerin bazısı ise "مزاج" kelimesini katkı maddesi yerine "tat ve lezzet" olarak tefsir etmişlerdir.[387] Bu durumda ise âyetin bu kısmının anlamı "tadı ve lezzeti kâfur olan şarap" şeklinde olur.

كافور kelimesiyle ile ilgili olarak tefsirlerde farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşleri sıralamadan önce kâfur maddesi denildiği zaman akla gelen ilk şey; beyaz ve zarif bir renkte hoş kokulu, serin, antiseptik ve kalbi takviye eden mizaca sahip olan maddedir.[388]

"Kâfur" aynı zamanda defnegiller familyasından, vatanı, Güney Çin ve Güney Japonya gibi uzak doğu olan, yirmi-otuz metre uzunluğuna ulaşabilen tabii ormanlar meydana getiren ağacın adıdır. Bu ağaç uzun yıllar yaşar (200 yıl). Tropik bölgelerde kültürü yapılır. Ağacın yaprağında, gövde kabuğunda ve odununda bulunan yapı hücrelerinde kâfur maddesi meydan gelir ve yaşlı gövdelerde yarıklar içerisinde kristalleşir. Sonra dal ve gövdelerinin su buharı distilasyonu (damıtma) ile bu madde elde edilir. Kalp ve solunum antiseptiği olarak, çoğunlukla yağlı enjeksiyonlar halinde kullanılmaktadır. Akciğer ve solunum yollarında antiseptik bir etki yapar. Dolayısıyla

---

[379] Mâide, 5/90.
[380] Bakara, 2/219.
[381] İnsan, 76/21.
[382] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5502.
[383] Elmalılı, a.y.
[384] Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 257; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164.
[385] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168 ; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71; Havva, *a.g.e.*, XI, 6289; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 465; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6011.
[386] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5502.
[387] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125; Beğavî, *a.g.e.*,IV, 427.
[388] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5503.

bu maddeden elde edilen ilaç ve merhemler göğüs ve sırta sürülerek kullanılır. Sabun ve selüloit sanayinde de kullanılan bir maddedir.[389]

Bu maddeyle cennette müminlerin içeçeği şarabın mükemmelliğine bir vurgu yapılmak istenmiştir. Ayrıca bu maddenin serinletme ve güzel koku verme özelliği mevcuttur. Bu yüzden de Araplar şarap kâselerine bazen kâfur banzen de zencefil karıştırırlardı.[390]

Müfessirlerin genel olarak bu kelimenin tefsirinde yoğunlaştıkları görüşler şunlardır.

1. Âyette geçen kâfur ile bilinen kâfur kastedilmektedir.[391] Ondan murad ise serinliği, tadı, lezzeti, beyazlığı ve kokusudur.[392]

2. Cennette bir pınarın adıdır.[393] Müminlerin, ebrârın içeceği şaraba katılacak olan madde bu pınarın suyudur. Bu pınarın suyu ise kâfur soğukluğunda, kâfur kokusunda ve kâfur beyazlığındadır.[394] Cennetliklerin şaraplarına bu pınardan katılacaktır ki bu pınarın adı kâfurîdir.[395]

3. Teşbih yoluyla kâfur gibi, yani koku, renk ve soğukluk bakımından kâfur gibi olan bir şarab olarak anlamışlardır.[396] Zîrâ kâfur kokusu, rengi güzel olmasına rağmen tadı acı olan içilemeyecek bir maddedir.[397] Bu takdirde bu âyetin durumu tıpkı حتى اذا جعله نارا *(Demiri bir ateş haline getirince)*[398] âyetinin durumu gibi olur. Yani nasıl buradaki نار kelimesi كنار gibi anlaşıldığı üzere, كافور da ككافور şeklinde anlaşılmış olur.[399]

---

[389] http://tr.wikipedia.org.
[390] Kutup, *a.g.e.*, XV, 416.
[391] Maturidî, *a.g.e.*, V, 347.
[392] İbn Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 430; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 427; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164.
[393] Ferrâ, *a.g.e.*, III, 215; Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 257; Maturidî, *a.g.e.*, V, 347; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 465; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Razî, *a.g.e.*, XV, 213; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 254; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125; Havva, *a.g.e.*, XI, 6290.
[394] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 465; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71.
[395] Şevkânî, *a.g.e.*, V, 346.
[396] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125.
[397] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125; Razî, *a.g.e.*, XV, 213; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 339; Şevkânî, *a.g.e.*,V, 346.
[398] Kehf, 18/96.
[399] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 346; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 430.

4. Kâfur dünyada hiç kimsenin bilmediği cennete has olan özel bir maddedir.[400]

3. Diledikleri Gibi Kullanacakları Aktıkça Akan Pınarlar

Allah, (c.c.) iyi kulları için, bu dünyada yapmış oldukları salih ameller karşılığında ebedî yurtları olan cennette içecekleri kâfur katılmış şarabı zikrettikten sonra bir de taştıkça taşan, aktıkça akan bir pınardan bahsetmektedir.

Müfessirler, bu عين (pınar) kelimesinin mansub (fetheli) olarak okunmasının gerekçesi hakkında nahvî açıdan çeşitli görüşler serdetmişlerdir. Müfessirlerin bir kısmı كافور kelimesinden bedel veya atfi beyân olarak mansub okunduğunu söylerken,[401] bazı müfessirler de bir önceki âyette geçen يشربون fiilinin mefulu olarak masnub okunduğunu savunmuşlardır.[402] Bunun yanında من كأس kelimesinin mahallinden bedel olduğunu söyleyenler de olmuştur.[403]

Bu nahvî ihtilafların doğal neticesi olarak bu kelimeden muradın ne olduğu hakkında ufak ihtilaflar ortaya çıkmasına rağmen genel olarak anlama çok fazla bir tesiri olmamaktadır. Zîrâ kelimenin manası gâyet açıktır. Buna göre mana karışım maddesi kâfur olan o kadehten sürekli olarak akan ve ebedî hayat menba'ı olan bir kaynak suyu veya o su ile karıştırılmış bir içki içerler şeklinde olmaktadır.[404]

Bu pınar kelimesini Cenâb-ı Allah iki cümle ile sıfatlandırmıştır. Bunlardan birincisi; يشرب بها عبادالله "ondan Allah'ın kulları içer" ikincisi ise; يفجرونها تفجيرا "akıttıkça da akıtırlar" cümleleridir.[405]

عباد الله ifadesi dil açısında çok genel bir ifade olup tüm insanları, hepsinin yaratıcısının Allah olması hasbiyle kapasamaktadır.[406] Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de bu ifade kullanıldığı zaman Allah'ın iyi ve salih kulları kastedilir.[407] Allah'a itaat etmekten uzak

---

[400] Maturidî, *a.g.e.*, V, 347.
[401] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Razî, *a.g.e.*, XV, 213; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 339; Kurtubî, *a.g.e.*,XIX, 126; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5503; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 381.
[402] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5503; Kurtubî, *a.g.e*, XIX, 126.
[403] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Razî, *a.g.e.*, XV, 213; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164.
[404] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5503.
[405] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 154.
[406] Razî, *a.g.e.*, XVİ 214.
[407] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 381.

durmuş kötü insanları Allah, kendi mübarek isimlerine nisbet etmeyerek bu şerefli lakapları temiz tutmuştur.[408] Allah'ın salih kulları için bu ifadeyi kullanması o kulların Allah'a olan yakınlıklarının bir göstergesidir.[409]

Dolayısıyla ilk sıfat cümlesi ile bu pınarı vasıflandırdığımız zaman, *Allah'ın salih kullarının kendisinden içtikleri pınar* şeklinde âyetin manası ortaya çıkmaktadır.

Bu pınar için yüce Allah'ın kullanmış olduğu ikinci vasıf ise يفجرون تفجيرا cümlesidir. Müminlerin bu pınarı diledikleri gibi içip kullanacaklarını, hiçbir zorluk çekmeden, hiçbir engel ile karşılaşmadan evlerinin, saraylarının altından istedikleri yere akıtacaklarını ifade etmektedir.[410] Salih kullarının sanki kendi nehirleri varmış gibi diledikleri yere diledikleri şekilde onu sevk edip istedikleri şekilde onu idare edeceklerdir.[411]

Allah'ın zikretmiş olduğu bu pınar, tasviri dünyadakilerine sadece isim olarak benzemektedir. Zîrâ insanların anlayıp, kalplerini ısındırmak için bu şekilde isimlendirilmiştir. Ancak ebedî hayattaki nimetler bu dünyadakilerden bambaşkadır.[412]

Bu pınarın, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in evinde olup, oradan diğer peygamberlerin ve cennete girmeyi hak etmiş olan salih kulların evlerine, saraylarına dağıldığına dair rivâyetler vardır.[413]

B. BİRR SAHİPLERİNİN SÛREDEKİ VASIFLARI

يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا (7)

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا (8)

Âyet 7: *O kullar, şiddeti her yere yayılmış olan bir günden korkarak verdikleri sözü yerine getirirler.*

Âyet 8: *Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksulla, öksüze ve esire yedirirler.*

---

[408] Mevdudî Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l Kur'ân*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, VI, 559.
[409] Kutup Seyyid, *a.g.e.*, XV, 417.
[410] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 365; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 167; Razî, *a.g.e.*, XV, 214; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 154; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 430; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 339.
[411] Beğavî, *a.g.e.*, IV, 428.
[412] Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 524.
[413] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 395; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 155.

Allah (c.c.) kendilerine Allah'a kul olma şerefini layık görmeyen kâfirler için hazırlamış olduğu azap çeşitlerinden bir demet sunduktan sonra ebrâri kulları için buna mukabil hazırlamış olduğu nimetleri geçen âyetlerde zikretmişti. Şimdi ise bu nimetleri saymaya ara verip ebedî hayatlarında bu nimetlere nail olacakların özelliklerini saymaya başlamıştır.

Bu özellikler elbette Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde, müteaddid defalar zikredilmiştir. Bizi şu an ilgilendiren ele aldığımız sûrede yüce Allah tarafında zikredilen hususiyetlerdir. Bu hususiyetler; adaklarını yerine getirmeleri, âhiret gününden korkmaları, kendilerinin ihtiyaçları olduğu halde sırf Allah rızâsı için hiçbir karşılık beklemeden yoksulu, öksüzü ve esiri yedirip doyurmalarıdır.

Bu âyetler, inanç mükellefiyetlerini yerine getirmeye kararlı kimselerin ciddiyet, ihlâs ve açık kalplerini tasvir etmektedir. Aynı zamanda zayıf kimseleri kendilerine tercih ettiklerini, Allah Teâlâ'ya karşı korkularını ve rızâsını kazanmaya olan isteklerini ifade etmekle azâbından korkarak mükellefiyetlerini takva ve ciddiyetle yerine getirmek istediklerini beyân etmektedir.[414]

1. Adaklarını (Sözlerini) Yerine Getirirler

Müminleri, sâlih (ebrâr) kul mertebesine ulaştıran amellerin başında adaklarına yani vermiş oldukları sözlerine daima vefalı olmaları olduğunu bu âyet ortaya koymaktadır. Günümüz insanlarının daha özelde de Müslümanların sosyal hayatta en büyük sıkıntılarından biri, hiç şüphesiz sözlerine vefalı olmamalarıdır. Verdikleri sözlerin, adadıkları adakların sadece sözde kalmasıdır. Ancak müminlere yakışan verdikleri sözleri, adadıkları adakları yerine getirmeleridir. Aksi halde ebrâr mertebisine nail olamayacaklar, geride ve daha ileride zikredilecek olan cennet nimetleriyle tanışma fırsatı bulamayacaklardır.

Âyeti Kerîmede dikkat çeken hususlardan biri fiili muzari sıgasının (يوفون) kullanılmış olmasıdır. Zîrâ Allah (c.c.) أوفوا demek yerine يوفون demiştir. Bundan murad iki şey olabilir. Birincisi; ebrar kullar zümresine dâhil olmak isteyen müminin, adağını, sözünü bir, iki kere yerine getirmekle buna nail olamayacağına bilâkis hayatı boyunca sözüne ve adağına

[414] Kutup, *a.g.e.*, XV, 417.

sadık olması gerektiğine işaret etmektir. İkincisi de; mümin bir kulun amelleri ile mağrur olup amellerinin yeteceği gafletine düşmemesine vurgu yapmaktır.[415]

Bir şeyde vefalı olmak demek onu tam ve eksiksiz bir şekilde yerine getirmek demektir.[416]

Müfessirler bu âyet-i kerîmede zikredilen "نذر" kelimesi ile ilgili olarak hem terim manasını söz konusu etmişler, hem de bu kelimeyi terim manasından daha genel bir çerçevede değerlendirmişlerdir.

نذر ahid ve adak demektir ki kişinin kendi kendine üzerine vacip olmayan, hayırlı bir şeyi, gerçekleşmesini temenni ettiği şeylerin gerçekleşmesi durumunda yapayım diyerek kendine vacip kılmasıdır.[417] Meselâ kişi, "*şâyet şu işim gerçekleşirse şu kadar tasaddukta bulunacağım*" veya "*hastam şifa bulursa şunu şunu yapacağım*" veya "*kaybettiğim şeyi bulursam şunu şunu yapacağım*" diyerek üzerine vacip olmayan şeyi vacip kılmış olur.[418] İleride adakla ilgili fikhî boyutu çerçevesinde özet mahiyetinde bilgi sunulacaktır.

Müfessirler "نذر" (adak) kelimesinin tefsiriyle ilgili olarak şu yorumları yapmışlardır:

1. Müfessirlerin büyük kısmı Fıkıh dilinde malum olan yukarda da tarif etmiş olduğumuz "adak" olarak anlamışlardır[419] ki o zaman mana: "*O müminler adamış oldukları adaklarını tam ve eksiksiz bir şekilde yerine getirirler*" şeklinde olur. Dolayısıyla da bu şekilde kendi üzerlerine vacip olmayan şeyleri vacip hale getirip bunları eksiksiz bir şekilde yerine getirenler Allah'ın emirlerini hayli hayli yerine getirler gibi bir yorum yapılmıştır.[420] Yani kendi üzerine almış olduğu vaciplere vefalı olan, Allah'ın vacip olarak kılmış olduğu

---

[415] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5505; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 383; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 155.
[416] Razî, *a.g.e.*, XV, 214; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 382.
[417] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 489; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5504; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 127.
[418] Razî, *a.g.e.*, XV, 214.
[419] Maturidî, *a.g.e.*, V, 348; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 178; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 365; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 128; Razî, *a.g.e.*, XV, 214; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 339; Ebussuud, *a.g.e.*, VII, 72; Merağî, *a.g.e.*, XVIII, 164; Hasan Han, *a.g.e,* XIV, 462.
[420] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 178; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 365; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 128;Razî, *a.g.e.*, XV, 214; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 339; Ebussuud, *a.g.e.*, VII, 72.

emir ve nehiylere hayli hayli vefalı olur.[421] "Adaklarını yerine getiriler" ifadesi, üzerlerine vacip olan her şeyi eksiksiz ifâ ederler anlamında bir kinâyedir.[422]

2. نذر den maksat Allah'ın kul üzerine vacip kıldığı her şeydir ki bu durumda kulun kendi üzerine vacip kıldığı ile Allah'ın vacip kıldığı şey arasında fark yoktur.[423] Yani ebrâr mertebesine nail olup cennet nimetlerinden istifade edecek olanlar, Allah'ın emretmiş olduğu iman, namaz, oruç, zekât, hac, umre gibi tüm emirleri yerine getirmeli, yasaklamış olduğu tüm nehiylerden de sakınmalıdır.[424]

3. Ebû Bekir bin Abdilaziz'in İmam Mâlik'ten yapmış olduğu bir rivâyete göre bu âyetteki "nezr" yemindir. Yani yeminlerini bozmazlar şeklinde anlaşılmıştır.[425]

Bu görüşlerin hepsi sonuç itibari ile aynı kapıya çıkmaktadır. Zîrâ bir Müslüman söz vermiş ise bunu mutlaka yerine getirmelidir. Bu söz, gerek Allah'a gerekse de kullara karşı olsun herhangi bir fark yoktur. Zîrâ Yüce Allah, kurtuluşa ermiş olan Müslümanların hususiyetlerini zikrederken şöyle buyurmuştur: "*Onlar emanetlerini ve sözlerini yerine getirirler.*"[426] Bu bağlamda ayrıca Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: "*Verdiğiniz sözü de yerine getirin, çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.*"[427] Bu ve benzeri âyetler ahde vefalı olmanın, verilen sözleri yerine getirmenin Müslümanların en temel hususiyetlerinden olması gerektiğini bize en bariz şekilde ifade etmektedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'de bizzat yaşadığı hayatla, bu hususta bize örnek olmuş ayrıca ahde vefalı olmanın, adakları yerine getirmenin ehemmiyetine dair ümmetine nasihatte bulunmuştur. Onun sözüne sadakatine dair sayısız örneklerden birini zikretmek gerekirse; "*Abdullâh bin Ebi'l-Hamsâ (r.a) şöyle anlatıyor: Bîsetten önce Rasûlullâh (s.a.v) ile bir alış-veriş yapmıştım. Kendisine borçlu kaldım. Biraz beklerse hemen getireceğimi vâd ettim (ve gittim). Unutmuşum. Üç gün sonra hatırlayıp (konuştuğumuz yere) vardığımda O aynı yerinde duruyordu. Beni görünce sâdece:*

---

[421] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 395; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164.
[422] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 155; Bikâî, Burhanuddin Ebu'l Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-âyâti ve's-Süver,* Dâru'l Kütübül-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1995, VIII, 267.
[423] Razî, *a.g.e.*, XV, 214.
[424] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 127; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 339; İbn'ül Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 431; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 382; Beğavî, *a.g.e.*,IV, 428; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 430.
[425] Kurtubî, *a.g.e,* XIX, 127.
[426] Müminûn, 23/8.
[427] İsrâ, 17/34.

"–Ey delikanlı! Bana eziyet ettin, üç gündür burada seni bekliyorum." Buyurdu."[428]

Adakları yerine getirmeyle ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: "*Kim Allah'a itaat etmeyi adarsa hemen itaat etsin. Kim de Allah'a isyan etmek üzere adak adarsa, sakın isyan etmesin*"[429]

Âyet ve hadislerin bizim için ortaya koyduğu hakîkat şudur ki: " insan gerek ferdî hayatında gerekse ictimâî hayatında bir söz verdiği zaman mutlaka onu yerine getirmeli, hayatıyla islam'ı ve islam'ın prensiplerini en güzel şekilde temsil etmelidir. Bir müslüman Allah ve insanlarla olan ilişkilerini, İslam'ın en temel prensiplerinden olan sadakât ve ahde vefa prensipleri üzerine inşa edebilirse Allah'ın zikretmiş olduğu bu nimetlere nail olabillir. Aksi halde bu uzak bir ihtimaldir.

Âyeti Kerîmede geçmesi hasebiyle adak konusunun İslâm fikhındaki mahiyetinden, şartlarından, çeşitlerinden ve hükmünden kısa da olsa bahsetmenin faydalı olacağı düşüncesiyle bu konuyu ele alalım.

a. Adağın Mahiyeti

Bir fıkıh kavramı olan adakı fikhî açıdan ele alacak olursak adak; "dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vacip türünden bir ibâdeti yapacağına dair Allah'a söz vermesi" şeklinde tarif edilmiştir.[430]

Adak, genellikle herhangi bir hususta Allah'ın yardımını temin gayesiyle başvurulan dinî bir davranış olarak şu ve ya bu şekilde hemen hemen bütün dinlerde görülmektedir. Gerek Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedîd'de gerekse Grek ve Latin literatüründe peygamberler, krallar, azizler ve başkalarının yaptığı muhtelif adaklarla ilgili misaller çoktur.[431]

Kur'ân-ı Kerîm'de adağı teşvik eden veya yasaklayan herhangi bir hüküm yoktur. Daha önce de belirtildiği gibi, Hz. Meryem ve annesine atıfla iki adak olayı zikredilmekte ve

---

[428] Ebû Dâvûd, Edep, 82.
[429] Buhârî, Eymân, 28; Tirmizî, Nüzûr, 2.
[430] Özel Ahmet, "Adak", DİA, I, 338.
[431] Özel, a.y.

bazı âyetlerde de yapılan adakların yerine getirilmesinin lüzumuna işaret edilmektedir ki örnek verecek olursak;

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ "*Sonra kirlerini gidersinler; adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler.*"[432]

Bu ise, esasen diğer birçok âyette zikredildiği üzere ahde vefa gösterilmesi gerektiğine dair genel islâmî kuralın bir gereğidir.[433] Nitekim yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلا تَنْقُضُوا الأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ

"*Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri pekiyi bilir.*"[434]

Hz. Peygamberin, Allah'a itaat kabilinden olan adakların yerine getirilmesini emretmesine[435] mukabil adak adamayı yasakladığı ve adağın ilâhî takdiri değiştirmeyeceğine işaretle "*Adak hiçbir şeyi değiştirmez ancak adakla cimrinin malı azaltılmış olur*"[436] dediği rivâyet edilmektedir.

Konuyla ilgili âyet ve hadislere dayanan fıkıh âlimleri, adak adamanın dinî hükmü hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefîlere göre adak, ister mutlak ister muallâk olsun, mübahtır. Ancak adamak ve adamamak konusunda dinî bir yükümlülük söz konusu değildir. Mâlikîlere göre mutlak adak müstehaptır. Fakat devamlılık arzederse mekruh olur. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise adak adamak tenzihen mekruhtur.[437]

b. Şartları

Bir adağın dinen geçerli olabilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekir. Adak ancak onu ifade eden bir sözle olur. Yazı, işaret veya mücerret niyetle olmaz.

---

[432] Hac, 22/29.
[433] Özel Ahmet, "Adak", DİA, I, 338.
[434] Nahl, 16/91.
[435] Buhârî, Eymân, 26,27; Nesâî, Eymân, 29-41.
[436] Buhârî, Eymân, 26; Müslim, Nezr, 2.
[437] Özel Ahmet, "Adak", DİA, I, 338.

Hanefîler'e göre, gerek adakta bulunma gerekse adanan şeyi tayin konusunda, yeminde olduğu gibi şaka ile ciddilik aynıdır. Rızâ ve ihtiyar da şart değildir. Şafiî'ye göre ise rızâ şart olup ikrah altında yapılan adak geçersizdir. Adak adayanın diğer ibâdetlerde olduğu gibi, Müslüman ve mükellef olması şarttır. Buna göre bir kimsenin Müslüman olmadan önce yaptığı adakla çocuğun ve delinin adakta bulunmasının bir hükmü yoktur.

Adağın geçerli olabilmesi için adanan şeylde olması gereken şartlar şunlardır.

1. Adanan, şeyin gerçekte mümkün, dinen de makbul ve meşru olması gerekir. Aksi halde adak geçersizdir. Meselâ; bir kişinin gece oruç tutmayı adaması

2. Adanan şeyin Allah rızâsına vesile olacak bir davranış, bir ibâdet çeşidi olması gerekir. Günah olan bir şeyi adamak, bütün âlimlere göre haram olup geçersizdir.

3. Adanan şey farz veya vacip türünden bir ibâdet olmalıdır. Buna göre namaz, oruç, hac, itikâf, sadaka, kurban, umre gibi ibâdetler ancak adak konusu olabilir.

4. Adanan malın adama sırasında kişinin mülkiyetinde bulunması veya adağın mülke yahut mülk sebebine izafe edilmesi gerekir. Kişinin sahip olmadığı şeyi adayamayacağı Hz. Peygamber tarafından belirtilmiştir.[438]

c. Çeşitleri

Adaklar genel olarak bir şarta bağlanıp bağlanmamalarına göre mutlak ve muallâk olmak üzere iki bölüme ayrıldığı gibi bunların da kendi aralarında bazı kısımları vardır.

Mutlak adak; herhangi bir şarta bağlanmadan Allah rızâsı için yapılan adaktır. "Allah için şu kadar oruç tutacağım", "kurban keseceğim" gibi ifadelerle yapılan adaklar bu türe girer. Adağın günü belirtilmiş ise muayyen adak, belirtilmemiş ise gayri muayyen adak denir.[439]

---

[438] Müslim, Nezr, 3; Tirmizî, Nüzûr, 3.
[439] Özel Ahmet, "Adak", DİA, I, 339

d. Hükmü

Adağın yerine getirilip getirilmemesinin hükmü mezheplere göre değişiklik gösterir. Hanefîler bu konuda adağın mutlak veya muallâk olmasının değil, adanan şeyin açıkça belirtilip belirtilmemesini esas almışlardır. Adanan şey ismen belitilmiş ise adak ister mutlak ister muallâk olsun yerine getirilmesi vaciptir. Adak mübhem ise, niyet edilen şeyin ifası vacip olur. Herhangi bir niyet söz konusu değilse yemin kefareti ödemek gerekir. Adak mutkak ise hemen, muallâk ise şart gerçekleşince kefaret ödenir. Mübhem adak konusunda fukahanın çoğu bu görüştedir. Ancak İmam Şafiî'ye göre mübhem adak geçersizdir. Mâlikîlere göre, adak ister mutlak ister muallâk olsun gereğini yerine getirmek vaciptir. Şafiî ve Hanbelîler'e göre ise mutlak adağın ifası vacip olur.[440]

Mutlak adak adanır adanmaz borç terettüb eder, dolayısıyla bir an önce ifâsı gerekir fakat muallâk adakta şart gerçekleşince vacip olur. Şart gerçekleşmeden yerine getirilen adak geçersizdir ve yapılan ibâdet nafile sayılır. Şart gerçekleşince yeniden ifâsı gerekir.

Bir kimse adağını yerine getirmeden ölürse, mecbur olmamakla birlikte velileri onun adına adak borcunu ödeyebilirler.[441]

2. Kıyâmet Gününden Korkarlar

Birr sahibi olarak cennet nimetlerine nail olanların, sûrede zikredilen hususiyetlerden ikincisi kıyâmet gününün her tarafı kaplayacak olan dehşetinden korkmalarıdır. Bu da onların mükellefiyetleri hususunda ne kadar hassas olduklarını gösterir. Zîrâ yaptıkları her şeyi, söyledikleri her sözü o günü düşünerek, o günü hesaba katarak yapar ve söylerler. Ve bu şekilde o günün dehşetinden, azâbından ve şerrinden korunurlar.

Bunu yapmadıkları takdirde kendilerinin nasıl hesap vereceğinden endişe ederler ki bu da onların cennet nimetlerini hak eden kullar zümresine girmelerini temin

---

[440] a.y.
[441] a.y.

edecek olan ikinci hasletleridir. Zîrâ birinci niteliklerinin, Allah'a ve insanlara karşı olan sorumluluklarını yerine getirmek olduğunu bir önceki başlıkta ele almıştık.

Allah'ın ebrâr kulları bu günün ehemmiyetini iyiden iyiye kavramışlardır. O günün şerri son derece yaygın olup, günahkârların ve kötülük yapanların pek çoğunun başına bu musibet gelecektir. İşte bu bakımdan kendi başlarına da bir şeyin gelmesinden korkmaktadırlar. O günden korkmak, vazifenin ağırlığını ve mükellefiyetin büyüklüğünü hisseden, günah ve kusur işlemekten korkan, bununla beraber ibâdet ve kulluğu ifâya çalışan müttaki kulların sıfatıdır.[442]

خوف (korku) "*bilinen veya hissedilen bir işaretten dolayı irkilmek, bir tehlike karşısında ne olacağı endişesi içinde olmak*"[443] manasında, خاف fiilinin mastarıdır. خوف'ın zıddı أمن dir.[444] Allah'tan korku, O'nun cezasından ve azab tehdidinden çekinerek itaat yolunu tutma günahlardan sakınmadır.[445] Yani Allah korkusu sadece bir his değildir, bu korkunun eylem yönü vardır. O da Allah'a kulluğu yol tutup, onun bizi yasaklamış olduğu şeylerden de geri durmaktır. Yani günahları terk etmeyen biri her ne kadar ben "*Allah'tan korkuyorum*" dese de bu sözünün doğruluk payı yoktur.[446]

Korkunun (خوف) tarifinde de işaret edildiği üzere ilimle çok sıkı bir ilişkisi vardır. "*Allah'tan kulları içinde ancak âlimler korkar*"[447] âyeti bu gerçeğe açık bir şekilde işaret etmektedir. Allah'ın cenneti hak eden, salih (ebrar) kulları, O'(c.c.)nun zatını, sıfatlarını, kudretini, azametini, âhiret gününün dehşetini bildikleri için O'na karşı olan kulluk vazifelerinde çok hassas davranırlar ve yaptıkları tüm davranışlardan mutlaka sorguya çekileceklerinin daima farkındadırlar. Zîrâ onlar "*Andolsun kendilerine peygamber gönderilenleri de peygamberleri de sorguya çekeceğiz*"[448] âyetinin bilincinde olarak o hesap gününü hiç akıllarından çıkarmazlar.

Allah (c.c.), kıyâmet gününün şerrinin "مستطير" olduğunu ifade etmiştir. مستطير kelimesi *uçan*, *uçuşan*, *yayılan* anlamına gelmektedir.[449] Bir yangının tutuşup

---

[442] Kutup, *a.g.e.*, XV, 417.
[443] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 166.
[444] İsfehanî, a.y.
[445] Ünal, *a.g.e.*, s. 449.
[446] İsfehanî, *a.g.e*, s. 166.
[447] Fâtır, 35/28.
[448] Âraf, 7/6.
[449] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5505.

yayılmaya başladığını anlatmak için bu kelimenin türemiş olduğu استطار fiili kullanılır. Ayrıca bu fiil, sabahın doğuşunun afâka dağılıp yayılması için de kullanılmaktadır. Bu iki durumu ifade ederken araplar استطار الحريق "*yangın tutuşup yayıldı*" ve استطار الفجر "*sabahın ilk ışıkları ortalığı kapladı*" derler.[450]

Cenneti hak eden ebrâr kulların korktuğu gün olan kıyâmet gününün dehşeti, her tarafı kaplayacaktır. Çünkü o günün ahvali gerçekten korkutucudur. Nitekim Katâde'den gelen şöyle bir rivâyet mevcuttur: "*Allah'a yemin olsun ki, o günün şerri semavâtı ve yeryüzünü tamamen dolduracaktır.*"[451] Zîrâ o gün gökyüzü çatlayıp[452] yarılacak[453] ve erimiş bir maden gibi olacak,[454] yıldızlar dökülecek,[455] ay ve güneş dürülecek,[456] dağlar yürütülecek,[457] denizler kaynatılacak,[458] yeryüzü uzatılıp dümdüz hale getirilecek,[459] toprak içinde ne varsa hepsini dışarı atıp boşaltacak[460]tır.[461] Dolayısıyla böyle bir günün dehşeti, korkusu her tarafı kuşatacak ve hesap verecek olan her mükellef bu korkudan nasibini alacaktır. Nitekim Yüce Allah o günün dehşeti ve korkusunu şu şekilde ifade etmiştir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ "*Ey İnsanlar! Rabbinizden sakının; şüphesiz o kıyâmet gününün sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah'ın azâbı çok dehşetlidir!*"[462]

O günün sıkıntısından, şerrinden korunacak olanlar ancak ve ancak Allah'ın fazlı ve ihsanıyla muamele edeceği dostlarıdır.[463] Nitekim yüce Allah şöyle

---

[450] Razî, *a.g.e.*, XV, 215;İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 383.
[451] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 128.
[452] İnfitâr, 82/1.
[453] İnşakâk, 84/1.
[454] Meâric, 70/8.
[455] İnfitâr, 82/2.
[456] Tekvîr, 81/1.
[457] Tekvîr, 81/3.
[458] Tekvîr, 81/6.
[459] İnşikâk, 84/3.
[460] İnşikâk, 84/4.
[461] Razî, *a.g.e.*, XV, 215.
[462] Hacc, 22/1-2.
[463] Razî, *a.g.e.*, XV, 215.

buyurmaktadır. "*Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.*" Bu yüzden Allah'ın ebrâr kulları bu güveni kazanabilmek için o günün endişesin daima içlerinde hisseder, Allah'ın emir ve yasaklarına son derece itina gösterirler. Ve yapmış oldukları amellerle gurulanıp "yaptığım ameller artık bana yeter" şeklinde bir düşünceye de asla kapılmazlar.[464]

Fahreddin Razî (ö.606), bu âyetle ilgili olarak şöyle bir sorunun akla gelebileceğini söyler: "*Acaba kıyâmetin kopması Allah'ın bir emri olduğu halde niçin şerr olarak nitelendi? Hâlbuki onun yaptığı her şeyde bir hikmet vardır?*" ve bu soruya aynı zamanda şöyle cevap verir: "*O güne erişenler için büyük bir zorluk ve meşekkat vardır. Nasıl hastalık ve sair kötü durumlar şerr olarak isimlendirilebilirse kıyâmet günü de bu manada şerr olarak nitelenebilir.*" [465]

3. Sevdikleri Şeylerden İnfâk Ederler

Cenneti kazanan ebrâr kulların, sûrede zikredilen üçüncü özellikleri adaklarını (sözlerini) yerine getirmeleri ve dehşeti her tarafı kuşatan kıyâmet gününden korkmalarının ardından sevdikleri şeylerden muhtaçlara yedirmeleri olarak zikredilmiştir. İhtiyacı olanlar da fakirler, yetimler ve esirler olarak âyet-i kerîmede sıralanmıştır.

Ebrârın vasıflarının zikredildiği bir önceki âyet ile bu âyet tüm taatlerin toplanmış olduğu iki hususu da bize ifade etmektedir. Bunlardan birincisi; Allah'ın emirlerlerine itaat etmektir ki "*adaklarını yerine getirirler*"[466] denilerek bir önceki âyette bu husus ifade edilmiştir. İkincisi de; Allah'ın yarattıklarına şefkattir ki o da "*yemek yediririler*"[467] ifadesiyle bu âyet-i kerîmede dile getirilmiştir.[468] Allah'a itaat ve Allah'ın yarattığı mahlukâta şefkat tüm taatlerin toplanmış olduğu iki hususiyettir.

Sebeb-i nuzül başlığı altında da ifade edildiği üzere bu âyetlerin Hz. Ali ve eşi Hz. Fatıma hakkında nazil olduğuna dair rivâyetler vardır. Fakat sûrenin üslûbu

---

[464] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5505.
[465] Razî, *a.g.e.*, XV, 215.
[466] İnsan, 76/7.
[467] İnsan, 76/8.
[468] Bursevî, İsmail Hakkı, *Tenvîr'ul Ezhân Min Tefsîr-i Rûhi-l Beyân (thk. Muhammed Ali es-Sabunî)*, Dımeşk, 1989, IV, 460.

çerçevesinde ve zikredilen vasıfların çoğul olmaları hasebiyle âyette genel olarak iyi kulların vasıfları anlatılmaktadır.[469]

Âyeti Kerîmede يطعمون الطعام (yemek yedirirler) ifadesi ihtiyacı olanlara iyilik ederler, onlara hangi açıdan olursa olsun lütufta bulunurlar anlamında bir kinâyedir. Âyeti Kerîmede yemek yedirmenin zikredilmesi onun en makbul iyilik çeşidi olması hasebiyledir. Zîrâ yemek sayesinde insan gücünü toplar ve o olmadan hayatını da devam ettiremez.[470] Dolayısıyla iyilik namına olan her şey, en makbulünün zikredilmesi ile bu şekilde ifade edilmiştir.[471] Yani Müslüman muhtaç durumda olanlara elinden geldiği kadar yardım etmelidir. Böyle yaptığı takdirde Allah'ın cennetiyle müşerref kılacağı ebrar kullardan olabilir.

Âyeti Kerîmedeki على حبه deki (ه) zamirinin merciî ile ilgili olarak müfessirler, üç farklı yorum yapmışlardır. Bu görüşler;

1. Zamirin merciî "yemek" (الطعام) kelimesidir[472] ki bu durumda mana "*yemeği sevdikleri ve ona muhtaç oldukları halde yoksullara, yetimlere ve esirlere yemek yedirirler*" şeklinde olur. Kişinin sevmediği, kerih gördüğü bir şeyi sadaka olarak vermesi makbul değildir. Makbul olan sadaka, kişinin sevdiği, muhtaç olduğu, arzu ettiği şeyi infak etmesidir.[473] Zîrâ Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye lâyıktır.*"[474] Ayrıca; "*Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyilik mertebesine eremezsiniz. Her ne infak ederseniz, hiç*

---

[469] Razî, *a.g.e.*, XV, 216.
[470] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 460; Razî, *a.g.e.*, XV, 216; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 339; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 155.
[471] Bursevî, a.y.
[472] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 260; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 128; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 485; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 384; Razî, *a.g.e.*, XV, 217; Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 525; Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsiri'l Kur'ân*, Beyrut, 1991, XX, 138; Âlûsî, *a.g.e.*,XXIX, 155; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72; Kasimî, *a.g.e.*,XVI, 76; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 76; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 395; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 465; Maverdî, *a.g.e.*,VI, 166; Şınkîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cekenî, *Advâu'l Beyân fî Îdâhi'l-Kur'âni bi'l Kur'ân*, Mektebetü İbni Teymiye, Kahire, 1988, VIII, 674; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 430; Havva, *a.g.e.*, XI, 6290.
[473] Ateş, *a.g.e.*,IX, 242.
[474] Bakara, 2/267.

şüphesiz Allah onu bilir."[475] Dolayısıyla zamir "yemek" kelimesine raci olunca bu âyetlerle söz konusu anlam desteklenmektedir.

2. Zamirin merciînin Allah (c.c.) olduğu da söylenmiştir.[476] Bu durumda da âyetin manası "*Allah'ı sevgisinden dolayı yoksula, yetime, esire yedirirler*" şeklinde olmaktadır. Bir sonraki âyette geçen لوجه الله ibaresi bu şekilde mana vermeyi destekler mahiyettedir.[477]

3. "Yedirmeyi" sevmek olarak yorumlanmıştır.[478] Çünkü yedirme arzusu nefsin tabiatında vardır.[479] Bu durumda âyetin manası; " *yedirmeyi severek yedirirler*" şeklinde olur.

Bu yorumlar, müfessirlerin eserlerinde zikredilmekle birlikte birinci görüşün müfessirler arasında daha fazla tercih edildiği ilgili âyetin tefsirine bakıldığı zaman görülecektir. Zîrâ müfessirlerin kâhir ekseriyeti ilk önce birinci görüşü dile getirmişler daha sonra da başka görüşler de var şeklinde (قيل) diğerlerini zikretmişlerdir. Ancak Ebu's-Suûd, (ö.951) ikinci görüşün daha makbul olduğunu dile getirirken[480] gerekçe olarak da bir sonraki âyette geçen لوجه الله ifadesini delil olarak gösterir.[481] Buna mukabil Ebû Hayyân (ö.745), birinci görüşün daha isabetli olduğunu savunur ve gerekçe olarak da birinci görüşte bir isârın varlığından bahseder. Yani bir müslümanın ihtiyacı olduğu halde diğer bir müslümanı kendisine tercih etmek gibi ulvî bir davranıştan bahsedilmiştir der. İkinci görüşün ise genellikle zenginler tarafından yapılabilecek bir davranış olduğunu söyleyerek bu yorumun isabetli olmayacağını dile getirir.[482]

Süleyman Ateş de ikinci görüşü, Kur'ân-ı Kerîm'in üslubuna uygun olmadığı gerekçesiyle zayıf bir ihtimal olarak değerlendirir. Gerekçe olarak da zamirin "Allah"a

---

[475] Âli İmrân, 3/92.
[476] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 395; Razî, *a.g.e.*, XV, 217; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 128; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 485;İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 384; Tabatabâî, *a.g.e.*, XX, 138; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 155; Ebû's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72; Kasimî, *a.g.e.*,XVI, 76; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 76; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 465; Maverdî, *a.g.e.*,VI, 166; Şınkitî, *a.g.e.*, VIII, 674.
[477] Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6011; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Mevdudî, *a.g.e.*,VI, 565.
[478] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 155.
[479] Eb's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 155.
[480] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76.
[481] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76.
[482] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 395.

raci olabilmesi için âyet-i kerîmede "Allah" lafzının geçmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre zamirin Allah'a değil de "yemeğe" (طعام) gitmesi hem arapça grameri hem de mana bakımından daha doğrudur.[483]

Farklı görüşler âyetin manasını daha da zenginleştirmekle birlikte birinci yorum, daha fazla kabul görmesi ve sonucunun çok üstün bir ulvî davranış olması sebebiyle daha kabule şayan gözükmektedir. Zîrâ kişinin ihtiyacı olduğu halde başkasını kendisine tercih etmesi çok onurlu bir davranış olduğu gibi bir o kadar da zordur. Böyle bir davranışı sergileyen kimseye, karşılığında cennet vaat edilmiştir. Karşılığında cennet vaat edilen bir davranışın da zor ve değerli olması kadar makul bir şey yoktur.

Peygamber Efendimiz(s.a.v.)'in "*hangi sadaka daha üstündür?*" sorusuna vermiş olduğu cevap da birinci yorumu destekler mahiyettedir. Bu soruya Âlemlerin Efendisi şu şekilde cevap vermiştir: "*Fakirin cömertliğidir.*"[484] Nitekim başka bir hadisinde de şöyle buyurmuştur: "*Müslüman olan bir kul, sahip olduğu her bir maldan Allah yolunda bir çiftini infak ederse, cennetin kapıcıları onu mutlaka karşılar ve her biri kendi kapılarından girmeleri için onu davet eder.*"[485]

Âyet-i Kerîmede daha sonra ihtiyaç sahipleri sıralanmıştır. Bunlar yoksullar, yetimler ve esirlerdir. Bu üç grubun zikredilmesinin hikmeti yardıma en fazla muhtaç olanların bunlar olmasıdır.[486]

مسكين (miskin), geçimini sağlayamayacak kadar yoksul, hiçbirşeyi olmayan, muhtaç kimse demektir.[487] Bu ifadeyi kapı kapı dolaşan dilenciler olarak yorumlayan müfessirler de vardır.[488]

يتيم (yetim) ise babası veya geçimini temin edecek olan kimsesi ölmüş, varlıksız çocuk demektir.[489]

---

[483] Ateş, *a.g.e.*, IX, 242.
[484] Ebû Dâvud, Zekât, 39.
[485] Nesâî, Cihad, 45.
[486] Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 220.
[487] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 260; Razî, *a.g.e.*, XV, 217; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 384; Tabersî, Ebî Ali fadl b. Hasan b. Fadl. *Mecme'u'l-Beyân fi Tefsîri'l Kur'ân,* Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1997, X, 169; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 239; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 428.
[488] Kurtubi, *a.g.e.*, XIX, 128; Semerkandî, *a.g.e*, III, 430.
[489] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 260; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6012; Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 525; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 428.

اسير (esir) ise tutsak demektir.[490] Bunlar hürriyetleri ellerinden alınmış, kendilerine hiçbir faydaları dokunmayan, çaresiz kimselerdir.[491]

Âyette zikredilen "esir" kelimesiyle kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler vardır. Bazıları bununla müşrik olan esirlerin kastedildiği görüşünü savunmuşlardır ki delil olarak da Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulu sırasında esirlerin müşrik olmalarını göstermişlerdir. Bu görüş İbn Abbas, Hasan Basrî ve Katâde'ye nisbet edilmektedir.[492] Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in müşrik esirleri Müslümanlara teslim edip "*onlara hüsnü muamelede bulunun*" şeklinde emir buyurduğu ve Müslümanların da bu süre zarfında onlara son derece güzel bir şekilde davrandıkları hatta onları kendi nefislerine tercih ettikleri rivâyet edilmektedir.[493]

Ehli kıble olan yani müslüman mahkûmlar olarak yorumlayan müfessirler de vardır. Bu görüş de Mücahid, Atâ ve Said b. Cübeyr'e dayandırılmaktadır.[494]

Kelimenin genel (أعم) kullanılması hasebiyle âyet ister Müslüman olsun, ister müşrik olsun tüm esirleri kapsamaktadır.[495] Zaten âyette eğer müşrik olan esirleri yedirmek güzel bir davranış olarak takdim edilmiş ise Müslüman esirleri yedirmek, onların ihtiyaçlarını gidermek hayli hayli güzel bir davranış olur.[496]

Bu âyet İslam dininin güzelliğinin ve yüce ahlakî prensiplerinin delilerinden biridir. Günümüz dünyası bu yüce değeri anlamaya ne kadar da muhtaçtır.[497]

Ayrıca bu esir kelimesinin borçlu olanlara ve kadınlara delâlet ettiği görüşü de tefsir kitaplarında zikredilmiştir.[498] Nitekim Peygamber Efendimiz; "*sana borçlu olan kimse esirindir, ona güzel davran buyurmuştur.*"[499]

---

[490] Ateş, *a.g.e.*, IX, 242.
[491] Razî, *a.g.e.*, XV, 217.
[492] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 260-261; Razî, *a.g.e*, XV, 217; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 166; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6290; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 428.
[493] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Razî, *a.g.e.*, XV, 217; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 155; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5505.
[494] Taberi, *a.g.e.*, XXVIII, 260; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 239; Beğavî, *a.g.e.*,IV, 428; Razî, *a.g.e.*, XV, 217.
[495] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 261; Elmalılı, *a.g.e.*,VII, 5505.
[496] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 155.
[497] Şınkîtî, *a.g.e.*, VIII, 676.
[498] Razî, *a.g.e.*, XV, 217; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 428; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 395; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX,155.
[499] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164.

C. BİRR SAHİPLERİNİN İNFAKTAKİ TUTUMU

إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلا شُكُورًا (9)

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا (10)

Âyet 9: *«Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.»*

Âyet 10: *Çünkü biz asık suratlı ve çetin bir günde Rabbimizden korkarız.*

Allah, (c.c.) ebrâr kullarının vasıflarını "adaklarını yerine getirirler", "kıyâmet gününün şerrinden korkarlar" ve "sevdikleri şeylerden infâk ederler" şeklinde sıraladıktan sonra şimdi de kullarının infâktaki tutumunu bize aktarmaktadır. Bu nokta bu davranışlarını güzel ve değerli kılan en önemli husustur. Söz konusu tutumları da "yaptıklarını sadece ve sadece Allah rızâsını kazanmak için ve dehşeti sebebiyle yüzleri buruşturan çetin bir gün olan kıyâmet günü endişesiyle" yapmalarıdır. Doğal olarak infâk hususundaki bu samimi niyetlerini ve endişelerini diğer tüm davranış ve amellerinde de taşırlar.

Cenneti hak eden ebrâr kulların, bu güzel tutumunu Cenâb-ı Allah, kendi ifadeleriyle aktarmaktadır. "*Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz, çünkü biz asık suratlı ve çetin bir günde Rabbimizden korkarız.*"[500]

Ancak bu sözleri infak ettikleri kimselere lisân-ı hâl ile mi yoksa lisân-ı kâl ile mi söyledikleri hususunda müfessirler farklı görüşler serdetmişlerdir. Bazı müfessirler, âyet-i kerîme'de "*böyle derler*" şeklinde açık bir ifadenin bulunmaması sebebiyle bu sözleri onların yüzlerine açıkça söylemezler ancak lisân-ı hâl ile ve kalplerinden söylerler şeklinde anlamışlardır.[501] Zîrâ bu müfessirler, âyeti, "onlar onu söylemese de Allah bu hüsnü niyetlerini bilir ve bunu bildiği için de bu kulları övmüştür" şeklinde yorumlamışlardır.[502]

---

[500] İnsan 76/9-10.
[501] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5506.
[502] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 262; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 395; İbni Kesîr, IV, 485; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 347; İbn'ül Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 434.

Bunu lisân-ı kâl ile söylerler zîrâ bu şekilde karşılarındaki insanlardan hiçbir beklentilerinin olmadığını, onları küçük düşürmek ve yaptıkları iyilikleri başlarına kakmak gibi bir niyetlerinin bulunmadığını bu şekide ortaya koyarlar şeklinde âyeti yorumlayan müfessirler de vardır.[503]

Kişinin, bir muhtacın sıkıntısını giderirken, ona iyilik yaparken bunu sırf Allah rızâsı için yaptığını dil ile söylemesi veya onu kalben hissetmesi Allah katında eşittir. Burada dil ile söylemek; yardım edilen kimsenin kendisinden bunun karşılığında bir şeye beklenmediğini belirtmek ve yapılan iyiliği gönül huzuru ile kabul edebilmesi hususuda güven vermek içindir.[504]

İyilik yapan, infakta bulunanların göz önünde bulundurması gereken husus karşılarındaki muhtaç insanların onurlarını zedelememek, onları küçük düşürmemek ve minnet altına sokmamaktır. Aksi halde yapılan iyiliğin, infak edilen şeyin hiçbir değeri yoktur. Nitekim Allah, (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ ولا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ لآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ "*Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya haline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez.*"[505]

Yani önemli olan yapmış oldukları iyiliğin sebebini karşılarındaki muhtaç insanlara söylemeleri veya bunu lisân-ı hâlleri ile belli etmeleri mühim değildir. Önemli olan insanların onurlarının zedelenmemesi, yapılan iyiliğin başa kakılmaması ve muhtaçların incitilmemesidir.

---

[503] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168.
[504] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 565.
[505] Bakara, 2/264.

1. Allah Rızâsı Endişesi

Cenneti hak eden Allah'ın iyi kullarının iyilik yaparken gözettikleri en temel ve ilk sırada gelen endişe Allah rızâsıdır. Zîrâ onun rızâsının olmadığı tüm işler batıldır. Âyeti Kerîme'de iyilik yapan, infakta bulunan, muhtaçların ihtiyaçlarını karşılayan bu iyi kulların, sadece ve sadece yaptıkları iyiliğin karşılığını Allah'tan bekledikleri onun gayrısından hiçbir beklentilerinin olmadığını لوجه الله ifadesiyle açıklamıştır.[506]

Yapılan iyilik ya riyâ amacıyla veya maddi menfaat elde etmek için veyahut da bir övgüye mazhar olabilmek için yapılabildiği gibi sırf Allah rızâsı için de yapılabilir. Riya, karşılık beklentisi veya övünç için yapılan iyiliklerin Allah katından hiçbir değeri yoktur.[507] Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır:

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ الا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ

"Hayır(iyilik) olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızâsını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa, karşılığı size tam olarak verilir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız."[508]

Bu âyet-i kerîme'de iyiliğin bir değerinin olması ve karşılığında bir mükâfat elde edilebilmesi için gayenin sadece Allah rızâsı olması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca yaptıkları iyiliği başta riya olmak üzere çeşitli maksatlar için yapanlar hakkında da Allah, (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فلا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır."[509]Ayrıca;

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ ولا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلا بِالْيَوْمِ الآخِرِ *"Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını, insanlara gösteriş için sarfedenler de (âhirette azâba*

---

[506] Razî, *a.g.e.*, XV, 217.
[507] Ebû Hayyân, *a.g.e.*,VIII, 395; Razî, *a.g.e.*, XV, 218; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340.
[508] Bakara, 2/272.
[509] Âli imrân, 3/188.

dûçâr olurlar)"[510] buyurulmak suretiyle Allah rızâsı haricindeki tüm maksatların O'nun katında değersiz olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Müminler yaptıkları iyilikleri yüce Allah'ın azâbından korunmak ve sevabını umarak yaparlar.[511] Bu ifadeyle Cenâb-ı Allah, ebrâr kullarının halis niyetlerine, samimiyetlerine vurgu yapmaktadır.[512]

Bir ameli değerli kılan en önemli husus hiç şüphesiz niyettir. Niyet ne kadar güzel olursa amel de o kadar güzel olur. Aynı şekilde niyet ne kadar bozuk olursa amel de o kadar değersiz olur. "*ameller niyetlere göredir hadisi*"[513] bu hususu çok veciz bir şekilde özetlemektedir.

Rahmetle taşan ince ve yüksek kalpler Allah'a yönelmiş onun rızâsını aramaktadır. İyilik yaptıkları kimseden ne bir teşekkür ne de bir karşılık beklemektedirler.[514] Zîrâ yapılan iyiliğe karşı teşekkür etmek güzel bir davranış olsa da iyiliği yapan kimsenin böyle bir beklenti içinde olması doğru değildir. Böyle bir beklenti içende olmak, iyilik yapılan insandan teşekkür beklemek, Allah'ın yasaklamış olduğu ve iyilikleri, sadakaları boşa çıkaran, başa kakma ve eza cinsinden bir davranıştır.[515] Çünkü müminler, bu beklenti ve karşılığın Allah'ın verecekleri karşısında bir hiç olduğunu bilirler.[516] لا نريد منكم جزاء ولا شكورا (*biz sizden ne bir karşılık ve ne de bir teşekkür istiyoruz*) ifadesi, âyetin baş kısmını (إنما نطعمكم لوجه الله) tekid edici mahiyettedir.[517]

Hz. Âişe, (r.a.) bir aileye sadaka gönderdiğinde sadakayı götüren cariyesine, ailenin sadakayı kabul edince ne dediğini sorardı. Eğer sadaka alanlar duâ etmişler ise Hz. Âişe (r.a), sadakanın ecri azalmasın diye aynı duâ ile mukâbele ederdi.[518] Bu da

---

[510] Nisâ, 4/38.
[511] Kurtubî, *a.g.e.*, XXIX, 130.
[512] Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 220.
[513] Buhârî, Bed'ül-vahy 1, İmân 41, Nikâh, 5, Eymân 23; Müslim, İmâret 155, Ebû Dâvûd, Talâk 11; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd; Nesâî, Tahâret 60; Talâk 24, Eymân 19; İbni Mâce, Zühd 26.
[514] Kutup, *a.g.e.*, XV, 418.
[515] Razî, *a.g.e.*, XV, 218.
[516] Ebû Hayyân, *a.g.e.*,VIII, 395; Razî, *a.g.e.*, XV, 218.
[517] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 156; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 348.
[518] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 156; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 461; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72.

bize Hz. Âişe'nin Allah rızâsı hakkında ne kadar hassas olduğunu, yaptığı iyilik karşısında bir dua beklentisi içinde dahi olmadığını göstermektedir.

2. Âhiret Endişesi

Cenneti hak eden ebrâr kulların hayır ve infaklarında göz önünde bulunduracağı ikinci endişe âhiret endişesidir. Yani onların hesabı âhirete yöneliktir. Fani dünya hayatına yatırım yapmaktan ziyada dünyayı, âhiretin bir tarlası olarak görüp, ebedî olan âhiret hayatlarına yatırım yaparlar.

Müminlerin böyle güzel davranışlarının sebebinin önce "Allah'ın rızâsı" sonra da "âhiret endişesi" olduğu bu âyette beyân edilmiştir.[519] Allah'ın ebrâr kulları, düşkünleri doyururken arzuladıkları ve aradıkları şeyin, Yüce Allah'ın rızâsı olması yanında bir de kıyâmet gününün endişesini taşımakta, yaptıkları iyilikler ile o dehşeti büyük günden korunmayı amaçlamaktadırlar. Bunu ifade ederken de lisân-ı halleri ile veya dilleri ile şöyle derler: إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا "*biz asık suratlı ve çetin bir günde Rabbimizden korkarız*".[520]

Allah'ın iyi kullarının, dehşeti her tarafı kuşatan,[521] herkesin kendi derdiyle meşgul olduğu[522] o günden korktuklarını beyân eden bu ifade, onların o günün şerrinden, kötülüğünden yapmış oldukları hayırlar, infâklar ve taâtlerle korunmaya çalıştıklarından bir kinâyedir.[523] Onlar bu hayır ve infakları esnasında âdeta "*biz, sizi bir karşılık ve bir teşekkür için yedirmiyoruz; bilâkis, Rabb'imizini bizi o şiddetli, suratları astırdıkça astıran, belâsı uzun günden emin kılması için yediriyoruz*" demektedirler.[524]

Çünkü o iyi kulların, âhirete yönelik endişelerinin sebebinin, yaptıkları iyilik karşısında her hangi bir karşılık ve teşekkür beklemeleri halinde o gün Allah'ın gazâbını

---

[519] Zuhâylî, *a.g.e.*, XXIX, 290; en-Nisâburî, Nizameddin Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî , *Ğarâibu'l Kur'ân ve Reğâibu'l Furkân,* Dârul Kütüb'ül İlmiyye, Beyrut, 1996, VI, 413.
[520] İnsan, 76/10.
[521] İnsan, 76/7.
[522] Abese, 80/37.
[523] Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6012.
[524] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 262;

celbedip, azaba düçâr olma korkusu olması da muhtemeldir, yani o günden değil de Allah'tan, azâbından korkarlar.[525]

Allah Teâlâ, kıyâmet gününü bu âyette "عبوسا" (asık suratlı) ve "قمطريرا" (çetin ve uzun) kelimeleri ile sıfatlandırmıştır.[526] عبوس "göğsün daralmasından dolayı yüzün ekşimesi", "buruşması" anlamına gelmektedir.[527] Bu kelimenin âhiret günü için sıfat yapılması mecâzîdir ve bu mecâzın iki alâkası vardır. Bunlardan birincisi, kâfirlerin yüzü o günün şiddeti ve korkusu sebebiyle buruşup asılacaktır. O gün yüzlerin buruştuğu ve asıldığı bir gündür.[528] Yani o günü yaşayanların, o günün içinde bulunan kimselerin yüzlerinin asılması söz konusudur. Bu manada ibn Abbas'dan gelen bir rivâyete göre; *kıyâmet günü kâfirlerin suratları o günün korkusu ve dehşeti sebebi ile asıldıkça asılacak ve iki kaşı arasından katran misali terler boşalacaktır.*[529] Bu tıpkı oruç tutan birine mecâzen نهارك صائم (günün oruçlu) demek gibidir.[530] İkinci alâkası da; kıyâmet gününü şiddeti ve dehşeti hususunda, yelelerini kabartmış bir aslana ya da çok cesur kahraman bir kimseye benzetilmiş olmasıdır.[531]

Kıyâmet günü için bu âyette kullanılan ikinci sıfat "قمطريرا"(çetin ve uzun) kelimesidir. Araplar bu kelimeyi, günlerin en sıkıntılısı ve en uzunu, belâ bakımından da en şiddetlisi anlamında kullanırlar ve bunu ifade etmek için "يوم قمطرير" derler.[532] Araplar, bu kelimeyi ayrıca devenin telkih sırasında kibir ile yahud da doğururken sıkıntı halinde kuyruğunu kaldırıp burnunu çevirerek ve iki yanını bir araya toplayıp aldığı çalımlı veya sıkıntılı vaziyetini anlatırken "قمطرت الناقة" diyerek kullanırlar.[533] Ve o anki devenin yüzündeki sıkıntıyı, asıklığı, kaşlarının çatıklığını bu şekilde ifade ederler.[534]

---

[525] Razî, *a.g.e.*, XV, 218; Tabatabâî, *a.g.e.*, XX, 140; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72.
[526] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 135.
[527] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 461.
[528] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX,, 135; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72; Beğavî. *a.g.e.*, IV, 429; Bursevî, *a.g.e.*,IV, 461; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 431; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6012.
[529] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 263; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Ebû Hayyân, VIII, 395; İbn Kesîr, *a.g.e.* IV, 485; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 135; Razî, *a.g.e.*, XV, 218; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 156.
[530] Beğavî, *a.g.e.*, IV, 429; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 466; Razî, *a.g.e.*, XV, 218; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Bikâî, *a.g.e.*,VIII, 269; Tabersî, *a.g.e.*, X, 169.
[531] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 164;Razî, *a.g.e.*, XV, 218; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 461; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 269.
[532] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 262; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 485; Razî, *a.g.e.*, XV, 218; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 135; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 431.
[533] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 169; Razî, *a.g.e.*, XV, 218; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 136; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5506.
[534] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5506.

Dolayısıyla o günün şiddeti, belâsı, sıkıntısı ve darlığı sebebi ile o gün hidâyet yolunu seçmeyip de dâlalet yolunu seçenlerin yüzleri bu şekilde asılacak, kaşları çatılacak, daralacaklar ve iki kaşları arasından katran misâli terler boşalacaktır.

D. BU TUTUMLARININ MÜKÂFATI

فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا (11)

وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا (12)

Âyet 11: *İşte bu yüzden Allah onları o günün fenalığından esirger; (yüzlerine) parlaklık, (gönüllerine) sevinç verir.*

Âyet 12: *Sabretmelerine karşılık onlara cenneti ve (cenetteki) ipekleri lütfeder.*

Allah, (c.c.) ebrâr kullarının yapmış oldukları güzel amellerin karşılığı olarak onları, kıyâmet gününün her tarafı kuşatan, yüzlerin asılıp, kaşların çatılmasına sebep olan sıkıntısından, şerrinden, darlığından koruyacağını ve bununla yetinmeyip onların yüzlerine parlaklık, gönüllerine bir sevinç ile birlikte cenneti ve cennetin içindeki tüm nimetleri bahşedeceğini bu iki âyette beyân buyurmaktadır.

Zîrâ Allah, (c.c.) kullarının yapmış olduğu hiçbir ameli karşılıksız bırakmaz.[535] Özellikle de rızâsını kazanmak için, halis bir niyetle yapılan amellerin karşılığını kat kat verir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur. "*İman edip salih ameller işleyenlere gelince; onlara mükâfatlarını ödeyecek ve daha fazlasını da ihsan edecektir.*"[536] Dolayısıyla halis niyetlerle, Allah'ın rızâsını kazanmak için güzel işler yapanlar yaptıklarının karşılığını almakla kalmayacak bir de Allah'ın fazlından, ihsanından fazlası da kendilerine verilecektir.

1. Kıyâmet Gününün Şerrinden Emin olmaları

Yüce Allah, rızâsı ve âhiret endişesiyle yapılan güzel amellerin karşılığı olarak öncecikli olarak geçen âyetlerde ifade etmiş olduğu kıyâmet gününün dehşetinden ve

---

[535] Kehf, 18/30.
[536] Nisâ, 4/173.

kötülüğünden onları koruyacağını buyurmuştur ki bunu da şu şekilde ifade etmektedir; فوقا هم الله شر ذلك اليوم *"Allah onları o günün fenalığından esirger."*[537]

Böylelikle bu güzel amelleri yapanların amaçlarından biri olan kıyâmet gününün şerrinden korunmak gerçekleşmiş olmaktadır. Zîrâ onlar salih amellerini icra ederken niyetlerinin öncelikli olarak Allah'ın rızâsını kazanmak olduğunu daha sonra da kıyâmet gününün o dehşet veren, her tarafı kuşatan, her tarafa sabahın dünyaya çökmesi gibi çöken kötülüğünden korunmak olduğunu ifade etmişlerdi.[538]

Böylece kıyâmet günündeki bütün zorluklar ve korkular yalnızca kâfirler ve mücrimler için olacaktır. Salih olanlar ise o gün her türlü zahmetten korunacaklar, çok memnun ve müreffeh olacaklardır.[539] Nitekim yüce Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır:

لا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ *"En büyük dehşet dahi onları tasalandırmaz. Melekler kendilerini şöyle karşılar: İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) gününüzdür."*[540] Bu âyeti izah eder mahiyette olan başka bir âyette[541] şöyle buyurmaktadır:

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ *"Kim iyilikle (ilâhî huzura) gelirse, ona daha iyisi verilir. Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar."*[542]

Allah Teâlâ'nın mümin kullarını bu korkudan emin kılmasının sebebi, onların yaptıkları amellerde kıyâmet gününün endişesini taşımalarıdır.[543] Yani ondan korkmaları ve korunmaları sebebiyledir.[544] Bu âyet-i kerîme kıyâmet gününün şerrinin, sıkıntısının, kederinin sadece ehl-i azâb için geçerli olduğunun bir delilidir.[545]

---

[537] İnsan, 76/11.
[538] İnsan, 76/10.
[539] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 567.
[540] Enbiyâ, 21/103.
[541] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 567.
[542] Neml, 27/89.
[543] Razî, *a.g.e.*, XV, 219.
[544] Tâberî, *a.g.e.*, XXVIII, 264; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 156; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 461.
[545] Razî, *a.g.e.*, XV, 219.

Yüce Allah'ın kıyâmet günü olacak bir şey için وقى şeklinde mazi fiil kullanması Allah'ın vaat etmiş olduğu şeyin gerçekleşeceğini kuvvetlendiren bir anlatım tarzıdır.[546] Yani istikbâle delâlet eden muzarî fiili kullanmamış aksine mazî sığasını seçmiştir.

2. Yüzlerinin Parlaklık, Gönüllerinin Sevinç İle Dolması

Müminlerin yapmış oldukları güzel amellerin diğer bir karşılığı olarak Yüce Allah, onların yüzelerini parlak kılacak ve kalplerini her türlü korkudan emin bir şekilde sevinç ve mutlulukla dolduracaktır. Bunu da şu şekilde ifade etmektedir: ولقاهم نضرة وسرورا (*yüzlerine parlaklık ve gönüllerine de sevinç verir*)[547]

Kıyâmet günü insanlar iki sınıf olacaklardır: Yüzleri, sevinçten, mutluluktan ve aldıkları müjdeli haberden dolayı güneşin sabahleyin doğması gibi parlayan müminler,[548] ikinci olarak ise dünyada işledikleri günahlardan, isyanlardan, kibirden dolayı yüzlerini toz toprak bürümüş olan kâfirler ve fâsıklardır. Bu sahneyi yüce Allah şu şekilde anlatmaktadır:

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ "*O gün bir takım yüzler de tozlanmış ve onları karanlık bürümüştür. İşte bunlar inkârcı olanlar, Allah'ın emrinden çıkanlardır.*"[549] Ayrıca bir önceki sûre olan Kıyâmet sûresinde de şöyle buyurmaktadır:

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ "*O gün, öyle yüzler vardır ki kararmış-ekşimiştir. Kendilerinin, bel kemiklerini kıran bir felâkete uğratılacağını sezeceklerdir.*"[550]

İşte kâfirlerin ve günahkârların yüzlerinin bu asıklığına, ekşiliğine, karalığına ve toz kaplamış hallerine karşılık, yaptıkları işleri Allah rızâsını kazanmak ve âhiret günü endişesi ile yapanların yüzlerini ise yüce Allah parlaklık, gönüllerini de sevinç ve mutlulukla dolduracaktır.[551]

---

[546] Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 291.
[547] İnsan, 76/11.
[548] Abese, 80/38-39.
[549] Abese, 80/40-42.
[550] Kıyâmet, 79/24-25.
[551] Tâberî, *a.g.e.*, XXVIII, 264; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 466; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 169; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 156.

نضرة "yüzdeki parlaklık"[552], "güzellik"[553] ve" nimetler sebebi ile yüzde zuhur eden memnuniyet ifadesi"[554] demektir. سرور ise "kalpteki sevinç" ve "mutluluktur."[555] Yani Allah'ın has kulları o gün her türlü kederden, üzüntüden emin bir şekilde yüzleri parlak ve güzel, kalpleri derin bir mutluluk ve sevinç ile dolu bir şekilde olacaktır. Âyeti Kerîmede سرور kelimesinin nekre olarak gelmesi sevinç ve mutluluğun ne kadar büyük ve mükemmel olduğunu göstermesi içindir.[556] Ayrıca لقى fiilini âhirette olacak bir şey için mazi kalıbıyla kullanılması, Allah'ın bu müjdesinin kesin bir şekilde gerçekleşeceğini tekid eder mahiyettedir.[557]

Müminlerin yüzlerinin yüzlerin parlaklık ve güzellikle, kalplerin de sevinç ve mutlulukla dolmasının sebebinin cennette en büyük nimet olan "ru'yetullah" ile gerçekleşeceği ifade edilmiştir.[558]

3. Cennet

Allah Teâlâ müminleri önce kıyâmet gününün şerrinden koruyacağını, onların yüzlerini parlaklık ve gönüllerini de sevinç ile dolduracağını ifade ettikten sonra onları diledikleri şeyi yiyebilecekleri bir bahçe ve giyecekleri, süslenecekleri ipekle mükâfatlandıracağını haber vermektedir. Bu güzel karşılıkların sebebi olarak da müminlerin dünya hayatında göstermiş oldukları sabırlarını göstermektedir.

Sabır, "hapsetmek"[559],"sıkıntı vaktinde kendini tutmak demektir."[560] Araplar "hayvanı yemsiz bıraktım" anlamında "صبرت الدابة" ve "falanca kimseyi arkasından kurtulamayacağı şekilde tuttum anlamında" da "صبرت فلانا" derler. Bu kullanımlardan da anlaşıldığı gibi sabırda bir hapis anlamı vardır.[561]

---

[552] Tâberî, *a.g.e.*, XXVIII, 264; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 169; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 157; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 167.
[553] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 466; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 136; Beğâvî, *a.g.e.*, IV, 429; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 167.
[554] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 167.
[555] Tâberî, *a.g.e.*, XXVIII, 264; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 466; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 169; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 157; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Beğâvî, *a.g.e.*, IV, 429; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 461.
[556] Razî, *a.g.e.*, XV, 219.
[557] Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 291.
[558] Şınkîtî, *a.g.e.*, VIII, 676; Tantâvî Cevherî, *a.g.e.*, XXIV, 325.
[559] Firûzâbâdî, *Kamus Tercümesi* (trc: Âsım Efendi), Bahriye Matbaası, y.y., h. 1305, II, 458.
[560] İsfehani, *a.g.e.*, s.277.
[561] İsfehani, a.y.

Terim olarak sabır, "aklın ve şeriatın gerektirdiği hallerde nefsi hapsetme, kendine hâkim olmak demektir.[562] Sabır, birçok şeyi kapsayan çok genel bir kavramdır. Meselâ musibet anında dayanmak sabırdır ki zıddı acelecilik ve dayanıksızlıktır. Savaşta, savaş meydanında kaçmayıp direnmek sabırdır. Zıddı korkaklık ve firardır. Gerektiğinde sır saklama, dili gereksiz sözlerden koruma sabırdır, zıddı boş boğazlıktır. Oruç tutmak bir sabırdır. Allah'ın emirlerini yerine getirmek bir sabırdır. Allah'ın yasaklamış olduğu şeylerden kaçınmak bir sabırdır. Tüm bunların ışığında görülüyor ki sabır, Allah'a beslenen hâkikî imanın esaslı bir cephesini yansıtmaktadır.[563]

Sabır Kur'ân-ı Kerîm'de çokça zikredilen, tavsiye edilen ve üzerinde durulan bir davranıştır. Zîrâ sabır, gerek iman ederken gerekse imanın itikâdî, hissî, ahlâkî, iktisadî... gereklerini ifa ederken karşılaşılabilecek her türlü meşakkate direnmenin adı olup muhtemelen bu özelliği sebebiyle "imanın yarısı" olarak Hz. peygamber tarafından tanımlanmıştır.[564] Allah Teâlâ da birçok âyet-i kerîmede sabredenleri övmüş ve onlara hazırlamış olduğu nimetlerden bahsetmiştir.[565]

Bu âyetin tefsirinde müfessirler, ebrâr kullarını bu güzel mukafatları elde etmelerine sebep olan sabırla ilgili olarak muhtelif şeyler zikretmişlerdir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Allah'a kulluk yapmanın meşakkatine göstermiş oldukları sabır[566]

2. Allah'a isyândan ve haramlarından kaçınmada nefislerinin hevasına karşı göstermiş oldukları sabır[567]

3. Kendi ihtiyaçları olduğu halde muhtaçları kendilerine tercih ederek göstermiş oldukları sabır[568]

---

[562] İsfehanî, a.y.
[563] İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dinî Ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1997, s. 149.
[564] Sülün, *a.g.e.*, s. 303.
[565] Sabırla ilgili olarak bkz. Müzemmil, 73/10; Asr, 103/3; Beled, 90/17; Kasas, 28/54; Hûd, 11/115; Lokman, 31/17; Bakara, 2/45,153,155; Âli İmrân, 3/200.
[566] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 265; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 73; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 157; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 136; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 461; Beğâvî, *a.g.e.*, IV, 429; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 168; Havva, *a.g.e.*, XI, 6291; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 431.
[567] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 265; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 157; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 136; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 461; Beğâvî, *a.g.e.*, IV, 429; Havva, *a.g.e.*, XI, 6291.

4. Açlığa göstermiş oldukları sabır[569]

5. Fakirliğe göstermiş oldukarı sabır[570]

6. Başlarına gelen belalara göstermiş oldukları sabır[571]

7. Adaklarını yerine getirmek için adamış oldukları oruçları tutarken göstermiş oldukları sabır[572]

8. Güzel, ahlakî davranışları yapmada göstermiş oldukları sabır[573]

9. Dünyanın sıkıntı ve meşakkatine katlanmada göstermiş oldukları sabır[574]

10. Allah'ın yoluna çağırmada yani emri bil maruf ve nehyi anil münker yaparken karşılaşmaları muhtemel ezalara göstermiş oldukları sabır[575]

Müfessirler sabırla ilgili olarak bu hususları zikretmişlerdir. Görüldüğü gibi zikredilen bu görüşler birbirlerinden bağımsız hususlar değillerdir. Her biri diğerini ya kapsar mahiyettedir. Veyahut da aralarında çok sıkı bir ilişki vardır. Dolayısıyla, âyet-i kerîmede emredilen sabrın, zikredilenlerin hepsini ihtiva eden, genel sabır olması en evlâ görüştür.[576] Zîrâ Yüce Allah, âyet-i kerîmede herhangi bir kayıt düşmemiş ve "*göstermiş oldukları sabır karşılığında*" ifadesini kullanmıştır.

İşte göstermiş oldukları bu sabır karşılığında Allah, (c.c.) bu sabırlı kullarına içinde sayısız nimetlerin olduğu cenneti vadetmiştir.

Bazı müfessirler bu Âyette bahsedilen "جنة" kelimesinin bildiğimiz anlamda cehennemin mukabili olan cennet değil de içinde leziz meyveler veren ağaçların bulunduğu bir bahçe olduğunu söylemişlerdir.[577] Çünkü bu kelime ile gerçek anlamda

---

[568] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 169; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 73; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 157; Râzî, *a.g.e.*, XV, 219; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 461.
[569] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Râzî, *a.g.e.*, XV, 219; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 136; Beğâvî, *a.g.e.*, IV, 429.
[570] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 136; Beğâvî, *a.g.e.*, IV, 429.
[571] Havva, *a.g.e.*, XI, 6291; Ateş, *a.g.e.*, IX, 246; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 431.
[572] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 136; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 168.
[573] Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 527; Havva, *a.g.e.*, XI, 6291.
[574] Tabersî, *a.g.e.*, X, 173.
[575] Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 2013.
[576] Şevkânî, *a.g.e.*, V, 348.
[577] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 462; Meraği, *a.g.e.*, XXVIII, 166; Hasan Han, *a.g.e.*, XIV, 465.

cennetin kastedilmesi durumunda cennetliklere mükâfat olarak verilecek olan ipekten (حرير) bahsedilmesinin bir anlamı olmayacağını söylemişlerdir.[578] İmam Maturidî, (ö. 333) ise tefsirinde "ipek" kelimesinin "cennet" kelimesinin akabinde kullanılmasının her hangi bir sıkıntı doğurmadığını ifade etmiştir. Zîrâ ona göre genel olarak cennet hep eğlence, yeme ve içme yeri olarak zikredilmektedir ve oradaki elbise nimetine pek değinilmemektedir. Bu âyet-i kerîmede ise cennetin bu yönüne de vurgu yapılmış ve mümin kulların dünyada göstermiş oldukları sabıra karşılık, cennetle birlikte ipek elbiselerle de mükâfatlandırılacağı haber verilmiştir.[579]

Ancak buradaki cennetle ilgili olarak müfessirlerin bir kısmı bunun malum olan âhiret yurdundaki nimet diyarı cennet olmadığını, diledikleri şeyi yiyecekleri bir bahçe olduğunu söylemişlerdir.[580]

4. İpek Elbiseler

Allah'u Teâlâ'nın mümin kullara sabırlarına karşılık vereceği diğer bir nimet de cennette giyecekleri ve süslenecekleri ipek elbiselerdir.[581] Yani Allah (c.c.) o iyi kullarını cennete sokacak ve orada onlara ipek elbiseler giydirecektir.[582] Nitekim yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ "*Hiç şüphesiz Allah, iman edenleri ve salih amellerde bulunanları altından ırmaklar akan cennetlere sokar, orada altından bileziklerle ve incilerle süslenirler; ordaki elbiseleri de ipektir.*"[583]

Âhirette bu ipek elbiseleri dünyada onu giymeyip kendisini ondan mahrum edenler giyeceklerdir.[584] Zîrâ Peygamber Efendimiz (s.a.v.); "*bu dünyada ipek giyenler âhirette giyemeyeceklerdir*"[585] buyurmuştur.

---

[578] Hasan Han, *a.g.e.*, XIV, 465; İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008, II, 1204.
[579] Maturidî, *a.g.e.*, V, 349.
[580] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 462.
[581] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 73; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 463.
[582] Beğavî, *a.g.e.*, IV, 429.
[583] Hacc, 22/23.
[584] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 137.

Zikredilen حرير kelimesiyle, yukarda zikredilen ulvî davranışı gösterebilen, üstün vasıflara sahip mümin kulların, cennette ebedî yaşayacaklarına delâlet ettiği görüşü de tefsirlerde mevcuttur.[586]

Son zamanlarda meâl-tefsir çalışması yapan Mustafa İslamoğlu bu ayetin şöyle bir anlama da gelebileceğini söylemiştir: *"tüm kinlerinden kurtulup özgür kalacaklar."*[587] Bu durumda kelime özgür anlamına gelen "حر" den müştak olmaktadır. Bu anlam, cennetliklerin kinden tamamen arındırılmasını da çağrıştırmaktadır.[588] İslamoğlu, ayrıca söz konusu anlamın "ipek" olması durumunda bile bunun hürriyetle ilişkili olduğunu söylemiştir. Çünkü ipekin, özgürlüğün ve soyluluğun simgesi olarak görüldüğünü dile getirmiştir. Ve bu kelimeye ipek anlamının verilmesini de doğru bulmaz. Zîrâ ona göre ipek zaten cennette mevcuttur. Dolayısıyla bu kelimeyle cennet kadar değerli olan maddî-manevî anlamlarıyla "mutlak ve mükemmel özgürlük" kastedilmesi İslamoğluna göre daha tercihe şayandır.[589]

Mümin kullar ihtiyaçları olduğu halde sevdikleri şeylerden muhtaçlara infak ederek türlü türlü iyilikler yapmışlardır. Bu iyilikleri yaparken de sadece iki endişe taşımışlardır ki bunlar Allah'ın rızâsı ve âhiret günü endişesidir. Yaptıkları şey karşılığında hiçbir karşılık ve hiçbir teşekkür beklemediklerini gerek lisân-ı halleri ile gerekse de sözlü olarak ifade etmişlerdir. İşte bu ulvî davranış karşılığında da yüce Allah onlara böyle güzel mükâfatlar hazırlamıştır.

E. CENNETİN MAHİYETİ

1. Cennet Kavramı

Cennet, "örttü", "gizledi", anlamındaki "جنّ" fiilinden türemiş olup "bir şeyi örtmek", "gizlemek" anlamında mastardır. Çoğulu جنات ve جنان şeklinde gelmektedir.[590] Kur'ân-ı Kerîm'de sadece جنات (cennât) şeklinde cemisi kullanılırken hadislerde her iki cemi siğası da görülmektedir. Araplar gecenin karanlığının herşeyi örttüğünü ifade

---

[585] Buhârî, Libâs, 25,; Müslim, Libâs, 37; Tirmizî, Edep, 1.
[586] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 168.
[587] İslamoğlu, *a.g.e.*, II, 104.
[588] İslamoğlu, a y.
[589] İslamoğlu, *a.g.e.*, II, 104.
[590] İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIII, 92; İsfehanî, *a.g.e.*, s. 105;

etmek için "جن الليل" derler.[591] En'âm sûresinde de bu manayı ifade etmek için kullanılmıştır:

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا *"Gecenin karanlığı onu örtüp kaplayınca bir yıldız gördü"*[592]

Cennet kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de müfred, tesniye ve cemî siğasıyla yüz kırk yedi kere zikredilmiştir.[593] Bu yerlerden yirmi beşinde dünyadaki bağ-bahçe anlamında, altısında Hz.Âdem ile Havvâ'nın iskân edildiği mekân anlamında, birinde Hz. Peygamber'in yanında Cebrâil'i gördüğü sidretü'l-müntehânın civarında bulunan me'vâ cenneti[594] anlamında, geri kalan yerlerde ise âhiret cenneti anlamında kullanılmıştır.[595]

Cennet kelimesinin türemiş olduğu fiilin kök anlamında "örtme", "gizleme" olduğundan dolayı bu fiilden türemiş olan tüm isimlerde, ayrı şeylere isim olmalarına rağmen bu kök manayı görmek mümkündür.[596] Örnek verecek olursak; "cin", "herkese görünmeyen gizli yaratık"; "cinnet", "aklın örtülmesi; "cenîn", "ana rahminde saklı bulunan çocuk"; "cenen", ölüleri toprakla örterek gizleyen kabir anlamındadır.[597] Tıpkı bu kelimelerde olduğu gibi "cennet" kelimesinde de bu mana mevcuttur. Sözlük anlamı ile cennet, bitki ve ağaçları ile toprağını örten tüm bahçeler için kullanılan bir isimdir.[598] Bu açıklamalardan sonra cennet için *"içinde çeşitli ağaçları barındıran bahçe"* şeklinde luğavî bir mana verilebilir. [599]

Istılahî manada âhiret cennetini ifade eden cennetin, haddizâtında kompleks bir yapıyı arzetmesi ve bir sistem olarak muhtevasının geniş olması sebebiyle kendisi için bir çok tarif yapılmıştır ki bu tarifler cennetin çeşitli yönleri dikkate alınarak yapıldığı için farklılık arzetmektedir.[600] Meselâ Elmalılı Hamdi cenneti şöyle tarif etmiştir: "*Dünya gözüyle görülemeyen, gaybı Allah katında gizli olan âhiret hayatındaki sevap*

---

[591] İsfehanî, a.y.
[592] En'âm, 6/76.
[593] Abdulbâkî, *a.g.e.*, s. 221 v.d.
[594] Necm, 53/13-15.
[595] Topaloğlu, Bekir, "Cennet", DİA, VII, 376.
[596] Elmalılı, *a.g.e.*, I, 274.
[597] İbni Manzûr, *a.g.e.*, XIII, 92; İsfehanî, *a.g.e.*, s. 105.
[598] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 105; Şahin, M. Süreyya, "Cennet", DİA, VII, 374.
[599] Kara, Ömer, *Kur'ânda Metafizik Bir Âlem: Cennet*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002, s.63.
[600] Kara, *a.g.e.*, s. 63.

diyarının adıdır."[601] Fahreddin Râzî'nin tanımı da şu şekildedir: "*İçinde bir takım bahçeleri ve bizim için gayb sınıfına giren nimetleri bulunduran sevâb yeridir.*"[602] Diyanet İslam Ansiklopedisinde ise M. Süreyya Şahin cenneti şöyle tarif etmiştir: "*Bütün dinî inanışlara göre müminlerin ölümden veya kıyâmetin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yerdir.*"[603]

Kaynaklarda mevcut olan farklı cennet tariflerinin cem edilip âyet ve hadislerden de istifade edilmek suretiyle cennet için şöyle genel bir tarif yapılabilir: "*Cennet; gerek kendisi gerekse içindeki nimetleri bizim idrakimiz dışında kalan,*[604] *hem Firdevs, adn, me'va, na'îm gibi cennetleri hem de bu cennetlerin kendi içlerindeki derece ve bölümleriyle büyük bir yapı arzeden, Allah Teâlâ'nın mümin-muttakî kulları için hazırladığı,*[605] *içinde insanın istediği her şeye ulaşacağı,*[606] *hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir kalbin hatırına getiremediği*[607] *ferah-huzur yerine, kurtuluş diyarına, âhiret yurduna verilen isimdir.*"[608]

2.Cennetin Varlığı

Cennetin varlığı meselesi gaybî bir konu olduğu için duyu organlarıyla idrâk edilebilecek, araştırma ve deneyler sonucu ortaya konulabilecek bir mesele değildir. Fizik ötesi âleme ait bir olgunun yaşanılan fizikî şartlar ile ortaya konulması imkânsızdır. Dolayısıyla onun varlığı meselesinin vahiy ışığında ele alınması gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in açık bir şekilde bildirdiği üzere kıyâmet sonrası cennetin var olacağı hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilaf, hali hazırda şu an cennetin var olup olmaması meselesindedir. Ehl-i sünnet akâidine göre cennet ve cehennem yaratılmış olup şu anda mevcuttur. Mu'tezile ise şu anda yaratılmış olmasının kullanılmadığı için abes olacağı iddiasıyla bu görüşe muhalefet etmiştir.[609]

---

[601] Elmalılı, *a.g.e.*, I, 274.
[602] Razî, *a.g.e.*, XV, 140;
[603] Şahin, M. Süreyya, "Cennet", DİA, VII, 374.
[604] Secde, 32/17.
[605] Tevbe, 9/89, 100; Âl-i İmrân, 3/131.
[606] Nahl, 16/31; Furkan, 25/16; Zümer 39/34; Şura, 42/22.
[607] Buhârî, Bed'ul Halk, 8, Tevhid 35; Müslim, İman 84, Cennet, 2-5
[608] Kara, *a.g.e.*, s. 64.
[609] Sabunî, Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr Nureddin, *Mâturidiyye Akâidi (nşr. Bekir Topaloğlu)*, Ankara, 2005, s. 178; Beyazîzade, Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l Münife* (nşr. İlyas çelebi), İFAV, İstanbul, 2000, s. 129;

Cennetin yaratılmış olup şu anda mevcut olduğuna âlimler, cennet için mazî sığasıyla "hazırlanmıştır" ifadesinin kullanıldığı aşağıdaki ayetleri delil göstermişlerdir.[610]

وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ *"Ve koşuşun Rabbınızdan bir mağfirete ve bir Cennete ki eni Semavat-ü Arz genişliğidir, müttekîler için hazırlanmıştır."*[611]

سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ *"Siz Rabbınızdan bir mağfirete ve eni Yerle Göğün eni gibi bir Cennete yarışınki Allaha ve Resullerine iman edenler için hazırlanmıştır"*[612]

Ayrıca *"Ben salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın hatır ve hayal edemediği nimetler hazırladım"*[613] hadîs-i kutsîsinde de aynı şekilde mazi sığasıyla "hazırladım" ifadesi kullanılmıştır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), birçok hadisinde cennetin ya bedenî gözlerle ya da rüya âleminde kendisine gösterildiğini ifade etmektedir. Bunu ifade eden hadislerden bazıları şunlardır:

"Biraz önce cenneti gördüm, ondan bir salkım üzüm almak istedim. Şayet ondan alsaydım, dünya durdukça ondan yerdiniz..."[614]

"Benim gördüğümü siz görseydiniz az güler, çok ağlardınız" diyen Hz. Peygambere ashâb sorar: *"ne gördün yâ Resûlallah"* bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.), *"cenneti ve cehennemi gördüm"* buyurmuştur.[615]

"Cennette yürürken orada bir nehir gördüm"[616]

---

[610] Sabunî, a.y; Beyazîzade, a.y.
[611] Âl-i İmrân, 3/133.
[612] Hadîd, 57/21.
[613] Buhârî, Bed'ü'l-halk 8, Tevhid 35; Müslim, Cennet 2-5; İbn Mâce, Zühd 39.
[614] Buhârî, Kusûf, 9, Nikâh, 88; Müslim, Kusûf, 10.
[615] Müslim Salât, 112.
[616] Buhârî, Rikâk, 53.

Ayrıca Hz. Peygamber'in birçok hadisinde "*cennet bana gösterildi*"[617], "*cennet bana yaklaştırıldı*"[618], "*cennet bana arzedildi*"[619] gibi ifadelerin geçmesi cennetin şu an mevcut olduğuna delil gösterilmiştir. Zîrâ ancak var olan bir şey görülebilir.[620]

Tüm bu açıklamalardan "cennet yaratılmıştır, geçmiş zamanda mevcut olduğu gibi şu anda da mevcut olduğu" sonucu çıkmaktadır.[621]

3. Cennetin İsimleri

Âyet ve hadislerde saâdet yurdunu ifade etmek için asıl olarak "cennet" kelimesi kullanılmaktadır. Cennete, cennet isminin verilmesi ile ilgili olarak âlimler çeşitli sebepler ileri sürmüşlerdir.

Birincisi; فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ "*Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez*"[622] ayetinin işaret etmiş olduğu gibi cennetin, dünyada iken insanoğlu için hazırlanmış olan eşsiz ve sayısız nimetlerini gizli tutmasıdır.[623]

İkincisi; وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا "*Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir*"[624] ayetinden yola çıkılarak aralarında büyük farklılıklar olmasına rağmen genel görünümüyle dünya bahçelerine benzetilmesi sebebi ile bu isimle anılmıştır.[625]

Üçüncüsü; dallarının ve yapraklarının sık olmasından dolayı çok gölge yapıp zeminini örten bir örtü olarak değerlendirilmesi sebebiyle cennet diye isimlendirilmiştir.[626]

---

[617] Buhârî, Nikah 88.
[618] Buhârî, Ezan 90; İbn Mâce, İkâme 152; Müsned, II/159.
[619] Buhârî, İ'tisam, 3; Mevâkıf, 11.
[620] Kara, *a.g.e.*, s. 85.
[621] Kara, *a.g.e.*, s. 90.
[622] Secde, 32/17.
[623] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 105; Şahin, *a.g.e.*, VII, 374.
[624] Bakara, 2/25.
[625] İsfehanî, *a.g.e.*, s. 105; Şahin, *a.g.e.*, VII, 374.
[626] Kara, *a.g.e.*, s. 65.

Bu saâdet yurdunu ifade etmek için asıl ismi cennetten farklı olarak şu isimler de kullanılmıştır: Cennetü'n-naîm, Adn, Firdevs, Hüsnâ, Dârû's-selâm, Dârû'l-mukâme, Dâru'l-Âhire [627]

Bu isimlerin dışında "fevz", "rahmet", "ecr", "rızık", "gurfe", "rızkun kerîm" ve "rahmetullâh" kelime ve terkipleri de bulundukları âyetlerdeki siyâk ve sibaklarına göre cennet manasını ifade etmektedirler.[628]

4. Cennetin Dereceleri

Gerek âyeti kerîmelerden gerekse de Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in hadislerinden cennetin dereceleri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak cennetin kaç derece olduğu hususu hadislerle netleşmektetir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de cennetin kaç derece olduğuna dair herhangi bir malumat yoktur.

"İnanan, hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat eden kimselere Allah katında en büyük dereceler vardır."[629]

"Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir; ama mücahidleri, kendi katından üstün derecelerle oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır."[630]

"Kim de iyi davranışlarda bulunmuş bir mümin olarak O'na varırsa, üstün dereceler işte sırf bunlar içindir."[631] gibi ayetler cennetin tek bir derece olmayıp farklı farklı derecelere sahip olduğunu bize göstermektedir. Buna göre müminlerin Rableri katında derece derece oldukları, amellerine göre derecelendikleri, iman edip hicret eden ve cihad edenlerin en yüksek derecede oldukları anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şu hadisleri ise cennetin yüz derece olduğunu bize haber vermektedir.

---

[627] Bu isimlerin açıklamaları için bkz. DİA, VII, 376-377 ve Kara, *a.g.e.* s.116 v.d.
[628] Topaloğlu, *a.g.e.*, VII, 377.
[629] Tevbe, 9/20.
[630] Nisâ, 4/95-96.
[631] Taha, 20/75.

"Cennette öyle yüz derece vardır ki eğer bütün âlemler bir tanesinde bir araya gelse hepsini kuşatır."[632]

"Cennette öyle bir yüz derece vardır ki onlardan iki derece arası gökle yer arası kadardır."[633]

Cennet derecelerinin yüz olduğu ve aralarında benzetme yoluyla bir uzaklık tayin edildiği kesin olmakla beraber bunların keyfiyeti gizli kalmaktadır.[634] Cennet derecelerinin en yükseği, Hz. Peygamber'in derecesi ve cennetteki makamı olan "vesîle"dir. Vesîle makamı ve derecesi hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de herhangi bir açıklama bulunmamasına rağmen ilgili birkaç hadis vardır. Meselâ; "*...sonra benim için vesîleyi isteyiniz. Çünkü vesîle cennette öyle bir menzildir ki Allah'ın kullarımından sadece bir kula yaraşır. Ümit ederim ki o kul ben olurum. Kim benim için vesîleyi isterse onun için şefaatim helal olur.*"[635] Ve "*bana salavât getirdiğiniz zaman benim için vesîleyi isteyiniz. Yâ Resulellah vesîle nedir? denildi. Cennette en yüksek derecedir. Öyle ki ona sadece bir kişi erişecek. Ümit ederim ki o ben olurum.*"[636]

Zikretmiş olduğumuz âyet ve hadislerden cennette bir derecelendirmenin olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an, cennetin derece derece olduğunu ortaya koyarken hadisler ise cennette yüz derece olduğunu ve her iki derece arasındaki mesafenin son derece fazla olduğunu bize göstermektedir.

5. Cennetin Yeri

Cennetin hâlihazırda mevcut olduğuna dair sunduğumuz naklî delillerden sonra cevap vermemiz gereken diğer bir mesele de cennetin nerede olduğudur. Cennetin yeriyle ilgili kesin bir delil mevcut olmaması sebebiyle farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak biraz sonra zikredeceğimiz ayet ve hadisler ışığında oluşan genel kanaâte göre cennet yedinci kat semanın üstünde, Arş'ın altında ve zaman ve mekânın bittiği sidretü'l müntehâ'nın yanındadır.[637] Cennetin yeri ile ilgili olarak bu kanaate götüren deliller şunlardır:

---

[632] Tirmizî, Cennet, 4; Müsned, III/29.
[633] Tirmizî, Cennet, 4; Nesâî, Cihad, 25.
[634] Kara, *a.g.e.*, s.136.
[635] Müsned, II/339.
[636] Tirmizî, Manâkıb, 1; Müsned, II/265.
[637] Çelebi, Mahmut, *Cennetteki Hayat (trc: İsmet Ersöz)*, Konya, 1978, s. 79; Tekin, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Cennet Ve Cehennem*, Kayseri, 1982, s. 24; Kara, *a.g.e.*, s. 103.

I. وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ "*Semada da rızkınız ve size vâdedilen başka şeyler vardır.*"[638] Âyetindeki vaadelilen şeyleri müfessirler "cennet" olarak tefsir etmişlerdir. Dolayısıyla cennetin, semada olduğunu bu ayet göstermektedir.

II. وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى "*Andolsun onu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü. Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır.*"[639] Cennetin, sidretü'l müntehânın yanında olduğunu bu âyet net bir şekilde göstermektedir.

III. *"Cennette yüz derece vardır. Her iki derece arasında yerle gök arası kadar mesafe vardır. Firdevs, derece bakımından en yüksektir. Cennetin dört nehri buradan fışkırır. Onun üstünde Arş vardır."*[640] Bu hadis de cennetin arşın altında olduğunu ifade etmektedir.

Bu üç delil ışığında cennetin yedinci kat semanın üzerinde, sidretü'l müntehâ ile Arş'ın arasında olduğu kanaati hâsıl olmaktadır.[641]

6. Cennetin Ebedîliği

Kur'ân'da cennetin ebedîliğini ifade eden kavram olarak "خلد" (huld) ve "أبدا" (ebed) kelimeleri karşımıza çıkmaktadır. "خلد" kelimesi, cennetin ebedîliğini ifade etmek üzere müştaklarıyla beraber otuz üç yerde zikredilmiştir.[642] "أبد" kelimesi ise cennet ve nimetlerinin ebedîliğini ifade etmek üzere sekiz yerde zikredilmiştir. [643]

Cennetin ebedîliğini ifade eden hadislerin sayısı da oldukça çoktur. Bu hadislerden bir kaçını zikretmek gerekirse; *"Cennet ehli cennete; cehennem ehli cehenneme girdiği zaman aralarından bir münadî kalkar ve şöyle der: "Ey cehennem ehli! Artık ölüm yok, ebediyet var;*

---

[638] Zâriyat, 51/22.
[639] Necm, 53/13-15.
[640] Buhârî, Cihad, 4, Tevhid, 22; Tirmizî, Cennet, 4.
[641] Cennetin yeri ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbni Kayyim, *Hâdi'l-Ervâh*, Beyrut, tsz., s. 46-48; Çelebi, *a.g.e.*, s. 66-79; Kara, *a.g.e.*, s.91-103.
[642] Abdulbâkî, *a.g.e.*, s. 290-292.
[643] Nisâ, 4/57,122; Mâide, 5/19; Tevbe, 9/22,100; Teğâbun, 64/9; Talâk, 65/11; Beyine, 98/8.

ey cennet ehli! Artık ölüm yok, ebedîlik var."[644] Yine başka bir hadiste "*kim cennete girerse nimet görür, yoksullık görmez, genç olarak ebedî kalır, ölmez.*"[645] buyurulmuştur.

Bu deliler ve diğer deliller ışığında İslam âlimleri cehennemin ve azabın ebediyeti hususunda ashaptan itibaren ihtilaf ettikleri halde, Cehm b. Safvân hariç, cennetin ebedî olduğuna ittifak etmişlerdir.[646]

F. SÛREDEKİ CENNET TASVİRLERİ

Allah (c.c.), geçen ayetlerde ebrâr kullarının üstün vasıflarını, salih amellerini ve amel yaparken ki niyetlerine karşılık onlara cennet hayatını verdiğini beyân buyurduktan sonra cennette yaşadıkları hayatın nasıl olduğunu bu âyetlerde anlatmaktadır. Bir manada oradaki hayatı bize tasvir etmektedir. Yüce Allah, Cennet hayatının ne kadar güzel olduğunu aşağıdaki ayetlerde olduğu gibi tafsilatlı bir şekilde beyân ederek, orayı kazanmak için gerekli olan güzel davranışları yapmaya, iyi kul olmaya insanları teşvik etmektedir.

1.Cennetin Tahtları

مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ (13)

Âyet 13: *Orada tahtlarına kurulmuş olarak bulunurlar.*

Allah'ın cenneti hak eden ebrâr kulları yüzleri parlak, gönülleri neşe ve mutluluk içinde, ipek elbiselerle kuşanmış bir halde cennette tahtlarına yaslanıp kurulurlar.

أريكة yaslanılan, yatılan tüm yatak, koltuk, taht türü şeyler için kullanılan bir isimdir.[647] Gelin odasına kurulan süslenmiş yatak anlamına da gelir ki yatak olmadığı takdirde bu odaya "حجلة" ismi verilir.[648] Ve bu, ancak süslü bir çadır içerisinde veya yüksekçe bir yerde kurulur.[649] Cennetteki koltuklar inci ve yakuttandırlar. Altın, gümüş

---

[644] Buhârî, Rikâk, 50.
[645] Müslim, Cennet, 8; Tirmizî, Cennet, 2.
[646] Topaloğlu, *a.g.e.*, VII, 385.
[647] Firûzâbâdî, *Kamûs,* III, 1040.
[648] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5507; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 462.
[649] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 137.

ve çeşitli cevherlerden yapılmış iplerle dokunmuştur.[650] Bu kelimenin cemisi de أرائك tir.[651] Kur'ân-ı Kerîm'de beş yerde zikredilmiştir.[652] Bir yer hariç[653] genel olarak متكئين (yaslanmak, dayanmak, kurulmak) fiili ile beraber kullanılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا "*İşte onlara, alt taraflarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar Adn cennetlerinde tahtlar üzerine kurularak orada altın bileziklerle bezenecekler; ince ve kalın dîbâdan yeşil elbiseler giyecekler. Ne güzel karşılık ve ne güzel kalma yeri!*"[654] Ayrıca Kur'ân'ın kalbi olan Yasin sûresinde de şu şekilde buyurulmaktadır:

هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ "*Onlar ve eşleri gölgeler altında tahtlara kurulurlar.*"[655]

Âyet-i Kerîme, ebrâr kul olma şerefine nail olan mümin kulların cennette tahtalarına, yataklarına, koltuklarına artık kendilerini nerede rahat hissediyorlarsa oraya yaslanıp kurulacaklarını haber vermektedir. Bu da onların dünyada göstermiş oldukları sabır, katlanmış oldukları çileler, yapmış oldukları güzel davranışlar karşılığında ebedî hayatlarında ne kadar rahat ve huzur içinde olacaklarına delâlet etmektedir. Onlar orada hertürlü gam, tasa ve kederden uzak, nimet, mutluluk, rahat ve huzur içinde etraflarını seyredeceklerdir. Zîrâ Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: "*tahtlar üzerine kurulup etrafı seyrederler*"[656]

2.Cennetin İklimi

لا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا ولا زَمْهَرِيرًا (13)

Âyet 13: *Orada ne yakıcı sıcak görürler orada, ne de dondurucu soğuk.*

---

[650] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 462.
[651] Firûzâbâdî, *Kamûs*, III, 1040.
[652] Abdulbâkî, *a.g.e.*, s. 40.
[653] Mutaffifin, 83/35.
[654] Kehf, 18/31.
[655] Yâsin, 36/56.
[656] Muttafifin, 83/23.

Cennete giren ebrâr kullar, tahtlarına kurulmuş ve yaslanmış bir halde keyif sürerken onları rahatsız edecek ne aşırı bir soğuğa ne de yakıcı bir güneşe maruz kalacaklardır. Onlar için çok dengeli, mutedil hava şartları söz konusudur.[657] Onlar sürekli kendilerini rahat hissedecekleri gölgeler altındadırlar. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den rivâyet edilen bir hadiste "*cennetin havası mutedildir. Orada sıcak da soğuk da yoktur*"[658] buyurulmaktadır.

Yüce Allah, cennete dâhil ettiği kullarını eziyet verici iki şeyden korumuştur. Bunlar sıcak ve soğuktur.[659] Çünkü cennet ehli orada eziyet ve sıkıntı namına hiçbir şey hissetmeyeceklerdir. Oranın havası onlar için özel olarak ayarlanmıştır. Ve onlar orada sürekli bir gölge altında olacaklardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ

"*Takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin özelliği (şudur): Onun zemininden ırmaklar akar. Yemişleri ve gölgesi süreklidir.*"[660]

لا يرون فيها شمسا (orada güneş görmezler) ifadesi cennette dünyayı aydınlatan ve ısıtan güneşin olmayacağı anlamına gelmektedir.[661] Zîrâ cennetin bizzat kendisinin nur olması[662] sebebiyle cennetin ve cennetliklerin güneşe ihtiyacı yoktur. Cennet kendine has bir nurla aydınlatılacaktır.[663] Dolayısıyla cennet ehli gecesi ve gündüzü olmayan kesintisiz bir aydınlık içinde olacaklardır.

زمهرير kelimesinin ne anlama geldiğine dair çeşitli görüşler mevcuttur. Buna göre onun "*tahammül edilemeyecek şiddetli bir soğuk*"[664] , "*semâdan inen, çok soğuk, iğne başları gibi ince bir şey*"[665] olduğuna dair rivâyetlerin yanı sıra İbni Mesu'd'dan

---

[657] Zemahşerî, IV, 169; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 467; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 137; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 73; Kutup, *a.g.e.*, XV, 419; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 158; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 462.
[658] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 169; Suyûtî, *ed-Dürrül Mensûr,* Dâru'l-Fikr, Beyrut,1993, VIII, 373; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 138; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 462.
[659] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 265; Suyûtî, *a.g.e.*,VIII, 373.
[660] Râ'd, 13/35.
[661] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 467; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 169.
[662] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 270; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 73.
[663] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 158; Komisyon(H.Karaman, ve arkadaşları), *Kur'ân Yolu*, DİB Yayınları, Ankara, 2008, V, 519.
[664] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 265; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 138; Suyûtî, *a.g.e.*, VIII, 373; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 462; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 169.
[665] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 138.

zemherir ilgili şöyle bir rivâyet vardır "*O bir çeşit azaptır ve aşırı soğuk demektir. Öyle ki cehennemlikler bile ona atılacakları vakit, yüce Allah'dan kendilerinin ateş ile bir sene azaplandırmalarını isteyecekler ve bu onlara Zemherirdeki bir günlük azapdan daha hafif gelecektir.*"[666]

زمهرير ayrıca Tayy lügatine göre "ay" anlamına gelmektedir.[667] Dolayısıyla bu takdirde ayetin anlamı, hem güneşi hem de ayı orada göremezler şeklinde olur.[668] Dünyanın gündüzleri güneşin doğmasıyla başlar ve batmasıyla da son bulur, geceleri de ayın ortaya çıkmasıyla başlar ve gözden kaybolmasıyla da son bulur. Cennetteki aydınlık ise ne güneşe ne de aya bağlı değildir.[669] Bu âyetten orada yaz mevsimini ve kış mevsimini görmezler şeklinde yorumlayan müfessirler de olmuştur.[670]

Âyet-i Kerîme bize cennetin iklimini tasvir etmektedir. Orada yakıcı bir sıcağın ve dondurucu bir soğukun olmaması demek çok ılıman, hoş, cezbedici bir ikliminin olduğunu bize göstermektedir. Cennetlikleri kuşatacak olan hava son derece mutedil ve yumuşaktır. Çünkü orası gölgeliktir. Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلا ظَلِيلا "*İman edip salih ameller işliyenleri ise, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Orada ebedî olarak kalacaklar. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulundıracağız.*"[671] Ayrıca Mürselât sûresinde de şöyle buyurulmaktadır: "*Muhakkak ki muttakiler, gölgeliklerde ve pınarlardadırlar.*"[672] Onların daima gölgeleneceklerini ifade eden bu ayet haricinde başka ayetlerde bu gölgenin sürekli olacağını beyan buyurmaktadır: "*yemişleri ve gölgesi süreklidir.*"[673]

Allah, (c.c.) cennetin iklimini bize bu şekilde takdim etmiş ve böylece tüm insanlığı cenneti kazanmak için çaba sarfetmeye teşvik etmiştir.

---

[666] Kurtubî, *a.g.e,* XIX, 138; Suyûtî, *a.g.e.*, VII, 373; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 169.
[667] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 169; Beyzâvî, *a.g.e.,* III, 165; Razî, *a.g.e.*, XV, 219; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 138; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 158; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 73.
[668] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 138.
[669] Kurtubî, *a.g.e.*,XIX, 138 Razî, *a.g.e*, XV, 219; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 169.
[670] Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 527; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 429.
[671] Nisa, 4/57.
[672] Mürselat, 77/41.
[673] Ra'd, 13/35

3. Cennet Gölgesi ve Meyveleri

وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا (14)

Âyet 14: *(Cennet ağaçlarının) gölgeleri, üzerlerine sarkar; kolayca koparılabilen meyveleri istifadelerine sunulur.*

Allah'ın (c.c.), cennet ehlinin oradaki hayatını tasvir ederken bize sunmuş olduğu diğer bir manzara da onların, cennet ağaçlarının gölgeleri altında tam bir rahat ve huzur içinde, o ağaçlardan diledikleri meyveleri kolayca koparıp yiyebileceklerini anlatmasıdır. Yani cennet ağaçları, gölgeleri ve meyveleri ile cennet ehlinin emrine amade kılınmıştır. Onlardan diledikleri gibi istifade edebilirler.

Cennet ağaçlarının gölgesi, cennet ehline yakın bir haldedir.[674] Bu ağaçlar sanki onlara boyun eğmiş bir vaziyettedirler. Meyveleri de onların başı üzerine sarkmış bir haldedir. Bu da insanın hayal sınırlarının ulaşabileceği en yüksek huzur ve rahatlığı simgelemektedir.[675] Çünkü gölge dünyada rahat ve huzuru temsil eder. Bu tasvir oradaki nimetlerin, rahatın ve huzurun kemâline delâlet etmektedir.[676] Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (21) فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ (22) قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ (23) كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ

"*Artık o memnun edici bir hayat içindedir. Yüksek bir cennettedir. Ki o cennetin meyveleri sarkmıştır. «Geçmiş günlerde yaptığınız işlerden ötürü afiyetle yeyin, için.» (denir).*"[677] Yani cennet ehli, bu dünyada samimi niyetlerle, âhiret endişesi ile yapmış oldukları güzel ameller sayesinde Allah'ın fazlı ve ihsanıyla cennete girmeyi hak etmişlerdir.

---

[674] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 266; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Suyûtî, *a.g.e.*, VIII, 373; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 138; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 159; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 270; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 429; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 73; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 462.
[675] Kutup, *a.g.e.*, XV, 420.
[676] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 462.
[677] Hâkka, 21-24.

Başka bir âyette de cennetin gölgesi ile ilgili; *"Takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin özelliği (şudur): Onun zemininden ırmaklar akar. Yemişleri ve gölgesi süreklidir"*[678] buyurularak bu gölgenin sürekli olduğu haber verilmiştir.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir. Bir önceki âyet-i kerîmede orada güneş olmadığı, güneşe ihtiyaç duyulmadığı söylendiği halde bu âyette niçin gölgeden bahsediliyor? Müfessirler bu soruya "şâyet orada güneş olsaydı bu ağaçlar cennet ehlini gölgeleyerek güneşten korurdu" şeklinde" cevap vermişlerdir.[679]

Cennet ehli, gölgeleri kendilerine yakın olan bu ağaçlardaki meyvelerden diledikleri gibi istifade ederler, onları diledikleri gibi koparıp yerler. Ve bunu yaparlarken de hiçbir zorluk çekmezler. Çünkü gölgeleri altında bulundukları ağaçların meyveleri onların üzerlerine eğilmiştir. Cennet ehli onları hangi halde koparmak isterlerse zorlanmadan koparırlar. İster ayakta olsunlar, ister tahtlarına kurulmuş bir vaziyette isterlerse de uzanmış bir halde bulunsunlar. Her şekilde o ağaçların meyveleri cennet ehlinin hizmetine sunulmuştur.[680]

Kur'ân-ı Kerîm, cennette bağ ve bahçelerin olacağını haber vererek orada meyveli-meyvesiz tüm ağaçların bulunduğunu ve cennetliklerin arzuladıkları, beğendikleri tüm meyvelerin orada kendilerini beklediklerini *"onlar için orada her çeşit meyve vardır"*[681], *"türlü türlü meyveler"*[682], *"beğendikleri meyveler"*[683] gibi âyetlerle ifade etmektedir.

Bu genel ifadelerle birlikte Kur'ân-ı Kerîm bildiğimiz meyve isimleri de vermektedir. Bu meyveler "hurma"[684], "nar"[685], "kiraz"[686], "muz"[687] ve "üzüm"[688] olarak zikredilmiştir.

---

[678] Ra'd, 13/35.
[679] Razî, *a.g.e.*, XV, 219; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 73.
[680] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 266; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 527; Razî, *a.g.e.*, XV, 219; Suyûtî, *a.g.e.*, VIII, 374; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 462 ; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 429; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 270; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 159; Havva, *a.g.e.*, XI, 6292.
[681] Muhammed, 47/15.
[682] Saffat, 37/42.
[683] Vakıâ, 56/20
[684] Rahmân, 55/68.
[685] Rahman, 55/68.
[686] Vakıa, 56/28.
[687] Vakıa, 56/29.

4. Cennet Kapları ve Kadehleri

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَ (15)قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا (16)

Âyet 15-16: *Çevrelerinde gümüş kaplar ve billur kâseler dolaştırılır. Billurları gümüş gibi parlaktır, onları ölçüp ölçüp dağıtırlar.*

Allah (c.c.), cennet ehlinin içinde oldukları ortamı, genel durumu son derece lâtif, cezbedici ve güzel sahnelerle tasvir ettikten sonra orada cennet ehli için hazırlanmış olan nimetleri ve hizmetleri tafsilatl bir şekilde anlatmaya başlamıştır.[689] Bu tafsilat, cennetin cazibesini daha da arttırmakta ve oradaki rahat ve huzurlu hayatı çok da bariz bir şekilde göstermektedir.

يطاف fiili kullanılarak bu gümüş tepsilerin, kadehlerin onların etrafında dolaştırılıcağı ifade edilmiştir. Bir manada bu nimetler onları tavaf edecektir. Bu da bu nimetlerin sürekliliğine ve çokluğuna delâlet etmektedir.[690] Yani orada cennet ehli için hazırlanmış olan bu nimetler anlık değildir, orada dünyada olduğu gibi bitme, tükenme gibi bir dert söz konusu değildir.

Cennet ehlinin etraflarında sürekli dolaştırılan bu nimetlere nail olmalarının sebebi dünya hayatında iken fakirlerin, miskinlerin ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için etraflarında dönmeleridir.[691] Nasıl onlar dünyada yardım edebilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için muhtaçların etraflarında döndülerse cennette de akla hayale gelmeyecek nimetler onları âdeta tavaf edecektir.

Cennette müminlerin etrafında gümüşten kaplar (آنية من فضة) ve gümüşü billûrdan olan kâseler (وأكواب كانت قواريرا) dolaştırılır. O kapların gümüşten, kâselerinin billurlardan olması onların ne kadar güzel ve göz alıcı olduğunu ifade etmektedir. Cennet nimetlerinin bu şekilde dünyadaki benzerleri ile anlatılması sadece bir semboldür. Müfessirler buradaki kâselerin gümüş ve billurla tanıtılmasının, sadece bilinmeyeni bilinenle anlatmak, böylece muhatabın zihninde cennet nimetleriyle ilgili bir imaj, bir fikir ve sonuçta bir arzu uyandırmak maksadıyla yapılmış bir benzetmeden

---

[688] Nebe', 78/32.
[689] Kutup, *a.g.e.*, XV, 420.
[690] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 391; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 270.
[691] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 270.

ibaret olduğunu belirtirler. Bunların mahiyetleri hakkında bir şey söylemek mümkün değildir.[692] Nitekim Abdullah b. Abbas, "*Cennetteki nimetlerle dünyadakiler arasında isim benzerliğinden başka benzerlik yoktur, cennettekiler daha şerefli, daha temiz ve daha saftır*" demiştir.[693]

Cennete girmeye hak kazanan ebrâr kulların etrafında dolaştırılan tertemiz, sarhoş etmeyen içki dolu kadehlerden, testilerden ayrıca şu âyetlerde de bahsedilmektedir: *Çevrelerinde, (hizmet için) ölümsüz gençler dolaşır; Kaynağından doldurulmuş, testiler, ibrikler ve kadehlerle.*[694] *Onlara pınardan (doldurulmuş) kadehler dolaştırılır. Berraktır, içenlere lezzet verir. O içkide ne sersemletme vardır ne de onunla sarhoş olurlar.*[695]

Allah, (c.c.) cennet ehli etrafında dolaştırılacak olan kadehlerden Zuhruf sûresinde bahsederken farklı ifadeler kullanarak şöyle buyurmuştur:

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ "*Onlar için altın kadeh ve tepsiler dolaştırılır.*"[696]

İnsan sûresinde gümüş olarak takdim edilmiş olan bu kadeh ve tepsilerin Zuhruf sûresinde altın olarak takdim edilmesi görünürde tezat teşkil etse de işin aslında herhangi bir çelişki söz konusu değildir. Buradan şu mana çıkar; cennetlikler, bazen altın bazen de gümüş kaplar, kadehler kullanırlar.[697] Zîrâ gümüş ve altından yapılma kadehlerin ve tepsilerin değerleri farklı olsa da ikram için her ikisi de gayet uygundur.

Burada akla gelebilecek diğer bir soru da kadehlerin ve kâselerin, yapısı farklı iki maden olan gümüş ve billûrdan nasıl oluştuğudur. Çünkü bu iki maden birbirine zık karakterdedir. Gümüş yoğun ve şeffaf olmayan bir maden iken billûr, saydam ve şeffaftır. Fahreddin Razî, (ö. 606) bu muhtemel soruya dört şekilde cevap verilebileceğini söyler ve bu cevapları sıralar.

---

[692] Komisyon, *Kur'ân Yolu,* V, 520.
[693] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 140; Razî, *a.g.e.*, XV, 221; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 463.
[694] Vakıâ, 56/17-18.
[695] Saffat, 35/45-47.
[696] Zuhruf 43/71.
[697] Razî, *a.g.e.*, XV, 220; Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 567; Mehmed Vehbi Efendi, *Büyük Kur'ân Tefsiri,* Üçdal Neşriyat, Dördüncü Baskı, İstanbul, tsz., XV, 6280.

1. Dünyadaki billûrun aslı kumdur. Buna mukabil cennetteki billûrun aslı ise cennet gümüşüdür. Cenâb-ı Allah dünyada kesîf bir madde olan kumu, şeffaf ve saydam olan cam haline getirmeye kadir olduğu gibi cennet gümüşünü de saydam bir billur kap haline getirmeye kadirdir. O halde, bu âyetin zikrediliş maksadı, cennet billurlarının, dünyadaki billurlara nisbetinin, tıpkı cennet gümüşünün dünyadaki kuma nisbeti gibi olduğuna dikkat çekmektir. Dolayısıyla, nasıl ki bu iki temel madde arasında bir kıyas yapılmazsa, saflık, letâfet ve saydamlık bakımından da, bu iki billur arasında bir kıyasın olmadığı, rahatlıkla söylenebilir.[698]

2. İbn Abbas, "*Cennetteki şeylerin dünyada, sadece isimleri vardır.*" şeklinde bir rivâyette bulunmaktadır. Durum böyle olunca, o gümüşün mükemmelliyeti, kalıcılığında, temizliğinde, berraklığında ve değerinde yatmaktadır. Ancak ne var ki, bu gümüşün maddesi çok kesîftir. Billurun mükemmeliyeti ise onun şeffaflığında ve berraklığında gizlidir. Ne var ki, çabuk kırılır. O halde cennetin kabları, kendisinde gümüşten, kalıcılığın, temizliğin ve cevherin kıymetliliği; billurdan da, saflığın ve şeffaflığın yer aldığı bir kabtır.[699]

3. Cennet ehlinin kapları gümüştendir. Fakat bu gümüşte billûrun saflığı ve berraklığı vardır. Allah'ın kudreti açısından, bu iki vasfın birlikte bulunması uzak görülecek bir ihtimal değildir.[700]

4. Âyetteki قوارير ile kastedilen, onun cam oluşu değildir. Çünkü Araplar içinde su içtikleri yuvarlağımsı ince ve saf olan kablara, "قارورة" adını verirler. O halde, âyetin manası, "yuvarlak, berrak, saf ve ince gümüşten yapılmış kupalar, kulblu testiler ile" şeklinde olur.[701]

Yüce Allah cennet ehline sunulacak olan kadehlerin, tepsilerin, kâselerin evsafından bahsettikten sonra o kadehlerin içindeki içkinin evsafından bahsetmeye başlamıştır. Âyete göre kadehlerin içindeki maddenin yani şarabın miktarı tayin edilmiştir.

---

[698] Razî, *a.g.e.*, XV, 220.
[699] Razî, a.y.
[700] Razî, *a.g.e.*, XV, 221.
[701] Razî, a.y.

Cennet ehli, kendilerini hoşnut edecek, zevk içinde bırakacak olan şaraplarını bakıldığı zaman içindeki maddeyi gösteren şeffaf gümüş kadehlerden içeceklerdir.[702] Yani gümüş beyazlığında ve billûr şeffaflığında olan cennet kadehlerinden yudumlayacaklardır.[703] Bu kadehlerin dünyada eşi ve benzeri yoktur. Zîrâ dünyadaki hiçbir gümüş madde şeffaf değildir ve olamaz da. İbn Abbas'tan gelen bir rivâyette şöyle denilmektedir: "*Cennette her ne varsa mutlaka dünyada size onun benzeri verilmiştir. Bundan sadece gümüşten billur gibi kadehler müstesnadır.*" Yine İbn Abbas'tan gelen başka bir rivâyette ise: "*Eğer dünya gümüşünden bir parça alıp onu sinek kanadı gibi inceltinceye kadar dövecek olsan yine onun arkasında bulunan suyu göremezsin; fakat cennetteki billur kadehler, billur gibi saf ve şeffaf, gümüş gibi (beyaz) olacaktır*" denilmiştir.[704]

Bu âyetten müfessirler, cennetin zemininin gümüşten olduğu sonucunu çıkarmışlardır.[705] Zîrâ Kelbî ve İbni Abbas'tan gelen bir rivâyette: "*Allah (c.c.) her kavmin billûrunu o kavmin yeryüzünün toprağından yaratmıştır. Bu durum cennetlikler içinde geçerlidir. Cennetin toprağı (zemini) de gümüştür. Çünkü onun billûru gümüştendir*" denilmiştir.[706]

قدروها تقديرا (belirlerler) ifadesinde, kadehlerin içindeki içkinin belirleyicisinin kim olduğu ve neye göre belirlendiği hususunda müfessirler farklı yorumlar yapmışlardır. Bu görüşleri zikredecek olursak;

1. Cennet ehlinin bizzat kendisi, o kadehlerdeki içkinin miktarını ve şeklini belirler.[707] Cennetlikler, içkilerini hangi evsafta isterlerse, canları ne şekilde çekerse isteklerine göre onlara ikram edilir. Dolayısıyla âyetin manası o zaman "*cennet ehli, şeklini ve miktarını kendilerinin belirlediği gümüşten billûr kadehlerden içerler*" şeklinde olur.

---

[702] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 467; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 486; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 429.
[703] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 268; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 140; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 159; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Semerkandî, *a.g.e.*, IV, 431.
[704] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 141; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 486; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 159; Semerkandî, *a.g.e.*, IV, 431; Suyûtî, *a.g.e.*, VIII, 375.
[705] Taberî, *a.g.e.*, XXVII, 268; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 467; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 141.
[706] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 340; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 170; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 429.
[707] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Razî, *a.g.e.*, XV, 221; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 141; İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 394; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 170.

2. O içkinin miktarı ve şekli, cennet ehlinin salih amellerine göre belirlenir.[708] Bu durumda içkinin miktarını meleklerin veya oradaki hizmetçilerin belirlediği kaydedilmiştir.[709]

3. Gümüşten billûr kadehleri cennetliklere sunan hizmetçiler, sâkîler belirler.[710] Onlar da içenlerin arzu ve isteklerine göre bunu yaparlar. Ne fazla ne de eksik. Tam içecekleri, içmek istedikleri kadar takdir ederler. Bu şekilde olması cennet ehli için daha keyifli, daha lezzetli ve daha hoştur.[711]

4. İçerken herhangi bir ağırlık, zorluk olmaması için cennet ehlinin avuç içlerinin büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre belirlenir.[712] Yani kadehler, her cennetliğin avucuna sığacak şekilde olacaktır.

Bu farklı yorumlar asıl itibari ile gramer ihtilafı yüzünden ortaya çıkmıştır. Yani قدروا fiilindeki zamirin mercine dairdir. Acaba bu zamir cennet ehli olan ebrâra mı gider, yoksa bir önceki âyette geçen يطاف fiilinin naibu failine mi gider? Dolayısıyla bu zamirin merci tesbit edildikten sonra neye göre belirleneceği hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Ancak mana itibari ile bu ihtilafın çok büyük bir sonucu yoktur. Âyetten anlaşılan, cennet ehline orada içmek istedikleri içki, istedikleri evsafta, diledikleri miktarda ikram edilecektir. İçtikleri miktar, arzuladıkları miktardan ne az ne de fazla olacaktır. İçtikleri zaman da biraz daha içmeye veya başka bir şeyi içmeye ihtiyaç duymayacaklardır.

6. Cennet İçecekleri

وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا (17)

Âyet 17: *Onlara orada bir kâseden içirilir ki (bu şarabın) karışımında zencefil vardır.*

---

[708] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74.
[709] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 160.
[710] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 269; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Razî, *a.g.e.*, XV, 221; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 429; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 160; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 141; İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 394; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Suyûtî, *a.g.e.*, VIII, 375; Havva, *a.g.e.*, XI, 6291.
[711] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 141; Razî, *a.g.e.*, XV, 221; Havva, *a.g.e.*, XI, 6291.
[712] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 270; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 141; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 170; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 432; Tabersî, *a.g.e.*, X, 174; Suyûtî, *a.g.e.*, VIII, 375.

Yüce Allah yukarıdaki âyetlerde cennet ehlinin önce içinde bulundukları güzel ortamı anlatmış, ardından içecekleri şarabın, kendilerine sunulacağı gümüş bîllur kadehlerden, arzuladıkları evsaf ve miktarda içeceklerinden bahsetmişti. Bu âyet-i kerîmede de bu kadehlerin içinde bulunan içkinin evsafından bahsetmekte ve şöyle demektedir. "*Onlara orada bir kadehten içirilir ki (bu şarabın) karışımında zencefil vardır.*"[713]

Sûrede, cennet ehli için ebedî yurtlarında hazırlanmış olan nimetler sayılmaya başlanırken ilk önce "kâfur" karışımlı bir şarab içecekleri haber verilmişti.[714] Burada ise ikinci bir içki türü haber verilmektedir ki bu da "zencefil karışımlı" bir içkidir. Dolayısıyla cennet ehlinin içeceği iki şarap türü böylece ortaya çıkmış olmaktadır.

كأس kelimesi beşinci âyet-i kerîmenin tefsirinde arz edildiği üzere dolu kadeh için kullanılır. İçi boş kadehler için bu tâbir kullanılmaz.[715] Ayrıca içinde içki bulunan kadeh için bu tabirin kullanılması meşhurdur. Bu kâsenin içindeki içki için de mecâzen aynı isim kullanılabilmektedir.[716] Öyle bir içkidir ki karışımında "zencefil" vardır.

زنجبيل, zencefil olarak bilinen hoş kokulu bir baharattır.[717] Güzel kokusuyla içkiye lezzet veren, Arapların çok hoşlandığı bir maddedir.[718] Bir nevi ilaçtır.[719] Aynı zamanda cennette bulunan bir pınarın da adıdır.[720] Zîrâ o pınarın içkisinde zencefil tadı olduğu için bu isim ona verilmiştir.[721]

Zencefil (*Zingiber officinale*), zencefilgiller familyasından bir metreye kadar uzayabilen, ince-uzun yapraklı, sarı-kırmızı renklerde çiçekler açan bir bitkidir. Başta Çin olmak üzere, Hindistan, Endonezya, Vietnam, Japonya gibi tropik ya da yarı tropik

---

[713] İnsan, 76/17.
[714] İnsan, 76/5.
[715] Taberî, *a.g.e.*, XXVII, 270; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5501;Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 125; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 380.
[716] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 168; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5501; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 71; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 380; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 465.
[717] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 395; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5507; Bilmen, Ömer Nasuhî, *Kur'ân'ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, Bilmen Basım ve Yayın Evi, tsz., VIII, 3922; Âteş, *a.g.e.*, IX, 246.
[718] Ateş, *a.g.e.*, IX, 246.
[719] Bilmen, *a.g.e.*, VIII, 3922.
[720] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 270; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 160; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 170; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 432; Bilmen, *a.g.e.*, VIII, 3922; Vehbi Efendi, *a.g.e.*, XV, 6281.
[721] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170;Kurtubî, *a.g.e.*,XIX, 142.

iklimlerde yetişir.[722] Tefsir kitaplarında yetiştirildiği coğrafya olarak Hindistan, Arabistan[723], Çin[724] ve Umman civarı[725] olduğu bilgileri kaydedilmiştir.

Araplar, hoş, güzel ve lezzetli olarak kabul ettikleri bu bitkiyi, daha fazla tadlandırması ve daha hoş hale getirmesi için içkilerine katarlardı.[726] Çünkü bu baharat ağızda hoş bir koku bırakır ve hazmı kolaydır.[727] Ayrıca ağız kokusunu giderici[728] ve içtikleri şeyin tadını ağızda daha kalıcı hale getirme özelliği de bu baharatta mevcuttur.[729] Bu şekilde Cenâb-ı Allah, vahyin ilk muhatabı olan Araplara, bildikleri, hoşlandıkları ve arzuladıkları bir içecek va'dinde bulunarak onları ve onların şahsında tüm ümmeti, cenneti kazanmaya vesile olacak olan salih ameller yapmaya teşvik etmektedir. Ancak Araplar her ne kadar bu içkinin güzelliğini, tadını bilseler de cennetteki nimetler dünyadaki ile kıyas edilemeyecek derecede güzeldir. Nitekim İbni Abbas: "*Cennetteki nimetlerle dünyadakiler arasında isim benzerliğinden başka benzerlik yoktur cennettekiler daha şerefli, daha temiz ve daha saftır*" demiştir.[730]

Katâde'den gelen bir rivâyete göre bu zencefil karışımlı şaraptan cennette Allah'a yakın olan kullar (مقربون) katıksız bir şekilde içerken, diğer cennetliklerin şaraplarına bundan sadece katılır.[731]

Beşinci âyette zikredilen kâfur karışımlı içki ile bu âyette zikredilen zencefil karışımlı içki, cennet ehlinin içeceği iki içkidir ki bazen birini bazen de diğerini içerler.[732] Seyyid Kutup bu iki âyetle ilgili olarak şu yorumu yapar: "İçen kimse üzerinde bıraktığı tesirden dolayı genel özellikleri bakımından birbirlerine benzeseler bile her ikisinin kaynakları farklıdır.[733] Zîrâ ilk önce zikredilen şarabın kâfur karışımlı olduğu haber verilmişti,[734] daha sonra da zencefil karışımlı bir şarabın olduğu ifade

---

[722] http://tr.wikipedia.org/wiki/Zencefil, 23 May. 09.
[723] Bilmen, *a.g.e.*, VIII, 3922.
[724] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 395.
[725] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 160; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 395.
[726] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; Razî, *a.g.e*, XV, 221.
[727] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 142.
[728] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 271; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 463.
[729] Razî, *a.g.e.*, XV, 221.
[730] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 140; Razî, *a.g.e.*, XV, 221; Tabersî, *a.g.e.*, X, 174; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 463.
[731] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 398; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 142; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487.
[732] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 160; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 297.
[733] Kutup, Seyyid, *Kur'ân'da Kıyâmet Sahneleri*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1997, s. 437.
[734] İnsan, 76/5.

edildi.[735] Demek ki bu iki içki birbirinden farklıdır. Farklı olmasalardı her ikisi ayrı ayrı yerlerde farklı olarak zikredilmezdi.

7. Selsebil Pınarı

عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّىٰ سَلْسَبِيلًا (18)

Âyet 18: *(Bu şarap) orada bir pınardandır ki adına Selsebîl denir.*

Allah Teâlâ, İnsan sûresinin altıncı âyetinde cennet ehli için taştıkça taşan, aktıkça akan, diledikleri gibi kullanabilecekleri bir pınarın olduğunu haber vermişti. Burada da Cenâb-ı Mevlâ ikinci bir pınarın varlığını haber vermektedir. Bu pınarın da adı "selsebil"dir.

Bir önceki âyet-i kerîmede zikredilen zencefil karışımlı içkinin kaynağı olduğu görüşü tefsir kitaplarında yaygındır. Zîrâ müfessirler âyetin başındaki "عينا" kelimesi bir önceki âyetteki "زنجبيلا" kelimesinden bedel olduğunu ifade etmektedirler.[736] Zîrâ cennet ehli içkilerine, dünyada olduğu gibi tadlandırmak, güzel kokulu yapmak için zencefil katmazlar. Çünkü bizzat zencefil tadı olan, gâyet tatlı, akıcı, ağzı yakmayan bir pınardan içerler.[737]

Bazı müfessirler de "selsebil"in pınarın adı değil de sıfatı olduğunu kabul etmişlerdir.[738] Zîrâ bu kelime o pınarın suyunun nasıl düzgün ve güzel aktığını ifade etmektedir. Zîrâ bu kelime son derece akıcı olan bir şey için sıfat olarak kullanıldığı Zeccac'tan nakledilmiştir.[739] Yani o kaynağın suyunda zencefil tadı vardır. Ve bu suyun hiçbir şekilde boğaza takılması gibi bir şey söz konusu değildir.[740] Yudumlanması son derece kolay, tatlı akıcı bir sudur. Dolayısıyla o zaman âyette geçen "isimlendirme" ifadesinin amacı hakiki bir isimlendirmeden ziyâde "niteleme"dir.[741] Bu görüş kâbule daha şayandır.

---

[735] İnsan, 76/18.
[736] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Razî, *a.g.e.*, XV, 222.
[737] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 568.
[738] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 271; Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 568.
[739] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Razî, *a.g.e.*, XV, 222; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 160.
[740] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Razî, *a.g.e.*, XV, 222.
[741] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 271; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 398; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161.

Bu pınara "selsebil" ismi verilmesinin sebebi, suyunun son derece güzel, tatlı ve boğazdan akışının çok selîs olmasıdır.[742] Mukatil'den gelen bir rivâyete göre bu pınara "selsebil" isminin verilmesi "o pınarın sularının cennet ehlinin bulundukları meclislerde, evlerinde ve yollarında akması, onu diledikleri gibi kullanabilmeleri" sebebiyledir.[743] Ayrıca bu pınarın Adn Cennetinin arşından kaynayan ve oradan diğer cennetlere dağılan bir pınarın adı olduğu görüşü de tefsirlerde mevcuttur.[744]

Bu âyeti İbn Abbas'ın rivâyet etmiş olduğu şu söz çerçevinde ele alıp anlamak en doğrusudur. Bu söz de "*dünyada sadece cennette olan nimetlerin isimleri mevcuttur.*" Bu ifadeler, insanlara sadece cennneti algılamaları için ipucu sunmaktadır. Oradaki nimetleri insanın dünyevî zaviyeden tam manasıyla algılaması, anlaması mümkün değildir.

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) tefsirinde, cennet ehli için önce kâfur tadı olan, sonra da zencefil tadı olan içkilerin zikredilmesinin hikmetine dair şöyle bir not vardır: "Allah Teâlâ iyi kulların(ebrâr) içkisinin karışımının önce kâfur sonra da zencefil olduğunu söyledi. Çünkü insanların en önemli gayeleri Arasat sıcağından dolayı maruz kaldıkları harârete karşılık soğuk bir şeyi almaları ve sıratı geçme istekleridir. Cennetin çeşit çeşit nimetlerindeki ve yiyeceklerindeki nasiblerini aldıktan sonra canları, iştah artırıcı ve yedikleri şeyleri hazmettirici mahiyette içkiler içmeye meyleder. İnsan fıtrâtı, bu tarz içkileri içmekten haz alır. Herhalde zencefil karışımı olan içkinin, kâfur karışımı olandan sonraya bırakılmasındaki hikmet budur."[745]

8. Cennet Nedîmeleri

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا (19)

Âyet 19: *O insanların etrafında öyle ölümsüz genç nedîmler dolaşır ki, onları gördüğünde, etrafa saçılıp dağılmış inciler sanırsın.*

---

[742] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 398; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 160; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 272; Kutup, *a.g.e.*, XV, 420; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341.
[743] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 398; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 142; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 160; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5507; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 171.
[744] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 398; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 142; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 160; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5508; Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 528.
[745] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 463.

Allah (c.c.), bu sûrede cennet ehlinin bulunduğu, nimetler içindeki ortamı anlattıktan sonra onlar için hazırlanmış olan başka bir güzellikten bahsetmektedir. O da cennet ehlinin etrafında dolaşacak, onların hizmetlerini yapacak, onlara her türlü ikramda bulunacak olan nedîmelerdir. Yüce Allah bu nedîmeleri bize şu şekilde takdim etmektedir: "*O insanların etrafında öyle ölümsüz genç nedîmler dolaşır ki, onları gördüğünde, etrafa saçılıp dağılmış inciler sanırsın.*"[746]

Cennet ehli için hazırlanmış olan kâfur ve zencefil karışımlı içkiler, daha sonra bunları içecekleri billûr kadehler zikrediltikten sonra Yüce Allah, bunları ikram eden hizmetçilerin vasıflarını zikretmekte ve onların öncelikli olarak "ölümsüz", sonra da "etrafa saçılmış inciler gibi" güzel ve cezbedici olduklarını beyân etmiştir. Yüce Allah'ın cennette müminler için hazırlamış olduğu nimetler, ikramlar hepsi birbiriyle bağlantılıdır. Nitekim müminlerin içinde bulunduğu müreffeh ortam, hizmetlerle, hizmetler de ölümsüz ve güzel hizmetçilerle kemâle ulaşmaktadır.

Allah (c.c.), cennette müminlere hizmet etmek için etraflarında dolaşacak olan hizmetçilerden "vildân" olarak iki yerde bahsetmektedir. Biri ele almış olduğumuz âyet-i kerîmede diğeri de Vâkı'a sûresindedir ki orada şöyle buyurmaktadır:

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ (17) بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (18) لا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلا يُنْزِفُونَ (19) وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ (20) وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ "*Ölümsüz gençler yanlarında, bas ağrısı ve dönmesi vermeyen bembeyaz bir kaynaktan doldurulmuş kâseler, ibrikler, kadehler; seçecekleri meyveler, arzulayacakları kuş eti ile dolaşırlar.*"[747]

Kur'ân, cennet hizmetçilerini "غلمان" ve "ولدان" isimleri ile zikretmektedir.[748] "غلمان" Kur'ân'da bir yerde zikredilmişken[749], cennet hizmetçisi olarak "ولدان" iki yerde zikredilmiştir.[750]

Cennet ehline hizmet edecek olan "vildân"ların kim olduğuna dair tefsirlerde değişik yorumlar vardır. Bu nedîmelerin, cennet ehlinin hizmeti için özel olarak

---

[746] İnsan, 76/19.
[747] Vâkı'a, 56/17-21.
[748] Bkz. Vakı'a 56/17, İnsan, 76/19, Tûr, 52/24.
[749] Tûr, 52/24.
[750] Abdulbâkî, *a.g.e.*, s.854.

Allah'ın yaratmış olduğu gençler oldukları söylendiği gibi[751] Hz. Ali ve Hasan Basrî'den gelen bir rivâyete göre dünyada, ne sevapları ne de günahları olmayan, kâfirlerin çocuklarıdır.[752] Bunlar, fıtratları üzere ölmüşler, sevapları olmadığı için cenneti, günahları olmadığı için de cehennemi hak etmemişlerdir. Onların ebeveyni de cennete girmemiştir. Şâyet ebeveynleri cennet ehlinden olsalardı onlar da cennete ebeveynleri ile beraber girerlerdi. Zîrâ bu Allah'ın cennet ehline ayrıca va'detmiş olduğu bir nimettir.[753] Nitekim Cenâb-ı Mevlâ şöyle buyurmaktadır: "*Ve o kimseler ki, imân ettiler ve kendilerine zürriyetleri de imân ile tâbi oldular, onlara zürriyetlerini de kattık ve onlar için amellerinden bir şeyi de eksiltmedik.*"[754]

"ولدان" Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiş olduğu iki yerde de "مخلدون" kelimesi ile nitelenmiştir. Bu kelime ile neyin kastedildiği hususunda müfessirlerin üzerinde yoğunlaştığı manalar şunlardır:

1. Cennet ehline hizmet için tahsis edilen nedîmelerin "ölümsüz olmaları"[755]dır. Yani sürekli olarak cennet ehlinin hizmetindedirler.

2. Müfessirlerin bu kelimeden murad edilen mana üzerinde yoğunlaştıkları diğer husus "gençliklerini ve güzelliklerini her daim muhafaza edebilmeleri"[756]dir ki onlar hiçbir şekilde değişmezler, yaşlanmazlar, oldukları yaşı her daim muhafaza ederler. İsmail Hakkı Bursevî, (ö.1137/1725) onların sanki ruhanî varlıklar gibi olduğunu söylemiştir.[757]

3. Müfessirlerin "مخلدون" kelimesine yüklemiş oldukları bir diğer mana da cennet hizmetçilerinin bilezik ve kolye takınmak sûretiyle süslenmiş olmalarıdır.[758]

---

[751] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 428; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 272; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 298.
[752] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; Razî, *a.g.e.*, XXIX, 394; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 203; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 272; Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 95.
[753] Razî, *a.g.e.*, XXIX, 394; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 272; Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 65.
[754] Tûr, 52/21.
[755] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 272; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 143; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 171; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6014; Havva, *a.g.e.*,XI, 6292.
[756] Kurtubî, *a.g.e*, XIX, 143; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 432; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VIII, 74; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 298; Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 528; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 171; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6014; Tabatabâî, *a.g.e.*, XX, 142; Bilmen, *a.g.e.*, VIII, 3922.
[757] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464.
[758] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 272; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6014; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 397; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341.

4. Son olarak bu kelime ile ilgili olarak tefsirlerde yer alan görüş ise "küpe takınmış" olmalarıdır.[759] Bu mana verildiği takdirde cennet ehline hizmet eden genç nedîmelerin küpeli oldukları anlaşılmaktadır. İbn Kesîr, bu mananın, hizmet edenlerin küçük yaşta olmaları durumunda uygun düşeceğini aksi halde bu mananın büyük yaşlı hizmetçiler için uygun olmadığını ifade etmiştir.[760]

Bu görüşleri serdettikten sonra anlaşılan şudur ki; cennet ehli etrafında hizmetleri için dolaşacak, onlara billûr kristal kadehlerle ikram edecek olan cennet nedîmeleri, ölümsüzdürler ve değişik şekillerde süslenmişlerdir. Âyetin zahirî manası her iki manayı da kaldırmaktadır. Bu hizmetçiler, hurilerden farklı olduklarının alâmeti olarak küpe takacaklardır.[761]

Cennet ehli için tahsis edilmiş olan bu hizmetçiler için Cenâb-ı Allah'ın zikretmiş olduğu diğer bir nitelik de "*görüldükleri vakit etrafa dağılıp, saçılmış inciler zannedilecek*"[762] olmalarıdır.

Allah (c.c.)'ın bu hizmetçi gençleri saçılmış incilere benzetmesinde müfessirler birçok benzerlik kurmuşlardır. Onların "*saçılmış incilere benzetilmesi*", güzellikleri,[763] renklerinin saflığı[764] ve güzelliği,[765] cennet ehlinin konaklarında, meskenlerinde onların çeşitli hizmetlerini görürken etrafa yayılıp dolaşmaları,[766] beyazlıkları,[767] yüzlerinin parlaklığı,[768] parıltılarının birbilerinden yansıması,[769] sayılarının çokluğu,[770] süslerinin ve elbiselerinin güzelliği,[771] hizmetlerinde çabuk hareket etmeleri[772] sebebiyledir.

---

[759]Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 272; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6014; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161.
[760] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Tabatabâî, *a.g.e.*, XX, 142; Havva, *a.g.e.*, XI, 6292.
[761] Kara, *a.g.e.*, s. 239.
[762] İnsan, 76/19.
[763] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 273; Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 528; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Razî, *a.g.e.*, XV, 222; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 143; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 430; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6014; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 432; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 272.
[764] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 398; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 143; Razî, *a.g.e.*, XV, 222; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 171; Tabersî, *a.g.e.*, X, 174.
[765] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Havva, *a.g.e.*, XI, 6292; Zuhaylî, *a.g.e*, XXIX, 298.
[766]Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 398; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Razî, *a.g.e.*, XV, 222; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Kasimî, *a.g.e.*, XVI ,6014; Havva, *a.g.e.*, XI, 6292; Zuhaylî, *a.g.e*, XXIX, 298; Tabersî, *a.g.e.*, X, 174; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 272.
[767] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 398; Mukâtil, *a.g.e.*,IV, 528; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 430.
[768] Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 273; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Havva, *a.g.e.*, XI, 6292;Zuhaylî, *a.g.e*, XXIX, 298.

Allah (c.c.), وَحُورٌ عِينٌ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ (*Saklı inciler gibi, iri gözlü hûriler...*)[773] âyetinde hûrileri gizli incilere benzetmişken, cennet hizmetçilerini "etrafa dağılmış incilere" benzetmiştir. Zîrâ hûriler hizmetçilerin etrafla dolaştıkları gibi dolaşmayacaklar bilâkis onlar, حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ (*Otağlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş hûriler vardır*)[774] âyetinde ifade edildiği gibi otağlarından çıkmayacaklardır.[775]

Allah (c.c.) cennet nedîmelerini ipinde sıralı bir şekilde duran incilere benzetmemiş aksine ipinden kopmuş etrafa yayılmış, serpilmiş incilere benzetmiştir. Zîrâ inciler, etrafa yayılıp saçıldıklarında -özellikle de güzel bir zemin üzerinde bunun gerçekleşmesi- tanelerinin parlaklıklarının birbirinden yansıma yapması sebebiyle ipinde dizili olan incilere göre çok daha güzel ve etkileyici bir manzara oluşturur.[776]

İnciler, saçılmış ve ıslak olmaları durumunda suyun katmış olduğu güzellikle parıltıları bir birine daha fazla yansır ve daha güzel bir manzara ortaya çıkar. Bu yüzden müfessirlerin bazıları, o nedîmeleri sedefinden kopup saçılmış olan ıslak incilere benzetmişlerdir.[777]

İbni Kesir bu teşbihten daha güzel bir teşbih ve bu manzaradan daha güzel de bir manzara olamayacağını ifade etmiştir.[778]

9. Akla Hayâle Gelmeyecek Ulu Bir Saltanat

وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا (20)

Âyet 20: *Ne yana bakarsan bak, (yığınla) nimet ve ulu bir saltanat görürsün.*

---

[769] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165;Âlûsî, *a.g.e.*,XXIX, 161;Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464.
[770] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 273; Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 528; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 143; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6014; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 171; Havva, *a.g.e.*, XI, 6292; Tabersî, *a.g.e.*, X, 174; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 272.
[771] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Havva, *a.g.e.*, XI, 6292; Zuhaylî, *a.g.e*, XXIX, 298.
[772] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 143; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Zuhaylî, *a.g.e*, XXIX, 298.
[773] Vâkı'a, 56/22–23.
[774] Rahmân, 55/72.
[775] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 298.
[776] Razî, *a.g.e.*, XV, 222; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 143; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Havva, *a.g.e.*, XI, 6292.
[777] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Razî, *a.g.e.*, XV, 222; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 398; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161.
[778] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487.

Allah (c.c.), cenneti hak eden kullarının vasıflarını, fedakârlıklarını, ulvî davranışlarını anlattıktan sonra onlar için ebedî hayatlarında hazırlamış olduğu nimetlerini teferruatlı bir şekilde anlatmıştır. Ondan sonra da hatıralarda silinmez izler bırakacak mükemmellikte güzel manzaraları tasvir etmek suretiyle[779] bu anlatılanlardan çok daha fazlasının onlar için orada hazırlanmış olduğunu ifade etmek için "*Ne yana bakarsan bak, (yığınla) nimet ve ulu bir saltanat görürsün*"[780] buyurmuştur.

Bu ifade, orada cennet ehli için zikredilen nimetlerden çok daha büyüklerinin hazırlandığını, onlara hayal bile edemeyecekleri çok büyük mükâfatların vaad edildiğini beyân etmektedir. Nitekim Allah, (c.c.) Ebû Hureyre'nin (r.a) Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den rivâyet etmiş olduğu bir hadis-i kutsîde şöyle buyurulmaktadır:

"*Ben salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın hatır ve hayal edemediği nimetler hazırladım*" [781] bu hadis-i kutsîyi destekler mahiyette yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm' de şöyle buyurmaktadır:

فلا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ "*Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için nice sevindirici ve göz kamaştırıcı nimetlerin saklı olduğunu hiç kimse bilmez.*"[782]

Tefsirlerde, bu âyetteki (وإذا رأيت) hitâbın özellikle Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e yönelik olduğu görüşü mevcut olduğu gibi onun şahsında oraya girmeyi başarabilen ebrâr kullara yönelik olduğu görüşü de mevcuttur.[783]

Âyet-i kerîmede Allah'ın (c.c.) رأيت fiili için herhangi bir açık ve mukadder mef'ul zikretmemesi âyetin anlamanın daha umumî olması içindir.[784] Yani "gören kimsenin gözü orada (cennette), nereye isabet etse, alabildiğine nimetler ve büyük saltanat görür" demektir. [785]

---

[779] Kutup, *a.g.e.*, XV, 420.
[780] İnsan, 76/20.
[781] Buhârî, Bed'ü'l-halk 8, Tevhid 35; Müslim, Cennet 2-5; İbn Mâce, Zühd 39.
[782] Secde, 32/17.
[783] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Razî, *a.g.e.*, XV, 223; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 298; Havva, *a.g.e.*, XI, 6292; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5508; Hasan Han, *a.g.e.*, XIV, 473.
[784] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Razî, *a.g.e.*, XV, 222; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 273; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VIII, 74.
[785] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Razî, *a.g.e.*, XV, 222; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161.

Cennetlikler, cennette her nereye göz atsalar nimetten başka bir şey göremeyeceklerdir. Çünkü cennet, nimet yurdudur.[786] Her bir köşesi, dört bir tarafı nimetle doludur. Ve dünya nimetleri ile kıyas edilemeyecek şekilde her türlü kederden, kin ve hileden beri, saf nimetlerle doludur.[787] Zîrâ dünya nimetleri üç şeye müteallikdir. Şehveti giderme, öfkenin gereğini yerine getirme, mal ve makam sevgisi gibi hayalî olan lezzetlerdir. Bunların hepsi önemsiz ve basit şeylerdir. Çünkü bu üç şeyde de en basit hayvan bile insanla müşterektir. Dolayısıyla Allah'ın cennette ebrâr kullarına vereceğini vaad etmiş olduğu nimetlerin, orada görecekleri saltanat ve mülkün bambaşka bir şey olması gerekir.[788]

Allah, (c.c.) cennet ehli için hazırlamış olduğu nimetlere ilaveten bir de büyük bir saltanattan, büyük bir mülkten (ملكا كبيرا) bahsetmektedir. Bunun ne olduğuna dair tefsirlerde farklı görüşler zikredilmiştir. Şimdi bu görüşlere bir göz atalım:

1. Bu ifade cennetin akılların kavrayamacağı kadar çok geniş, rahat ve görkemli olmasına delâlet etmektedir.[789] Yani cennet ehli, oraya girdiği zaman çok büyük bir genişlik, rahatlık ve ferâhlık bulacaklardır. Bu ifadeyi bu şekilde anlayan müfessirler, rivâyet edilen şu hadisi "*makam bakımından cennetliklerin en alt mertebesinde olanı, mülkünden bin yıllık yürüme mesefesine bakandır. En uzak kısmını, en yakın kısmını gördüğü gibi görür*" görüşlerine dayanak olarak zikretmektedirler.[790]

2. Bu büyük mülk, meleklerin cennet ehline selam vermesi ve onların huzuruna gelirken cennet ehlinden izin istemeleridir.[791] "*Melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır. Sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir! (derler)*" âyeti de bu hususa işaret etmektedir.[792]

---

[786] Mehmed Vehbî, *a.g.e.*, XV, 6282.
[787] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5508.
[788] Razî, *a.g.e.*, XV, 223.
[789] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 273; Tabresî, *a.g.e.*, X, 174; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 172; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 144; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Bursevî, *a.g.e.*, IV 464; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6014.
[790] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Razî, *a.g.e.*, XV, 223; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464; Tabresî, *a.g.e.*, X, 174.
[791] Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 274; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 145; Razî, *a.g.e.*, XV, 223; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Tabresî, *a.g.e.*, X, 174; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 172; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 430; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 432.
[792] Ra'd, 13/23-24.

3. Cennet ehlinin orada dilediği her şeyin gerçekleşmesidir.[793] Bu ifade *"Orada kendileri için diledikleri her şey vardır"*[794] âyetinin bir manada yorumudur.

4. Sonu olmayan, yok olmayacak olan devamlı bir mülktür.[795]

5. Dünyadaki hükümdarların takmış oldukları taç gibi orada başlarına takılacak olan taçtır.[796]

6. Bu büyük mülk, cennet ehlinin Allah (c.c.)'ı görmeleridir.[797] Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den Cerîr İbni Abdullah (r.a.) şöyle rivâyet etmektedir: *"Bir gece Resûlullah'ın yanında bulunuyorduk. On dördüncü gecesindeki aya baktıktan sonra şöyle buyurdu: "Şu ayı hiçbir sıkıntı çekmeden gördüğünüz gibi Rabbinizi de ayan beyân göreceksiniz."*[798]

Mevdudî, bu âyeti, dünyada bir kimse ne kadar fakir ve mahrum olsa da kendi salih amelleri dolayısıyla cennetteki yeri ve şanı büyük olacaktır şeklinde yorumlamıştır.[799]

Bu farklı yorumlardan sonra bize düşen görev bu büyük mülkün künhünü "Allâmül Ğuyûb" olan Allah'ın en iyi şekilde bildiğine iman edip susmak ve bu büyük mülkü görüp şahid olacak olan cennet ehlinden olabilmek için var gücümüzle çalışmaktır.

10. Cennet Elbiseleri

عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ (21)

Âyet 21: *Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır.*

---

[793] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 145; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Tabresî, *a.g.e.*, X, 174; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 172; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5508.
[794] Kâf, 50/35.
[795] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 170; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; Razî, *a.g.e.*, XV, 223; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 145; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 74; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 430; Tabresî, *a.g.e.*, X, 174.
[796] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 161; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 145; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 432.
[797] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 165; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 145.
[798] Buhârî, Mevâkîtü's-Salât 16; Tevhid 24; Müslim, Mesâcid 211; Ebû Davûd, Sünnet 19; Tirmizî, Cennet 16; İbni Mâce, Mukaddime 13.
[799] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 568.

Allah (c.c.) cennet ehline bahşedilen güzel hayatı tasvire devamla şöyle buyurmaktadır: "*Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.*"[800]

عاليهم ifadesi cennet ehlinin görüldüğü sıradaki (رأيت ifadesinden hal) halini veyahut da (يطوف عليهم ifadesinden hal) etraflarında cennet nedîmelerinin dolaştığı sıradaki hallerini açıklayarak tasvir etmektedir.[801] Buna ilaveten bu kelimenin cennet ehli etrafında dolaşan hizmetçilerin kıyafetlerini tasvir ettiği görüşü de tefsirlerde mevcuttur.[802] O zaman âyetin ihtiva ettiği mana "*cennet hizmetçileri, cennet ehline hizmet için etrafta dolaşırken, onların üzerlerinde yeşil ince ve kalın ipekten dokunmuş elbiseler vardır*" şeklinde olmaktadır. Mevdudî, Kehf sûresindeki şu âyeti: "*İşte onlara, alt taraflarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar Adn cennetlerinde tahtlar üzerine kurularak orada altın bileziklerle bezenecekler; ince ve kalın dîbâdan yeşil elbiseler giyecekler. Ne güzel karşılık ve ne güzel kalma yeri!*" delil göstererek bu görüşün doğru olmadığını ifade etmiştir.[803]

Cennet ehlinin kıyafetlerinin ipek olduğunu yüce Allah ayrıca ولباسهم فيها حرير (*orada giyisleri de ipektir*[804]) âyet-i kerîmesi ile de haber vermektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'de "*kim dünyada ipek giyerse onu âhirette giyemez*"[805] ve "*ipek ve dibâc dünyada onların, âhirette ise sizindir*"[806] hadisi şerifi ile aynı gerçeğe işaret ederek Allah'ın ve Rasülünün emri olduğu için dünyada ipekten mahrum olanların, cennette ipek elbiselere nail olacaklarını müjdelemektedir. Buradan cennet ehlinin kıyafetlerinin sadece ipek olduğu anlaşılmamalıdır. Cennet ehlinin canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her türlü elbise onlar için orada vardır. Renkleri de bir çeşit değildir. Her türlü renkte elbiseler vardır.[807]

سندس gâyet ince ve zarif ipek kumaşa verilen isimken[808] استبرق ise kalın veya sırmalı ipek kumaş, atlasa verilen isimdir.[809] Cennet ehlinin, oradaki kıyafetini böylece

---

[800] İnsan, 76/21
[801] Razî, *a.g.e.*, 15/224; Elmalılı, *a.g.e.*, 7/5508.
[802] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, 7/75.
[803] Mevdudî, *a.g.e.*, 6/569.
[804] Hac 22/23; Fatır, 35/33.
[805] Buhârî, Libâs, 25,; Müslim, Libâs, 37; Tirmizî, Edep, 1.
[806] Buhârî, Libâs, 25; Müslim, Libâs, 37.
[807] Çelebi, *a.g.e.*, s.191.
[808] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 273; Kutup, *a.g.e.*, XV, 421.

Cenâb-ı Allah tasvir etmiştir. Onların kıyafeti bu kumaşlardan olacaktır. سندس ve استبرق kelimelerinin nekre olarak gelmesinin sebebi, bu elbiselerin muazzam oluşunu ifade etmek içindir.[810]

Bu elbiselerin mahiyeti ile ilgili olarak tefsirlerde farklı açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalardan hareketle denilebilir ki, kalın ipek elbiseler, (استبرق) dünyada olduğu gibi en üste giydikleri parlak atlas elbiselerdir. Çünkü استبرق kelimesinde, ihtişamlı, güzel bir parlaklık anlamı vardır.[811] İnce ipekten (سندس) yapılan elbiseler ise bu elbiselerin altına giyecekleri şeffaf gömlek gibi kıyafetlerdir.[812]

Kıyafetlerin renginin de "yeşil" olacağı bu âyet-i kerîmeden ve bu anlamdaki diğer âyetlerden[813] anlaşılmaktadır. Yeşil rengiyle ilgili olarak da "insanın içini açtığı, gözün görme gücünü arttırdığına" dair bilgiler mevcuttur.[814] Ancak bu, oradaki kıyafetlerin sadece yeşil renkte olacağı anlamına gelmez. Zîrâ orada cennet ehlinin istemiş olduğu tüm renkler mevcut olacaktır.

Cennet elbiselerinin ipekten olduğunu haber veren yukarıdaki hadisin yanı sıra cennet elbiselerinin solmadığını, yıpranmadığını, eskimediğini ve yetmiş çeşit giyilmesine rağmen hurilerin bedenlerini gösterecek kadar şeffaf olduklarını haber veren hadisler de mevcuttur.[815] Meselâ; "*Cennete giren kimse; nimetlenir, üzülmez; elbiseleri eskimez...*"[816] elbiselerin eskimeyeceğini, "*ilikleri yetmiş kat elbisenin altından görülecektir*"[817] hadisi de cennetteki elbiselerin ne kadar ince ve şeffaf olduğunu bize haber vermektedir.

11.Cennet Takıları

وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ (21)

Âyet 21: ...*Gümüş bileziklerle süslenmişlerdir.*

---

[809] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5508; Kutup, *a.g.e.*, XV, 421.
[810] Çelebi, *a.g.e.*, s.191.
[811] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 464.
[812] İbni Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Havva, *a.g.e.*, XI, 6293.
[813] Bkz. Hac 22/23; Fatır, 35/33.
[814] Çelebî, *a.g.e.*, s.190.
[815] Kara, *a.g.e.*, s.240.
[816] Müslim, Cennet, 8; Tirmizî, Cennet, 2; Dârimî, Rikâk, 98.
[817] Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 220.

Allah (c.c.), cennet ehlinin türlü türlü ipek kumaşlardan yapılmış elbiselerini zikrettikten sonra "*gümüş bilezikler takınmışlardır*"[818] ifadesiyle gümüş bilezikler takınarak daha gösterişli, daha ihtişamlı bir halde olacaklarını beyân etmektedir.

Allah (c.c.), cennet ehlinin "*orada altın bilezikler takınırlar*"[819] "*orada altın bilezikler ve inciler takınırlar*"[820] âyetleri ile altın bilezik ve inciler takınacaklarını "*orada altın bilezik ve incilerle süslenirler*"[821] âyeti ile de bunlarla süsleneceklerini haber vermiştir.

Bu âyetle ilgili olarak akla birkaç soru gelebilir. Bu sorulardan biri: Tezimize konu olan İnsan sûresinde, cennet ehlinin gümüş bilezik takınacakları haber verilmiş iken yukarda zikredilen âyetlerde onların bileziklerinin altından olduğu haber verilmiştir. Bu nasıl mümkün olmaktadır?[822] Burada her hangi bir tenâkuz yok mudur?

Bu soruya Fahreddin Razî bu iki durum arasında herhangi bir tenâkuz olmadığını ifade ederek üç açıdan cevap vermiştir: Birincisi; belki de cennet ehli bu iki cins takıyı, bu dünyada kadınların yaptığı gibi, ya ayrı ayrı zamanlarda, ya da aynı zamanda birlikte takıyor olabilirler. İkincisi; insanların karakterleri farklı farklıdır. Binâenaleyh çoğu insan gümüşün beyazlığını altının sarılığına daha çok tercih eder. O halde Allah Teâlâ herkese, daha fazla arzu duyduğu ve meylettiği şeyi vermiştir. Üçüncüsü ise; Gümüşten bilezikler, hizmet yapan o vildanlara (çocuklara), altın bilezikler ise ebrâra (cennet ehline) aittir.[823]

Bu cevaplara ilaveten genel olarak müfessirlerin zikretmiş olduğu başka cevaplar da vardır. Bunlardan biri "cennet ehlinin her birinin kolunda gümüşten, altından ve inciden olmak üzere üç ayrı bilezik bulunacaktır" şeklindedir.[824] Diğeri de "cennet ehline mükâfatları, dünyada yapmış oldukları salih amellere göre verilecektir.

---

[818] İnsan, 76/21.
[819] Kehf, 18/31.
[820] Hac, 22/23.
[821] Fâtır, 35/33.
[822] Razî, *a.g.e*, XV, 224; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 163.
[823] Razî, *a.g.e.*, XV, 224.
[824] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 163; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 147.

Dolayısıyla kimisi gümüş bileziklerle süslenecek iken kimisi de altın ve inci bileziklerle süslenecektir" tarzındadır.[825]

Akla gelebilecek diğer bir soru da; erkeklerin dünyada bilezik takınmaları ayıp olduğu halde Allah (c.c.) niçin müminleri cennete teşvik etmek için bu ifadeleri kullanmıştır?[826] Malum olduğu üzere bilezik kadınların zineti sayılmaktadır.

Bu soruya da müfessirler, adetlerin kavimden kavime, milletten millete değişmesini örnek göstererek cevap vermişlerdir. Yani bir millete göre ayıp olan başka bir millete göre ayıp olmayabilir. Dolayısıyla dünya ve âhiret farklı iki âlemdir. Dünyada ayıp olan, hoş karşılanmayan bir durumun âhirette ayıp olacağı, hoş karşılanmayacağı anlamına gelmez.[827] Diğer bir cevap noktası da eski devirlerde bazı meliklerin normalde sıradan insanların takmaları ayıp olan, hoş karşılanmayan bilezik, kolye, küpe gibi bir takım ziynetleri takıyor olmalarıdır.[828] Dolayısıyla Allah (c.c.), gümüş bilezikler takınırlar ifadesi ile cennet ehlini bir manada saltanat sahibi büyük meliklere, sultanlara benzetmiştir. Onların cennetteki durumları tıpkı dünyadaki sultanlar gibidir.[829]

Bu noktada bizim aklımızdan çıkarmamamız gereken nokta cennetin bambaşka bir âlem olmasıdır. İbni Abbas'ın rivâyet etmiş olduğu gibi Cennetteki nimetlerle dünyadakiler arasında isim benzerliğinden başka benzerlik yoktur. Cennettekiler daha şerefli, daha temiz ve daha saftır.[830] Bu âyetle ilgili olarak da cennetteki gümüş dünyada malum olan gümüş değil, o âleme mahsus olan bir gümüştür.[831]

12. Bizzat Allah'ın İkram Edeceği Özel Şarab

وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا (21)

Âyet 21: ...*Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.*

---

[825] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 163; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75.
[826] Razî, *a.g.e.*, XV, 224; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 163
[827] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 163;
[828] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 273; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 163; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465.
[829] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 400.
[830] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 140; Razî, *a.g.e.*, XV, 221; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 463.
[831] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5509.

Dünya hayatlarında ulvî davranışlar gösterip samimi niyetlerle salih ameller yapan ebrâr kullar için bu sûrede zikredilen diğer bir ayrıcalık da onlara bizzat Rableri tarafından tertemiz bir şarabın ikram edilmesidir ki Cenâb-ı Mevlâ bu özel muameleyi "*Rableri onlara tertemiz bir içki içirir*"[832] ifadesiyle beyân etmektedir.

Söz konusu âyet-i kerîmede içirmek fiili (سقى) bizzat cennetliklerin Rabbine (ربهم) yani Allah'a (c.c.) isnâd edilmiştir. Bu şekilde bizzat Allah'ın içireceğini ifade etmesi bu ikramın son derece kemâl seviyede olduğunu göstermektedir. Zîrâ Allah Teâlâ kemâl sıfatlarla muttasıftır.[833] Ayrıca bu fiilin Allah'a isnad edilmesi bu nimetin, cennet ehline bahşedilecek, ikram edilecek olan tüm nimetlerin hepsinden daha üstün olduğunu da göstermektedir.[834]

Ayrıca cennet ehlinin Rablerine izafet edilmesi (ربهم şeklinde) onların derecelerinin ve şereflerinin yüksekliğine ve Rableri katındaki ayrıcalıklarına işaret etmektedir.[835]

Rablerinin, cennetliklere içirecek olduğu bu tertemiz şarab yukarıdaki âyetlerde geçen kâfur ve zencefil karışımlı içkilerin her ikisinden de farklı başka bir şaraptır.[836] Ve bu şarab diğer zikredilen şaraplardan daha üstün ve daha kıymetli bir içkidir.[837] Bundan dolayı cennet ehline bu şarabı içirme fiili bizzat Cenâb-ı Allah'a nisbet edilmiştir.[838] Diğerlerinde ise böyle bir durum söz konusu değildir.

Bu içkinin temizliği ile ilgili olarak da müfessirlerin farklı ve çok çeşitli açıklamaları vardır. Allah (c.c.)'ın bu içkiyi mübalağa kalıbında طهور olarak nitelemesini müfessirler çeşitli sebeplerle illetlendirmişlerdir. Bu sıfat sebebi ile Cenâb-ı Mevlâ'nın cennet ehline içireceği bu içkinin hem "çok temiz"[839] hem de "temizleyici"[840] bir mahiyetinin olduğu tefsirlerde ifade edilmiştir.

---

[832] İnsan, 76/21.
[833] Bikâî, *a.g.e.*,VIII, 274.
[834] Tabatabâî, *a.g.e.*, XX, 143.
[835] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 468; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 400; Havva, *a.g.e.*, XI, 6293.
[836] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 299; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75.
[837] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75.
[838] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75.
[839] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 275.
[840] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75.

O طهور olan şarab temizdir. Çünkü o dünyada mevcut bulunan her türlü içkiden farklı, cennet ehline has bir şaraptır. Dünyadaki içkiler gibi pis değildir.[841] Nitekim yüce Allah dünyadaki içkiyi "*şeytan işi bir pislik olarak*"[842] bize takdim etmiştir. Yani bu şer'î açıdan bir pisliktir.[843] Ancak Cenâb-ı Allah bunun aksine cennet ehli için hazırlamış olduğu içkinin tertemiz ve temizleyici olduğunu bu âyet-i kerîme ile beyân etmektedir. İçildiğinde dünyadaki içkilerden farklı olarak necis olan bevl haline dönüşüp de idrar olarak vücuttan atılmayacak aksine misk kokusundan daha güzel bir ter olarak atılacaktır.[844] Bu manada Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Orada insanlar ne küçük ne de büyük abdest bozarlar ve ne de tükürüp sümkürürler. Onların tarakları altındandır. Kokuları mis gibidir.*"[845]

Cennet ehli için orada hazırlanan şarab, dünyadaki şaraplardan farklı olarak her türlü pis sayılan şeylerden uzaktır. Pis eller ona dokunmamış, eski zamanlarda olduğu gibi pis ayaklarla çiğnenerek yapılmamıştır.[846] Ayrıca dünyadaki şaraplar gibi temiz olup olmadığı belli olmayan kaplarda imal edilip, böyle kadehlerle onlara takdim edilmeyecektir.[847] Aksine gümüş tepsiler ve billûr kadehlerle onlara ikram edilecektir.[848]

Allah, (c.c.) cennet ehline ikram edeceğini vaat etmiş olduğu bu şarap ile ilgili olarak ayrıca şöyle buyurmaktadır: "*Berraktır, içenlere lezzet verir. O içkide ne sersemletme vardır, ne de onunla sarhoş olurlar.*"[849] Dolayısıyla bu âyet-i kerîme cennet şarabının temizliğinin başka bir ifadesidir. Şöyle ki bu şarap içenleri sarhoş etmemesi ve onları sersemletmemesi bakımıyla da temizdir. Ayrıca "*Orada karşılıklı kadeh tokuştururlar, ama burada (içki yüzünden) ne saçmalama vardır ne de günaha girmek*"[850] âyetinden de anladığımıza göre bu içki dünyadakinin aksine içenlerin

---

[841] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6010.
[842] Mâide, 5/90.
[843] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171.
[844] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 275; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 274; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 299; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 172.
[845] Buhârî, Bed'ül-Halk 8, Enbiyâ 1; Müslim, Cennet 15.
[846] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401; Razî, *a.g.e.*, XV, 225; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6010.
[847] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6010; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401.
[848] İnsan, 76/15.
[849] Saffat, 37/46–47.
[850] Tûr, 52/23.

saçmalamasına ve günaha girmesine sebep olmaması bakımından da temizdir. Ayrıca "*Bu şaraptan ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir*"[851] âyetinden anladığımız başka bir temizlik vechesi de içenlerde baş ağrısı yapmamasıdır. Yüce Allah (c.c.), işte böyle bir şarâbı cennet ehli için hazırlamış ve onu tertemiz olarak nitelemiştir.

Yüce Allah'ın bu âyet-i kerîmede zikretmiş olduğu şarâbın diğer bir hususiyeti de temizleyici olmasıdır.[852] Çünkü Allah'ın (c.c.) cennet ehli için hazırlamış olduğu bu şarap, içlerini kıskançlıktan, kinden, rahatsızlık verici tüm unsurlardan ve akla gelebilecek tüm kötü huylardan tertemiz edip, onları tamamen arındıracak olan bir şaraptır.[853] Nitekim Mukatil'den gelen bir rivâyete göre bu şarap; "*cennetin kapısındaki bir pınardandır. Bu pınar bir ağacın dibinden kaynar. Ondan içen bir kimsenin kalbinde bulunan, kin, aldatmak ve kıskançlıkları söküp çıkarır.*"[854] Bu kabilden Hz. Ali'nin bu âyet hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "*Cennet ehli cennete yöneldiklerinde altından iki pınar fışkıran bir ağacın yanından geçeceklerdir. Bu pınardan birisinden içecekler ve cennet nimetlerinin parlaklığı* (نضرة النعيم) *üzerlerine akacak. Bunun sonucunda tenleri asla değişmeyecek, saçları ebediyyen kirlenmeyecektir. Sonra ötekisinden içecekler, bu sefer karınlarında rahatsız edici ne varsa hepsi dışarı çıkacaktır. Daha sonra cennet bekçileri onları karşılayarak: "Selam olsun üzerinize! Tertemiz geldiniz, hemen oraya ebediler olarak girin"* [855] *diyeceklerdir.*"[856]

Bazı müfessirler de bununla (شرابا طهورا) muradın, sırf ruhanî olan bir şarabın kastedildiğini söylemişlerdir ki onun da bütün masivadan geçiren Tecelli-i Rabbanî olduğunu dile getirmişlerdir.[857] Tefsirlerde rivâyet edildiğine göre Beyazıd-ı Bestamî hazretlerine bu âyet hakkında sormuşlar ve o da şöyle cevap vermiştir: "*Allah (c.c.) cennet ehline* شرابا طهورا *(şarab-ı tahûr) sundu, onları başkasına muhabbetten temizledi. Allah Teâlâ'nın öyle bir şarabı vardır ki onu kullarının en faziletlileri için ayırmıştır. O şarabı onlara bizzat kendisi içirir. O şaraptan içtiler mi coşarlar, coştular mı uçarlar,*

---

[851] Vakı'a, 56/18.
[852] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 274; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 400.
[853] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 299; Havva, *a.g.e.*, XI, 6293.
[854] Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 532; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 147; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5510.
[855] Zümer, 39/23.
[856] İbni Kesîr, *a.g.e.*, IV, 487; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 147.
[857] Âlusî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5510.

uçtular mı ererler, erdiler mi ayrılmazlar. İşte bunlar "Kudretine nihâyet olmayan padişahlar padişahının yüce huzurunda doğrulara has mecliste"[858] *(في مقعد صدق عند مليك مقتدر) âyetinin sırrına mazhar olmuş kimselerdir."*[859]

Sonuç itibari ile bu açıklamalardan anlaşılan cennet ehli için hazırlanmış olan, bizzat Allah (c.c.) tarafından hak edenlere içirilecek olan bu şarap, dünyada mevcut bulunan şaraplarla hiçbir açıdan benzerlik arzetmez. Tamamen cennete has bir şaraptır. Ve bu şarab, sûrede zikredilmiş olan diğer zencefil ve kâfur karışımlı içkilerden farklı ve onlardan daha üstün daha değerli bir şaraptır. Aynı zamanda içenleri her türlü maddi ve manevi kirlerden arındıracak bir şarap olduğu da anlaşılmaktadır.

13. Cennet Nimetlerinin Bedeli: Gayret

إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُم مَّشْكُورًا (22)

Âyet 22: *(Onlara şöyle denir:) Bu, sizin için bir mükâfattır. Sizin gayretiniz karşılığını bulmuştur.*

Allah (c.c.) cennet ehli için hazırlamış olduğu bunca güzel nimeti tafsilatlı bir şekilde izah ettikten sonra bunların dünyada gösterdikleri çaba ve gayretlerin bir sonucu olduğunu beyân etmekte ve şöyle demektedir: *"Bu, sizin için bir mükâfattır. Sizin gayretiniz karşılığını bulmuştur."*[860]

Cennet ehline bu şekilde hitap edilmesi onlar için ayrıca bir nimettir.[861] Ve bu hitap onların cennetteki mutluluğunu ve sevincini daha da arttırarak kat kat yapacaktır.[862] Zîrâ cezaya çarptırılan birine *"bu ceza senin yapmış olduğun kötü amellerin karşılığıdır"* denilerek yapmış olduğu kötülüklerin yüzüne çarpılması, onun gam ve kederini, acı ve üzüntüsünü arttırıyorsa bu söz de bunca cennet nimetine nail olmakla sevinmiş olan cennet ehlinin sevincini, mutluluğunu daha da arttıracaktır.[863] Bu

---

[858] Kamer, 54/55.
[859] Âlusî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5511.
[860] İnsan, 76/22.
[861] Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 299.
[862] Razî, *a.g.e.*, XV, 226; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465.
[863] Ebû Hayyan, *a.g.e.* VIII, 401; Razî, *a.g.e.*, XV, 226; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465.

ifade cennet ehlini sevindicek, huzurlarına huzur katacak olan ne güzel bir sözdür.[864] Bu ifade aynı zamanda bütün nimetlere eş değerde olup ihsan üstüne ihsan demektdir.[865]

Bu âyet-i kerîmedeki hitap, cennete girip, orada dünyadakilerle kıyas edilemeyecek derecede mükemmeliyet seviyesindeki nimetleri müşahede ettiklerinde cennet ehli olan ebrâra yöneliktir.[866] Yani bu hitap oraya girdiklerinde karşılaşacakları hitaptır. Cenâb-ı Allah onlara "dünyadaki çalışmalarınız boşa gitmedi, gayretiniz karşılığını buldu, yapmış olduğunuz ameller büyük mükâfatlar olarak size döndü" demektedir.[867] Çünkü onlar süresi belli olan ömürlerini yaşarken nefis ve hevalarıyla mücadele ederek, Rablerinin rızâsı olan amellere yönelmişler ve böylece de bu mükâfatlara nail olmuşlardır.[868]

Allah Teâlâ'nın melekler vasıtası ile onlara "سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقب الدار" *Sabrettiğinizden dolayı selâm size. Dünyayı izleyen bu mutlu akıbet ne kadar güzel! derler.*[869] ve "كلوا واشربوا هنيئا بما أسلفتم في الأيام الخالية" *(Onlara denir ki:) Geçmiş günlerde işlediklerinize (iyi amellerinize) karşılık, âfiyetle yeyin, için*[870] şeklinde hitap etmesi de aynı kabildendir.

Bu şekilde onlara hitap edilmesinden maksat da cennet ehlinin, dünya hayatında sergilemiş oldukları takvalarını, üstün davranışlarını övmek, onları yüceltmek ve nail oldukları bunca nimetin, yapmış oldukları salih amellerin karşılığı olarak hak ettiklerini ifade etmektir.[871]

Âyeti-i Kerîme'de geçen سعي ifadesi kulun dünya hayatında yerine getirmiş olduğu bütün amellerdir. Bu dünyada yapılan tüm insan fiilleri "sa'y" olarak tanımlanır.[872] Yani cenneti kazanmak için Allah'ın rızâsına muvafık, onun rahmetini

---

[864] San'anî, *a.g.e.*, III, 143.
[865] Kutup, *a.g.e.*, XV, 421.
[866] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 277; Ebu Hayyan, *a.g.e.*, VIII, 401; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Razî, *a.g.e.*, XV, 226; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 147; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 164; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 401; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5511; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 299; San'anî, *a.g.e.*, III, 143; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465.
[867] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 277; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Ebu Hayyan, *a.g.e.*, VIII, 401; Razî, *a.g.e.*, XV, 226; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 164; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5511; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 299.
[868] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 274.
[869] Ra'd, 13/24.
[870] Hakka, 69/24.
[871] İbni Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 401; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 300.
[872] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 569.

celbetmeye vesile olacak olan fiillerin yapılması gerekmektedir. Bu âyet bir manada bunu teşvik etmektedir.

Allah (c.c.) cennet ehline "gayretleriniz karşılını bulmuştur" (كان سعيكم مشكورا) şeklinde hitap etmesi zikredilen bunca nimetin, kulluk uğrunda harcamış oldukları gayretleri ve azimleri karşılığında kendisinin mecâzî manada bir teşekkürü olduğunu ifade etmektedir.[873] Zîrâ Allah'ın kullarına hakiki manada teşekkür etmesi muhaldir.[874]

Allah'ın kullarına teşekkür etmesi demek yapmış oldukları amelleri dergâhında kabul etmesi, amellerinin azlığına rağmen karşılığında kat kat sevapler vererek ve yapmış oldukları hiçbir ameli zayi etmeyerek, samimi niyetleri sebebiyle büyük nimetlerle mükâfatlandırması ve onları övmesi demektir.[875]

Bu âyet-i kerîmenin dünyadaki müminlere, âhirette onlar için hazırlamış olduğu nimetleri haber veren ve bu şekilde onları cenneti kazanmaya teşvik eden bir ifade olması da muhtemeldir.[876] Allah (c.c.) sanki şöyle demektedir: "Ey kullarım! Bütün bunlar, benim ilmim ve hükmümce, size vereceğim ve sizin için yaratıp, sizin için hazırladığım şeylerdir."[877]

Bu şekilde sûrede bahsi geçen cennet ehli için hazırlanmış olan nimetlere dair geniş bilgiler ve kalpleri okşayan ilâhî vahiy sona ermiştir.[878] Ancak şu unutulmamalıdır ki cennet hakkında yapılan bu tasvirler sadece takribî ve tahminî bir tasvirdir. Onun hakikî nimetlerini, yaratıcısından başka hiç kimse bilemez.[879]

---

[873] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Razî, *a.g.e.*, XV, 226.
[874] Razî, *a.g.e.*, XV, 226.
[875] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 277; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 469; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 274; Ebu Hayyan, *a.g.e.*, VIII, 401; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6015; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 301.
[876] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 341; Razî, *a.g.e.*, XV, 226; Ateş, *a.g.e.*, IX, 247.
[877] Razî, *a.g.e.*, XV, 226.
[878] Kutup, *a.g.e.*, XV, 421.
[879] Hicazî, Mahmut, *Furkan Tefsiri(trc. Mehmet Keskin)*, İlim Yayınları, İstanbul, tsz., VI, 409.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

HZ. PEYGAMBERE YAPILAN TESELLİ MAHİYETİNDE İLAHÎ TAVSİYELER

Bu sûrede insanoğlunun bütün hayat serüveninden bahsedilmiştir. Önce insanoğlun daha zikre değer bir varlık değilken üzerinden çok uzun bir zaman geçtiği ve bu süre zarfında insanın varlık âleminde olmadığını haber verilmiştir. Daha sonra onun çok değersiz bir maddeden yaratıldığı, yaratıldıktan sonra onun bir takım meziyetlerle donatılarak Rabbinin ilâhî emirleri ile mükellef tutulduğu ve ona iki yolun gösterildiği açıklanmış ve tercih ettikleri yola göre insanoğlunun "şakir" "kefûr" olarak iki kısıma ayrıldığı haber verilmiştir.

Allah Teâlâ, "Kefûr" olanlar için hazırlamış olduğu azab çeşitlerinden kısaca bahsettikten sonra "şâkir" olan kulları için hazırlamış olduğu nimetleri, mükâfatları tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Bu da O'nun rahmetinin gazâbına galib olduğunu bize göstermektedir.[880]

Şimdi ise Allah, (c.c.) Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) ve O'nun şahsında ümmetine içinde bulundukları zor şartlara sabır göstermelerini emrederek onlara teselli mahiyetinde bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır.

A. KURÂN-I KERİM'İN KAYNAĞI

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلا (23)

Âyet 23: *(Resûlüm!) Kur'ân'ı sana biz, evet biz indirdik.*

İnsan sûresinin buraya kadar olan kısmında Cenâb-ı Mevlâ, insanın yaratılmasından, mükellef tutulmasından ve akabinde de kendisine itaat noktasında göstermiş olduğu tavıra göre âhirette ikâmet edeceği yurdunun neresi olacağını anlatmıştı. Yani buraya kadar ki kısımda genel olarak âhiret ahvali söz konusu idi. Bu âyetten itibaren ise Yüce Allah, dünyadaki insanların durumlarından bahsetmeye başlamış ve önceliği de müminlere vermiştir.

Müminlere hitap etmek için de onların önderi olan Muhammed Mustafa (s.a.v.)'i muhatap almıştır.[881] İlk olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'i muhatap almasının sebebi onun insanların en şereflisi ve üstünü olması hasebiyledir.[882]

---

[880] Merağî, *a.g.e.*, XXVIII, 163; Razî, *a.g.e.*, XV, 227.
[881] Razî, *a.g.e.*, XV, 227.

Âyet-i Kerîmede "انا", "نحن" ve "تنزيلا" gibi birçok tekid ifade eden edatın kullanılması, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah katından olmadığını iddia eden müşriklerin iddialarının kesin bir şekilde reddi içindir.[883] Nitekim onlar Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili olarak şöyle demekteydiler:

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلا أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ *"Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: «(Evet) işittik, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleyebiliriz. Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.»"*[884]

Mekkeli müşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ile alakalı iddiaları sadece bununla sınırlı değildir. Ayrıca Kur'ân'ın kaynağı ile ilgili olarak da onlar şöyle demekteydiler: وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلاَّ إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاؤُوا ظُلْمًا وَزُورًاوَقَالُوا أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلاً *"İnkâr edenler: Bu (Kur'ân), olsa olsa onun (Muhammed'in) uydurduğu bir yalandır. Başka bir zümre de bu hususta kendisine yardım etmiştir, dediler. Böylece onlar hiç şüphesiz haksızlığa ve iftiraya başvurmuşlardır. Yine onlar dediler ki: (Bu âyetler), onun, başkasına yazdırıp da kendisine sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır."*[885] Müşriklerin bu asılsız iddialarının geçersizliğini ispat etmek ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i bu iddialar karşısında desteklemek üzere Cenâb-ı Allah bu âyet-i kerîmeyi indirmiştir. Allah (c.c.) Nebi'sine âdeta o "kitabı sen uydurmadın, onu kendi kafana göre sen getirmedin[886] *(Resûlüm!) Kur'ân'ı sana(kısım kısım) biz, evet biz indirdik*[887] demektedir.

Hz. Peygamber'e Allah (c.c.) şu mesajı vermektedir: Kur'ân-ı Kerîm, müşriklerin iddia ettikleri gibi bir sihir, kehânet ve şiir değildir.[888] O insanların kendisine ihtiyaç duydukları hükümlerle dolu Allah katından gelen hak bir kitaptır,[889] sen de hak olarak gönderilmiş sadık bir peygambersin."[890]

---

[882] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 402; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 274.
[883] Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 226; Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 570.
[884] Enfâl, 8/31.
[885] Furkan, 25/4-5.
[886] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 148; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 405.
[887] İnsan, 76/23.
[888] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 149; Razî, *a.g.e.*, XV, 227; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6010; Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 570 ; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 304.
[889] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 149.
[890] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465.

Âyet-i Kerîmedeki tekid edatlarının çokluğu yüce kitap hakkında kalplerde bulunan bütün şüpheleri yok etmektedir.[891] Allah (c.c.) Resûlüne bu âyet-i kerîme ile adetâ şöyle demektedir: Müşrikler, inkârcılar senin okuduğun Kur'ân hakkında "bu kehânettir, bu sihirdir, bu iftiradır" gibi şeyler söylüyorlarsa Ben de hâkiki mülk sahibi olarak kesin bir şekilde söylüyorum ki bu Kur'ân benim katımdan sana nâzil olan hak vahiydir.[892]

Allah, (c.c.) bu âyet-i kerîme ile müşriklerin, Kur'ân-ı Kerîm hakkındaki iddialarını çürütmekle birlikte Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i teselli etmekte, kalbini takviye etmekte ve ona yalnız olmadığını hatırlatmaktadır.[893] İçinde bulunduğu sıkıntılarla daralan gönlünü ferahlatmaktadır.[894] Onların uydurmuş oldukları asılsız iftiralara kulak asmamasını, onlar sebebi ile üzülmemesini istemektedir.[895] Nitekim Peygamber Efendimiz, (s.a.v.) Kureyşli müşriklerin gerek fiziki gerek de psikolojik olmak üzere her türlü zulmüne maruz kalmıştı. Bir insan olarak da bunlardan etkileniyordu. İşte bu âyetle Allah (c.c.), ona üzülmemesi gerektiğini, kendisinin yanında olduğunu, onların iddialarını asılsız, içi boş iddialar olduğunu beyân ederek kalbini takviye etmiştir.

Âyet-i Kerîmede vurgu yapılan diğer bir nokta da Kur'ân-ı Kerîm'in bir bütün olarak değil de kısım kısım, parça parça indirilmesidir.[896] Yüce Allah önce onu bizzat kendisinin indirdiğini tekid etmiş daha sonra da onun indiriliş keyfiyetini de beyân etmiştir. Bu keyfiyet de diğer kitapların aksine Kur'ân-ı Kerîm'in belli hikmetler sebebi ile bir bütün olarak değil de bir takım ihtiyaçlara ve hadiselere göre on üç senesi Mekke'de on senesi de Medine'de olmak üzere yirmi üç sene zarfında belli aralıklarla parça parça indirilmiş olmasıdır.[897] Allah (c.c.) bu gerçeği ifade ederek şöyle

---

[891] Havva, *a.g.e.*, XI, 6295.
[892] Razî, a.g.e., XV, 227.
[893] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Razî, *a.g.e.*, XV, 227; İbni Âtıyye, Ebû Muhammed Abdilhak Ğâlib el- Endülüsî, *el- Muharrarü'l Vecîz*, Dârü'l Kütübü'l İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1993, V, 414; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6010; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 402.
[894] Razî, *a.g.e.*, XV, 227; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6010.
[895] Kasimî, a.y.
[896] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 277; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 469 ; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166 ; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 165; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 149; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 402; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 346; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431 ; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 275; Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 226; Se'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfü ve'l Beyân*, Beyrut, 2002, X, 106; Tabersî, *a.g.e.*, X, 176; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 304; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5513; Ateş, *a.g.e.*, IX, 249.
[897] Kattan, *Mebâhis*, s. 106.

buyurmaktadır: وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا "*Biz onu, Kur'ân olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık ve onu peyderpey indirdik*"[898]

Ayrıca Mekkeli müşriklerin Kur'ân-ı Kerîm'in bir bütün olarak indirilmemesi ile ilgili iddialarına da Kur'ân-ı Kerîm şöyle cevap vermektedir: وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا "*İnkâr edenler: Kur'ân ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi? Dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk.*"[899] Bu âyet-i kerîme iki şeye delâlet etmektedir. Bir, Kur'ân-ı Kerîm'den önceki kitaplar toplu olarak bir defada indirilmiştir. İki, Kur'ân-ı Kerîm, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e bölüm bölüm, âyet âyet, sûre sûre, tedricî olarak indirilmiştir.[900]

Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerîm'in parça parça indirilmesinin hikmetten hâli olmadığını, mutlaka bir hikmete mebni olduğunu da ayrıca bu âyet-i kerîme ile vurgulamıştır.[901]

1. Kur'ân-ı Kerîm'in Parça Parça İndirilmesinin Hikmetleri

Kur'ân-ı Kerîm vahiy zincirinin son halkasını oluşturmaktadır. Bu sebeple de belli bir zaman ve millete ait olmayıp bütün insanlığı kucaklayıcı niteliktedir. İslam vahyi, bir taraftan muhatap kabul ettiği toplumun ihtiyaçlarına cevap verirken diğer taraftan da tüm fert ve toplumların muhtaç olduğu evrensel prensipler koymuştur.[902]

Bu evrensel prensipleri koyarken de maksadı ilk muhataplarını ideâl bir ümmet seviyesine getirmekti. İşte bu noktadan hareket eden Kur'ân-ı Kerîm muhatap olarak kabul ettiği toplumun öteden beri alışageldiği ve sürdürdüğü âdet, gelenek ve değerlerin olduğunu, bütün bunların da bir anda terk edilmesinin mümkün olamayacağı gerçeğini göz önüne alarak teşride bir siyaset takip etmeye başlamıştır.[903] Bu siyasetin bir gereği olarak önce itikadî konular üzerinde durarak alt yapıyı oluşturmuş, diğer taraftan da

---

[898] İsrâ, 17/106.
[899] Furkân, 25/32.
[900] Zerkânî, *Menâhîl*, I, 48.
[901] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 177; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 165.
[902] Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 76.
[903] Demirci, *a.g.e.*, s.77.

teşrî işlemine devam etmiştir. Bu teşrî işlemini de daha önceki ilâhî kitapların aksine tedricî bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in toptan olarak değil de tedricî bir şekilde parça parça indirilmesinin bir takım hikmetlere binâendir. Şimdi bu hikmetleri kısaca zikredelim.

2. Vahyin ilk muhatabı olan Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in gönlünü sağlamlaştırıp kalbini takviye etmek.[904]

2. Yeni yetişen bir ümmeti bilgi ve amel bakımından tedricî bir şekilde yetiştirip eğitmek.[905]

2. Müşriklere meydan okuyup onları aciz bırakmak.[906]

2. Kur'ân-ı Kerîm'in ezberlenmesini ve anlaşılmasını kolaylaştırmak.[907]

2. Kur'ân-ı Kerîm'in kaynağının Allah olduğunu kesin bir şekilde ispat edip bu konudaki tüm iddiaları çürütmek.[908]

2. Olaylara ve yeni çıkan durumlara kolay bir şekilde uyum sağlamak.[909]

2. Müşriklerin Kur'ân Hakkındaki İddiaları

Kur'ân-ı Kerîm, nüzûlu sırasında Mekkeli müşriklerin kendisine yapmış oldukları itirazları çekinmeden zikretmekten geri durmamış bilâkis onları titizlikle kaydetmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, müşriklerin itirazlarını, kendisi hakkındaki iddialarını sadece reddetmek yerine bunları teker teker ele alarak çürüklüğünü ortaya koyduktan sonra gerçeği kabul edip etmemeyi muhaliflerine bırakmıştır. Bu şekilde nâzil olduğu zamanki muhaliflerine gerekli cevapları verdiği gibi, sonraki zamanlarda yaşayan herkesi, düşünüp taşınmaya, hakkı ve hakikâti aramaya sevk etmiştir.[910] Şimdi vahyin

---

[904] Kattan, *a.g.e.*, s.107; Zerkânî, *a.g.e.*, I, 48.
[905] Zerkanî, *a.g.e.*, I, 50.
[906] Kattan, *a.g.e.*, s.110.
[907] Kattan, *a.g.e.*, s. 111; Zerkanî, *a.g.e.*, I, 49.
[908] Kattan, *a.g.e.*, s.116.
[909] Zerkânî, *a.g.e.*, I, 56; Kattan, *a.g.e.*, s.111.
[910] Çelik, Muhammed, *Kur'a'nın İkna Hususiyeti*, Akademi Yayınları, İkinci Baskı, İzmir, 2006, s. 181.

nâzil olduğu zaman ki muhaliflerinin iddialarını ve Kur'ân-ı Kerîm'in bu iddialara vermiş olduğu cevapları teker teker ele alalım.

1. **Kur'ân-ı Kerîm'in "iftira" olduğu iddiası**: Mekkeli müşriklerin belki de en fazla ortaya attıkları iddia budur. Birçok âyette bu hususa vurgu yapılmıştır.[911]

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا "*İnkâr edenler: Bu (Kur'ân), olsa olsa onun (Muhammed'in) uydurduğu bir yalandır. Başka bir zümre de bu hususta kendisine yardım etmiştir, dediler. Böylece onlar hiç şüphesiz haksızlığa ve iftiraya başvurmuşlardır.*"[912]

Bir âyet sonra Kur'ân-ı Kerîm kendisi hakkındaki bu iddiaya cevap vererek şöyle diyor: قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ "*(Resûlüm!) De ki: Onu göklerde ve yerdeki gizlilikleri bilen Allah indirdi.*"[913]

2. **"O'na bir insan öğretiyor" iddiası**: Müşriklerin Kur'ân vahyinin kaynağı ile ilgili olarak ortaya atmış oldukları diğer bir iddia da Hz. Peygamber'in bu vahyi başkalarından öğrenip insanlara aktardığı iddiasıdır.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ "*Şüphesiz biz onların: «Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor» dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır.*"[914]

Âyetin hemen devamında cevap geliyor: وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ *Hâlbuki bu Kur'ân apaçık bir Arapçadır.*[915] Böylece müşriklerin ortaya atmış olduğu bu batıl iddia da diğer iddialar gibi çürütülmüştür. Zîrâ onların kafasındaki hayâle göre Peygamber Efendimiz, (s.a.v.) Mekke'ye göçen veya seyahate gelen Habeşli ve Rumlar gibi yabancılardan etkilenmiş ve onlardan öğrendiği şeyleri vahiy olarak insanlara aktarmaktaydı.[916] Kur'ân-ı Kerîm bu iddianın geçersizliği çok makul bir tarzda ortaya koymuştur.

---

[911] Yunus, 10/38; Hud, 11/35; Nahl, 16/31; Enbiyâ, 21/5; Secde, 32/3.
[912] Furkan, 25/4.
[913] Furkan, 25/6.
[914] Nahl, 16/103.
[915] Nahl, 16/103 ayrıca bkz. Müddesir, 74/18-25.
[916] Draz, M. Abdullah, *İslamın İnsana Verdiği Değer* (trc. Nureddin Demir), Kayıhan Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1993, s.18.

3. Kur'ân-ı Kerîm'in "öncekilerin masalları" olduğu iddiası: Kur'ân-ı Kerîm'in uslübu karşısında aciz kalan müşriklerin, onun insanlar gözündeki değerini, ilâhî oluşunu inkâr etmek için ortaya atmış oldukları diğer bir iddia da "Kur'ân'ın öncekilerin masalları" olduğu safsatasıdır. Kur'ân-ı Kerîm bu durumu şöyle haber vermektedir:

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلا أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ "*Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: «(Evet) işittik, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleyebiliriz. Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.»*"[917]

Eğer müşriklerin dediği gibi Kur'ân-ı Kerîm, önceki ümmetlerin haberlerinden derleme olsaydı ona muâraza etmek mümkün olurdu.[918] Ancak böyle bir şeyin olmadığı ve olamayacağını vahiy zaten haber vermiştir.

4. Kur'ân'ı Kerîm'in "sihir"olduğu iddiası: Müşriklerin, Kur'ân-ı Kerîm aleyhinde ortaya attıkları diğer bir idda da onun sihir olduğu iddiasıdır.

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ "*Âyetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman hakîkat kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler: «Bu, apaçık bir büyüdür» dediler.*"[919]

Onların bu iddiaları da acizliklerinin bir ifadesinden başka bir şey değildir. Bu iddiaları da diğerleri gibi batıldır. Âyetin devamında bu iddianın cevabı gelmektedir: "*(Resûlüm!) De ki: Onu göklerde ve yerdeki gizlilikleri bilen Allah indirdi. Şüphesiz O, çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.*"[920]

5. Kur'ân-ı Kerîm'in "şiir" olduğu iddiası: Edebiyatla çok meşgul bir toplum olan Kureyş'in ortaya attığı diğer bir iddia gelen âyetlerin bir şiirden ibaret olduğu iddiasıdır ki Kur'ân-ı Kerîm bunu da bize haber vermektedir.

---

[917] Enfâl, 8/31.
[918] Çelik, *a.g.e.*, s.186.
[919] Ahkâf 46/7.
[920] Furkan, 25/6.

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ "*(Kur'ân-ı Kerîm), bir şair sözü değildir.*"[921]

6. **Kur'ân-ı Kerîm'in "kehânet" olduğu iddiası:** Kur'ân-ı Kerîm'in ifadelerinden anladığımıza göre ortaya attıkları diğer bir iddia da onun kehânet olduğudur. Kur'an- Kerîm bu iddia hakkında şöyle demektedir:

وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ "*(Kur'ân-ı Kerîm) kâhin sözü de değildir, ne de az düşünüyorsunuz*"[922]

7. **Kur'ân-ı Kerîm'in "karışık rüya" olduğu iddiası:** Kur'ân-ı Kerîm'in icazı karşısında aciz olan müşrikler ne dediklerini bilmez bir halde onın "karışık bir rüya" olduğu iddiasını ortaya atmışlardır. Zikredeceğimiz âyet onların içinde bulunduğu müteredddit ruh yapısını çok güzel ortaya koymaktadır:

بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ "*«Hayır, dediler, (bunlar) saçma sapan rüyalardır; bilâkis onı kendisi uydurmuştur; belki de o, şairdir. (Eğer öyle değilse) bize hemen, öncekilere gönderilenin benzeri bir âyet getirsin.»*"[923]

B. ALLAH'IN HÜKMÜNE SABIR ETMEK

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ (24)

Âyet 24: *Artık Rabbinin hükmüne (boyun eğip) sabret!*

Allah, (c.c.) Mekkeli müşriklerin maddi ve manevî baskıları karşısında sıkılan, yalnızlık hisseden elçisini teselli edip kalbini de takviye ettikten sonra ondan kendisinin verdiği hükme sabır göstermesini ve müşriklere hiçbir şekilde boyun eğmeyerek onlara itaat etmemesini istemektedir.

Âyet-i Kerîmede açık ve net bir şekilde Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e sabır emredilmektedir. Sabır, önemine binâen Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde zikredilmiştir.[924]

---

[921] Hakka, 69/41.
[922] Hakka, 69/42.
[923] Enbiyâ, 21/5.
[924] Bkz. Abdulbâki Muhammed Fuâd, *a.g.e.*, s. 491.

Sabır, "hapsetmek"[925],"sıkıntı vaktinde kendini tutmak demektir." [926] Araplar "hayvanı yemsiz bıraktım" anlamında "صبرت الدابة" ve "falanca kimseyi arkasından kurtulamayacağı şekilde tuttum anlamında" da "صبرت فلانا" derler. Bu kullanımlardan da anlaşıldığı gibi sabırda bir hapis anlamı vardır.[927]

Terim olarak sabır "aklın ve şeriatın gerektirdiği hallerde nefsi hapsetme, kendine hâkim olmak" demektir. [928] Sabır birçok şeyi kapsayan çok genel bir kavramdır. Meselâ musibet anında dayanmak sabırdır ki zıddı acelecilik ve dayanıksızlıktır. Savaşta, savaş meydanında kaçmayıp direnmek sabırdır. Zıddı korkalık ve firardır. Gerektiğinde sır saklama, dili gereksiz sözlerden koruma sabırdır, zıddı boş boğazlıktır.[929] Oruç tutmak bir sabırdır. Allah'ın emirlerini yerine getirmek bir sabırdır. Allah'ın yasaklamış olduğu şeylerden kaçınmak bir sabırdır...

Tüm bunlar sabır kavramı altına girmektedir. Velhasılı sabır, hem çok önemli hem de çok övülen bir davranış tarzıdır.

Allah Teâlâ, bu âyet-i kerîme ile Rasûlüne, (s.a.v.) imtihan vesilesi olan peygamberliğini tebliğ etme esnasında ve mükellef tutulmuş olduğu diğer kulluk vazifelerini icra etmesi sırasında karşılacağı tüm zorluklara sabır göstermesini emretmektedir.[930] Yani tüm mükellefiyetler hususunda bir sabrın emredilmesi söz konusudur.[931] Bu âyet-i kerîmenin ihtiva etmiş olduğu sabır hem dünyevî hem de uhrevî tüm hükümleri kapsayıcı bir niteliğe sahiptir.[932]

Âyet-i Kerîmedeki اصبر emir fiilini müteaddi (geçişli) yapmak için ل harfi cerinin kullanılması, bu âyette emredilen sabrın "itaat etme", "boyun eğme" "zor işlere katlanma" anlamlarını tazammun etmesi içindir.[933] Nitekim على harfi ceri ile müteaddi yapıldığı yerler de mevcuttur.[934]

---

[925] Firûzâbâdî, *a.g.e.*, II, 458.
[926] İsfehani, *a.g.e.*, s.277.
[927] İsfehani, a.y.
[928] İsfehanî, *a.g.e.*,s.277.
[929] İsfehanî, a.y.
[930] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 277; Razî, *a.g.e.*, XV, 22; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 403.
[931] Razî, *a.g.e.*, XV, 228; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342.
[932] İbni Teymiye, *a.g.e.*, V, 65.
[933] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 403; Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 227.
[934] Müzzemmil, 73/10.

Âyet-i Kerîmenin Mekkede inmiş olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde ihtiva ettiği anlam çok daha iyi anlaşılacaktır. Zîrâ Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Mekkede her türlü baskı ve zulüme maruz kalmakta, Müslümanlar Allah'ın Rasûlü ile birlikte büyük eziyetlere katlanmakta ve gün geçtikçe hayat daha da zor bir hal almaktaydı. İşte bu ortamda Cenâb-ı Allah bu âyeti indirerek Hz. Peygamber (s.a.v.)'i ve şahsında ümmetini teselli ederek kalplerini takviye etmiştir.

Allah (c.c.), Hz. Peygamberden ve onun şahsında müslümanlardan takdir etmiş olduğu kadere, vermiş olduğu hükme sabretmelerini istemektedir.[935] Yani müşriklerin bunca eziyetleri, işkenceleri, baskıları karşısında Allah'ın yardımının gecikmesi konusundaki Allah'ın hükmüne sabretmeleri talep edilmektedir.[936] Çünkü O (c.c.), onlar için neyin daha hayırlı ve neyin daha şerli olduğunu en iyi bilendir. Bütün her şey O (c.c.)'nun elindedir. Ve O (c.c.), inananlara en güzel âkibeti ve büyük bir zaferi hazırlamakta olduğunu vaat etmektedir.[937]

Burada ki sabrın müşriklere karşı savaş izninin geciktirilmesine müteallık olduğu görüşü de tefsirlerde mevcuttur.[938] Nitekim bunun benzeri şu âyet-i kerîmedir: *"Allah aranızda hükmedinceye kadar bekleyin. O hâkimlerin en iyisidir."*[939] Dolayısıyla daha sonra bu âyetin "seyf âyeti" ile neshedildiği iddiaları her ne kadar varsa da[940] sonuç itibari ile âyette genel bir sabrın emredildiği aşikârdır. Dolayısıyla her hangi bir nesh söz konusu değildir.[941] Allah (c.c.), Hz. Peygamberin şahsında tüm ümmetine içinde bulundukları durum ne kadar sıkıntılı ve meşekkatli olursa olsun sabrın en büyük sığınak olduğunu bu şekilde haber vermektedir.

---

[935] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 149; İbni Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488; Havva, *a.g.e.*, XI, 6295; İbni Teymiye, *a.g.e.*, V, 65; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 304.
[936] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166 ; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 469; Zemahşerî, *a.g.e.* IV, 171; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 149.
[937] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 149; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 165; İbni Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488; Havva, *a.g.e.*, XI, 6295; Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 227; İbnî Âcîbe, Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî, *el-Bahru'l Medîd*, Dâru'l Kütüb'ül İlmiyye, Beyrut, 2005, VIII, 203; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 304.
[938] Hazin, *a.g.e.*, IV, 342; Razî, *a.g.e.*, XV, 228; Nisaburî, *a.g.e.*, VI, 418.
[939] Âraf, 7/87.
[940] İbni Hazm, Ali b. Ahmed b. Sa'îd b., *en-Nâsih ve'l Mensuh (thk. Abdulgifâr Süleyman)*, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, h.1402, s.63; İbn'ül Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân(thk.Hüseyin Salim Esed Dâranî)*, Dımeşk, 1990, s.554; İbn'ül Cevzî, *Zâd'ül Mesîr*, VIII, 440; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 149.
[941] İbn'ül Cevzî, *Nevâsih*, II, 36.

C. HİÇBİR GÜNAHKÂRA VE MÜŞRİĞE İTAAT ETMEMEK

وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا (24)

Âyet 24: *Hiçbir günahkâra yahut hiçbir nanköre itaat etme.*

Allah (c.c.), Peygamberine ve şahsında ümmetine islâmı anlatma ve yaşama konusunda maruz kaldıkları ve kalacakları tüm sıkıntılara sabretmeleri emrini verdikten sonra onlara hiçbir şekilde günahkârlara ve müşriklere itaat etmemeleri, boyun eğmemeleri emrini de "ولاتطع منهم آثما أو كفورا" buyururarak vermiştir.

آثم "günah işleyen", "günaha yönelen" kimse anlamına gelirken كفور de "Allah'ı inkâr edip küfürde ileri giden", "Allah'ın vermiş olduğu bunca nimetlerine karşı nankörlük yapıp Allah'a şirk koşan kimse" demektir.[942] Her كفور aynı zamanda bir آثم dir. Fakat aynı şey tersi için geçerli değildir.[943] Bu âyette zikredilen اثم tüm günahları kapsan genel bir ifadedir. Nitekim Allah (c.c.) muhtelif âyetlerde şöyle buyurmuştur: *"Her kim Allah Teâlâ'ya şerik koşarsa muhakkak pek büyük bir günah ile iftirada bulunmuş olur."*[944] Bu âyette Allah (c.c.), şirki اثما كبيرا olarak isimlendirmiştir. *"Şahitliği, bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır."*[945] *Ayrıca "Günahın açığını da gizlisini de bırakın"*[946] *"Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah vardır."*[947] bu âyetlerde Allah (c.c.) hep اثم kelimesini günah manasında kullanmıştır. Dolayısıyla bu âyetler, bunun şirk de dâhil tüm günahlara şamil olduğu göstermektedir.[948]

Her türlü günahı işleyen ve Allah'tan başkasına kul olmak sûretiyle O'na şirk koşan, vermiş olduğu sayısız nimetleri inkâr eden kimselerin çağıracakları, davet edecekleri şey de ancak günah ve küfürdür. Bundan dolayı Allah (c.c.), bu niteliklere sahip kimselere tabi olmaktan Hz. Peygamberi ve şahsında ümmetini kesin bir şekilde men etmiştir. Yani âyetin manası "seni kendine katılmaya çağıran hiçbir günahkâra ve küfürde aşırı gidip seni küfüre davet eden hiçbir kâfire itaat etme, boyun eğme, onların

---

[942] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 277; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 469; Razî, *a.g.e.*, XV, 288; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 172; Tabatabâî, *a.g.e.*, XX, 154.
[943] Razî, *a.g.e.*, XV, 228.
[944] Nisa, 4/48.
[945] Bakara, 2/283.
[946] En'am, 6/120.
[947] Bakara, 2/219.
[948] Razî, *a.g.e.*, XV, 228.

sözlerine hiçbir şekilde kanma" şeklindedir.[949] Dolayısıyla âyetin manasının gerektirdiği şey onlara uyulduğu takdirde günah işlemenin kaçınılmaz olduğudur.[950]

Bazı müfessirler آثم kelimesinin münafıklara كفور kelimesinin de kâfirlere delalet ettiğini söylerek âyeti "*münafıklara*" ve "*müşriklere*" uyma, onların tekliflerine aldırma, şeklinde anlamışlardır.[951]

Ayrıca âyet-i kerîme'nin sebeb-i nûzül başlığı altında verilen sebeb-i nûzülü dikkate alınarak da bu iki kelime ile kast edilenin Ebû Cehil olduğu görüşü de tefsirlerde mevcutur.[952] Zîrâ bu iki sıfat da Ebû Cehil'de açık bir şekilde bulunmaktaydı.[953]

Mekkeli müşrikler Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i davasından vazgeçirebilmek için bir yandan akla hayâle gelmeyecek baskı ve işkence politkikası izlerken diğer taraftan da farklı tekliflerde bulunmak suretiyle bu emellerine ulaşmaya çalışıyorlardı. Hz. Peygamber'in büyüklüğünden, izzet ve şerefinden gâfil olan bir takım Mekkeli müşrikler davasından vazgeçirebilmek için O'na saltanat, mal ve kadın teklif etmişlerdi. Bu şekilde onunla anlaşma yoluna giderek O'nu kandırmaya ve davasından vazgeçirmeyi amaçlamışlardı. Nitekim Utbe b. Rebiâ ona şu teklifte bulunmuştu: "*Sen bu davandan vazgeç, ben seni kızımla evlendireyim. Zîrâ ben Kureyşin en güzel kızlarına sahibim.*"[954] Velid b. Muğire'de aynı gaflete düşerek Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e bu ulvî davasından vaz geçmesi karşılığında "razı olacağı kadar mal vereceği" teklifinde bulunmuştu.[955] Ancak Hz. Peygamber onların bu alçakça teklifleri karşısında

---

[949] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 469; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75; İbni Teymiye, *a.g.e.*, V, 25; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 165; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Elmalılı, *a.g.e.*,VII, 5513; Ateş, *a.g.e.*, IX, 249.

[950] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 404.

[951] Razî, *a.g.e.* XV, 228; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 150; İbni Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488; Nisaburî, *a.g.e.*, VI, 418; Havva, *a.g.e.*, XI, 6296.

[952] Hazin, *a.g.e.*, IV, 342; Razî, *a.g.e.*, XV, 228; İbn'ül Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII, 441; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 172.

[953] İbn'ül Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 441; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431.

[954] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 149; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 404; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 165; Nisaburî, *a.g.e.*, VI, 418; Se'lebî, *a.g.e.*, X, 106; Kutup, *a.g.e.*, XV, 425; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 305.

[955] İbnü'l cevzî, *a.g.e.*, VII, 441; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 149; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 404; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 165; Nisaburî, *a.g.e.*, VI, 418; Se'lebî, *a.g.e.*, X, 106; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 305; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433.

onlara Fussilet Suresinin ilk on üç âyetini okumak suretiyle cevap verdi. Bunun üzerine Velid b. Muğire yanındaki arkadaşına "*sanki Kâbe başıma yıkılacak zannettim*" dedi.[956]

Bu rivâyetlere binâen "آثم" ile murad edilen şahsın Utbe b. Rebîa "كفور" ile murad edilen şahsın da Velid b. Muğire olduğu görüşü de tefsirlerde oldukça yaygındır.[957] Zîrâ Utbe, günah'a olan düşkünlüğü ile, Velid b. Muğire de küfürde aşırıya gitmesi ile meşhurdu.[958] Yukardaki rivâyetler doğrultusunda o zaman âyetin manası da "*Ey Muhammed (s.a.v.)! seni davandan vazgeçirmek için yapmış oldukları bu tekliflere aldanma, onların tekliflerini kabul etme, onlara hiçbir şekilde itaat etme şeklinde*" olmaktadır.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir. O da Hz. Peygamber'in hiçbirşekilde müşriklere bir itaati söz konusu değil iken Yüce Allah'ın böyle bir nehiyde bulunmasının gayesi nedir? [959]

Bu soruya Fahreddin Razî şöyle cevap verir; "Hz. Peygaber'e böyle bir nehiyde bulunmanın gayesi, bütün insanların sürekli olarak irşad edilmeye ve ikâz edilmeye muhtaç olduklarını beyân etmektir. Çünkü insanların hamurunda onları günaha sevkeden hevâ ve şehvet gibi duygular vardır. Eğer Allah'ın inâyetinden ve yol göstermesinden müstağni olması gereken biri var ise o da hiç şüphesiz Hz. Peygamberdir. Ancak Hz. Peygamber bile uyarıldığına göre demek ki her Müslüman'ın, kendisini şüpheli şeylerden ve şehevî arzularından koruması için Allah'a yönelip ona yalvarması gerektiğini, Allah (c.c.) bu şekilde beyân etmiştir."[960]

Âyetteki آثم ile كفور arasındaki أو edatının ihtiva etmiş olduğu mana ile ilgili olarak tefsirlerde değişik açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalar genel özellikleri itibari ile bu iki niteliği (günahkârlık ve Allah'ı inkâr) barındıran kimselere ayrı ayrı olsun

---

[956] Razî, *a.g.e.*, XV, 288; Nisaburî, *a.g.e.*, VI, 418; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 305.
[957] Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 533; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 469; Hazin, *a.g.e.*, IV, 342; Razî, *a.g.e.*, XV, 228; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 166; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401; İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 441; Nisaburî, *a.g.e.*, VI, 418; Se'lebî, *a.g.e.*, X, 106; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431; Ebu's-Suûd,*a.g.e.*, VII, 75.
[958] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 469; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401; Ebu's-Suûd,*a.g.e.*, VII, 75.
[959] Razî, *a.g.e.*, XV, 228.
[960] Razî, *a.g.e.*, XV, 228; Merağî, *a.g.e.*, XXIX, 174.

veya her ikisi bir arada olsun; her halükarda onlara tabi olmanın yasak olduğu üzerinde birleşmektedir.[961]

D. ALLAH'I ZİKRETMEK

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (25)

Âyet 25: *Sabah akşam Rabbinin adını zikret.*

Allah (c.c.), Hz. Peygamer'e -onu şahsında ümmetine- sabırlı olmasını emredip hiçbir günahkâr ve Allah'a şirk koşan kimseye boyun eğip itaat etmeyi de yasakladıktan sonra Resûlün'e (s.a.v.) –O'nun şahsında ümmetine- sabah akşam kendisini anmasını ve ismini zikretmesini emretmektedir.

Allah, (c.c.) Peygamberine sabrı emrettikten sonra sabrın gıdası olan, sabrı besleyen şeyleri de böylece ona haber vermektedir. Sabrı besleyen bu gıdalar, "sabah akşam Rabbinin ismini anmak, gecenin safiyetinde Allah'a secde etmek ve uzun uzun tesbihte bulunmaktakdır.[962] Zîrâ nerede kâfirlere karşı sabır ve sebat telkin edilmiş ise hemen ardından Allah'ın zikri'nin ve namazın emredilmesi Kur'ân-ı Kerîm'in üslubundandır.[963] Dolayısıyla bundan anlaşılan şudur ki; bu hakk din yolunda düşmanlara karşı kuvvet ancak bu amellerden hâsıl olur.[964]

Müfessir İbni Âşur واذكراسم ربك ifadesinin, Peygamber Efendimiz'e yönelik olarak risâleti tebliğ etmeyi, farz ve nafile olmak üzere Allah'a ibâdet etmeyi, va'zü nasihat etmeyi kapsadığını ifade eder.[965] Yani Allah (c.c.) bir manada Resûlüne "sen işine yönel, kâfirlere, günahkârlara aldırış etme, risâleti tebliğ etmeye, Allah'a kulluk yapmaya, ümmetine va'zu nasihat etmeye devam et. Allah'ın yardımı elbet gelecektir. Elbet Allah (c.c.) seni destekleyecek ve sana yardım edecektir" mesajını vermektedir.[966]

Bu âyet-i kerîmedeki zikirle (واذكر) neyin kastedildiği konusunda iki görüş vardır.[967] Bu görüşlerden birincisi; "sabah akşam Rabbini zikret" den murad "namaz

---

[961] Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Razî, *a.g.e.*, XV, 225; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 149; Nisaburî, *a.g.e.*, VI, 418.
[962] Kutup, *a.g.e.*, XV, 425.
[963] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 571.
[964] Mevdudî, a.y.
[965] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 405.
[966] Tabersî, *a.g.e.*, X, 177.
[967] Razî, *a.g.e.*, XV, 229.

kılmak"dır.[968] İkinci görüş ise; bu âyet ile kastedilen "sürekli olarak Allah Teâlâ'nın kalp ve dil ile tesbih edilmesi"dir.[969]

Buradaki zikir ile namazın kastedildiğini söyleyen müfessirlerin görüşlerini dayandırdığı temel nokta "Kur'ân-ı Kerîm'de zikir ile birlikte bir vakit verilmiş ise o zikirle namazın kastedildiği" iddiasıdır.[970] Bu âyet-i kerîmede de بكرة ve أصيل kelimeleri belli bir vakte delâlet ettiği için buradaki zikri namaz olarak anlamışlardır.

بكرة sabah demek olup sabahın erken vakitlerine ve sabahtan öğleye kadar olan zaman dilimi için kullanılırken أصيل ise ikindi ve akşam üzeri olmakla beraber öğleden akşama kadarki olan vakit aralığını ifade etmek için de kullanılır.[971] Dolayısıyla müfessirler بكرة kelimesinin sabah anlamına gelmesi hasebiyle sabah namazına delâlet ettiği, أصيل kelimesinin de anlamı, zevâl vaktinden güneşin batmasına kadarki olan zaman dilimi olması hasebiyle öğle ve ikindi namazına delâlet ettiğini[972] söylemişlerdir. Bir sonraki âyette zikredilen "*gecenin bir kısmında ona secde et*"[973] âyet-i kerîmesinin de akşam ve yatsı namazlarına delâlet ettiğini söylerek müfessirler, bu iki âyet-i kerîmeyi beş vakit namazın Kur'ânî delili olarak kabul etmişlerdir. Bu şekilde beş vakit namaza işaret ettiği söylenen diğer âyet-i kerîmeler de şunlardır:

وَأَقِمِ الصَّلاَةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لاَ يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ "*Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.*"[974]

---

[968] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 278; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 469; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Razî, *a.g.e.*, XV, 229; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 150; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 276; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 346; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75; Kasimî, *a.g.e.*, XI, 6016; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 166; İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 405; Tabatabaî, *a.g.e.*, XX, 154; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 172.
[969] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Razî, *a.g.e.*, XV, 229; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75; Kasimî, *a.g.e.*, XI, 6016; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 166; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 172; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 306.
[970] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 571.
[971] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5514.
[972] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 75; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 166; İbni Atiyye, *a.g.e.*, V, 414; Nisaburî, *a.g.e.*, VI, 418; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 306; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 172; Havva, *a.g.e.*, XI, 6296; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5514.
[973] İnsan, 76/26.
[974] Hud, 11/114.

أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا "*Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir.*"[975]

وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى "*Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbih et; gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ki, hoşnutluğa eresin.*"[976]

Âyetlerde zikredilen vakitlerden ve kelimelerin iştikâklarından hareketle müfessirler, "beş vakit namazın Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut olduğu" şeklindeki görüşlerini bu âyetlerle istidlâl etmişlerdir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme ile ilgili olarak zikredilen iki görüş (mutlak zikir-namaz) her ne kadar farklı farklı gözükmekte ise de sonuç itibari ile zikir ve namaz arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Zîrâ namaz zikrin tecessüm etmiş halidir. Namaz, en büyük zikirdir.[977] Namaz, sadece dil ve kalp ile değil bütün azâlar ile zikir etmektir. Nitekim Allah (c.c.) واقم الصلاة لذكري "*zikrim için namaz kıl*"[978] buyurmak suretiyle namazın kendisini anmanın, onu zikretmenin bir yolu olduğunu açıkça ifade etmiştir. Zîrâ zikir bütün varlığımızla, benliğimizle, duygu, düşünce ve hareketlerimizle yerine getirilmesi gereken çok mühim bir ibâdettir.[979] Nitekim Allah (c.c.) Ankebût Sûresinde de

اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلاةَ إِنَّ الصَّلاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ "*(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibâdetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir*"[980] buyurmuştur. Bu iki âyeti beraberce düşündüğümüz takdirde namazın bir hikmetinin de Allah'ı bütün âzalarla zikir olduğu ortaya çıkmaktadır. Kul, Allah'ı namaz ile zikrettiği takdirde فاذكروني اذكركم "*Öyle ise siz beni*

---

[975] İsra, 17/78.
[976] Taha, 20/130.
[977] Bikâî, *a.g.e.*, VII, 276.
[978] Tahâ, 20/14.
[979] Yaşar, Ahmet, *Ölümde Gömülü Hayat*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2008, s.233.
[980] Ankebût, 29/45.

(ibâdetle) anın ki ben de sizi anayım"[981] âyeti fehvasınca Rabbi'nin kendisini zikretmesi şerefine nail olur.[982]

Allah'ı anmak; mü'mini Allah'ın yüceliği, azameti ve korkusu karşısında şuurlandırarak ona açık bir anlayış kazandıran bilinçli bir eylemdir. Bu davranışın insan hayatındaki eseri; doğruluk, Allah yoluna uyma, kendisine ve başkalarına kötülük veren şeylerden kaçınma şeklinde tezâhür eder.[983]

İbni Âşur bu âyet-i kerîmenin vakitleri tayin edilmiş olan beş vakit farz namazı ve farz olamayan diğer nafile namazlar ile diğer dua ve istiğfarları da kapsadığını söylemektedir.[984]

Bazı müfessirler de sabah-akşam (أصيل-بكرة) kelimeleri ile Cenâb-ı Mevlâ'nın sürekli olarak zikret manasını murad ettiğini ifade etmişlerdir.[985] O zaman âyetin manası "*devamlı olarak Rabbinin adını zikret*" şeklinde olmaktadır.

E. SECDE YAPMAK VE TESBİH ETMEK

وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلا طَوِيلا (26)

Âyet 26: *Gecenin bir kısmında O'na secde et; gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbih et.*

Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'in kaynağının bizzat kendisi olduğunu ifade etmek sûretiyle, müşriklerin Kur'ân hakkındaki iddialarını çürüterek Rasûlünü teselli etmiş akabinde de O'ndan başına gelen her şeye sabır göstermesini, hiçbir şekilde müşriklere itaat etmeyerek sabah akşam kendisini zikretmesini istedikten sonra şöyle buyurmuştur: *Gecenin bir kısmında O'na secde et; gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbih et.*[986]

Allah (c.c.), Resûlüne, başına gelen türlü türlü sıkıntılar, musibetler karşısında azmini kuvvetlendirmek için reçete vermeye devam ederek kendisine secde etmesini ve kendisini tesbih etmesini emretmektedir.

---

[981] Bakara, 2/152.
[982] Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3780.
[983] Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ân'ı Kavramlar*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2003, s.152.
[984] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 406.
[985] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 276; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Merağî, *a.g.e.*, XXIX, 175.
[986] İnsan, 76/26.

Secde, "itaât, teslimiyet ve tevâzu içinde eğilmek, yere kapanmak, yüzü yere sürmek" anlamına gelir.[987] Secde hali, ta'zim için gösterilen en üst mertebeyi teşkil eder.[988]

Bir önceki âyeti kerîmenin tefsirinde de işaret olunduğu üzere bu âyet-i kerîme de akşam ve yatsı namazı ile birlikte teheccüd namazına işaret vardır. Allah (c.c.), zikri cüz irâde-i kül yoluyla (bir şeyin parçasını zikredip tamamını kastetmek) mecâz yapmak suretiyle namazı kastetmiştir.[989] Zîrâ secde namazın bir cüzüdür. "*Gecenin bir kısmında ona secde et*" ifadesinin akşam ve yatsı namazına delalet ettiği kabul edilmiştir.[990] Yani gece vaktine delâlet eden iki namazın (akşam ile yatsı namazının) kılınmasını yüce Allah bu âyet-i kerîme ile emretmiştir.[991] Böylece bu iki âyet-i kerîme ile farz olan beş vakit namaz Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiş olmaktadır.[992]

Âyet-i Kerîmede vaktin (gecenin) önce zikredilmesi Allah'ın, ihlâs, riyadan uzaklık, huşu, samimiyet gibi barındırmış olduğu bir takım hususiyetler sebebiyle gece namazına vermiş olduğu özen ve ehemmiyeti göstermektedir.[993] Zîrâ geceleyin birçok kimsenin uyuduğu bir vakitte kılınan namazların ve yapılan tesbihâtın Allah'a yakınlık bakımından ehemmiyeti büyüktür. Bu vakit, zihnin hertürlü meşgaleden uzak olduğu, kalbin durulup saflaştığı, sessizliğin etrafı kapladığı ve insanların uyuduğu, bu sebeple de riyâ ve kendini beğenme gibi manevî hastalıklardan uzak kalındığı bir andır. Bu vakit, ilâhî rahmetin indiği ve Rabbu'l-Âlemî'nin kuluna en yakın olduğu bildirilen bir zamandır. İbadet için en uygun vakitler de bunun gibi meşgalelerden uzak olunan ve gönlün tam anlamıyla Allah'a yönelebileceği anlardır.[994]

Âyetin baş tarafından (واذكر اسم ربك بكرة و أصيلا) namazın kastedildiğini kabul eden müfessirler "*gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbih et*" emrinin de namaza delâlet ettiğini söylemektedirler. Zîrâ tesbih, Yüce Allah'ı dil ve kalp ile her türlü noksan sıfatlardan tenzih etmektir ki namazları, zikir olarak kullanılan bir takım güzel

---

[987] Karaman, Hayreddin ve Arkadaşları, *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, I, 247.
[988] Dihlevî, Şah Veliyullah, *Hüccetullaâhi'l-Bâliğâ*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, II, 7.
[989] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 166; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5514.
[990] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 172.
[991] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 171; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 346; Razî, *a.g.e.*, XV, 229; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 150.
[992] Hazin, *a.g.e.*, IV, 346.
[993] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 166; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6016.
[994] Çelik, Ömer ve Arkadaşları, *Üsve-i Hasene*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 134.

sözleri, Allah Teâlâ'nın kudretini ve kemâlini düşünme gibi amellerin hepsini kapsar.[995] Ayrıca İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen bütün tesbihler namaz anlamındadır.[996] Dolayısıyla buradaki سَبِّحْهُ ifadesi de namazı emretmektedir. Yani Allah (c.c.) farz namazlara ilaveten geceleyin nafile olarak namaz kılınmasını emretmektedir[997] ki bu nafile namaz da teheccüd namazıdır.[998] Nitekim yüce Allah "*Ey örtünen! (Peygamber) Gecenin birazı hariç olmak üzere geceleyin kalk (namaz kıl). Gecenin yarısında kalk yahut yarısından biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku*" [999] ve "*Gecenin bir kısmında da sadece sana mahsus bir nafile olmak üzere uykudan kalk, Kur'ân ile teheccüd namazı kıl, Rabbinin seni bir makam-ı mahmûda (şefaat makamına) göndermesi kesindir.*"[1000] Âyetlerinde de bu teheccüd namazını emretmektedir. Tefsirini yapmış olduğumuz âyetin "farz olan beş vakit namazın emredilmesi ile" neshedildiği iddiası ile birlikte bu emrin Hz. Peygamber'e mahsus olduğu görüşü [1001] de tefsir kaynaklarında mevcuttur.

Bununla birlikte âyetlerden mutlak manada zikir de kastedilmiş olabilir ki, bunun içine namaz da dâhildir.[1002] Zîrâ yaratanı anmanın ve O'nu yüceltmenin namazın içinde veya dışında olması arasında bir fark yoktur. Böyle olması halinde âyet, bütün vakitlerde kulun yüce Allah'ı anmasının, lisân ve kalp ile her zaman O'nu hatırlamasının gerekliliğini bildirmektedir. Böylece Allah Teâlâ'nın "*Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin ve onu sabah akşam tesbih edin*"[1003] âyetleriyle ifade etmiş olduğu mana burada da vurgulanmış olmaktadır.

Böylece merhamet sahibi olan Yüce Allah (c.c.), Resûlünü davetle mükellef kılmış, Kur'ân'ı ona indirmiş ve risâlet görevini ona yüklemiştir. Allah (c.c.) bu tebliğ yolunun meşakkatlerini, sıkıntılarını ve yüklediği yükün ağırlığını da en iyi şekilde bilmektedir. İşte durum böyle olunca Hz. Peygamber'i elbette yardımsız ve desteksiz

---

[995] İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 406.
[996] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 173; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 150; Şirbinî, Muhammed b. Ahmed, *Sirâcü'l-Münîr*, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., IV, 517.
[997] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 150; İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 406.
[998] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 172; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Razi, *a.g.e.*, XV, 229; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 166; Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 571; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465.
[999] Müzemmil, 73/1-4.
[1000] İsra, 17/79.
[1001] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 150; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 353; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6016.
[1002] İbn Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 406; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 150.
[1003] Ahzâb, 33/41-42.

bırakmamıştır. Nitekim yüce Allah, verdiği hükme sabır gibi zor olan bir vazifede Hz. peygamber'i takviye eden, bu yolda sabrını besleyen ve sıkıntılar karşısında sabır göstermesini kolaylaştıran unsurları O'na haber vermiştir. Bunlar; Allah'ın adını sabah akşam anmak, namaz kılmak, geceleri ona secde etmek ve O'nu tesbih etmektir. Hiç şüphesiz bunlar, sana Kur'ân'ı indiren ve seni bu davetle mükellef kılan, kuvvetin, feyzin, yardımın kaynağı olan zât ile münâsebet kurmanı sağlar. Yol uzun ve yük de hakîkaten ağırdır. Bu ibâdetler sayesinde yeterli yol azığı ve malzeme tedarik edilir. Bunlar sayesinde kul Rabbine yaklaşır. Derecesi ve ünsiyeti artar, yorgunluğu ve sıkıntıları ferahlığa döner. Zayıflık kuvvete dönüşür. Ruh o anda küçük düşünce ve meşgalelerden kurtulur. Sorumluluğun ve emanetin azamet ve büyüklüğünü hisseder ve böylece hayatın dikenli yollarına artık aldırış etmez olur.[1004]

F. KÂFİRLERİN DÜNYA VE AHİRETE BAKIŞ AÇISI

إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا (27)

Âyet 27: *Şu insanlar, çarçabuk geçen dünyayı seviyorlar da önlerindeki çetin bir günü (âhireti) ihmal ediyorlar.*

Allah (c.c.), âlemlere rahmet olarak göndermiş olduğu elçisine, yüklemiş olduğu sorumluluğun ağırlığını taşıyabilmesi ve karşı karşıya kaldığı her türlü zorluğa sabır gösterebilmesi için gerekli olan, sabır gıdalarından ve bu yolda elzem olan yol azıklarından bahsetmişti. Bunun akabinde de yüce Allah, Hz. Peygamber'ine ve doğal olarak ümmetine müşriklerin durumlarını, dünyaya ve âhirete bakış açılarını haber vererek şöyle buyurmaktadır: *Şu insanlar, çarçabuk geçen dünyayı seviyorlar da önlerindeki çetin bir günü (âhireti) ihmal ediyorlar.*[1005]

Bir manada Allah (c.c.) Hz. Peygambere yirmi dördüncü âyet-i kerîmedeki (*onlardan hiçbir günahkâra yahut hiçbir nanköre boyun eğme*[1006]) yasaklamasının hikmetini, gerekçesini zikretmektedir.[1007] Yani müşriklerin, inatçıların bâtılı ile Hakk'ın hakikâti arasında bir yardımlaşma, hak ve batıl temsilcileri arasında bir noktada uzlaşma

---

[1004] Kutup, *a.g.e.*, XV, 425.
[1005] İnsan, 76/27.
[1006] İnsan, 76/24.
[1007] İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 407; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 166.

hiçbir zaman mümkün olmaz. Müşriklerin yolu ile müslümanların yolu birleşmesi mümkün olmayan ayrı ayrı yollardır.[1008] Çünkü onların dünya ve âhiret algısı ile müslümanların dünya ve âhiret algıları arasında kıyas yapılamayacak kadar fark vardır. Onların gayesi oyun ve eğlenceden ibaret olan fani dünya hayatı iken müslümanların amacı dünya hayatındaki amellerin hasat yeri olan sonsuz âhiret hayatıdır.

Âyet-i Kerîmedeki "هؤلاء" ile kastedilen Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in zamanındaki Mekkeli müşriklerdir.[1009] Çünkü bu ifade; muhatabın zihninde mevcut olanlara delâlet eder.[1010] Ancak bu ifade ile kastedilenlerin Yahudi ve münafıkların olduğu görüşü de kaynaklarda mevcuttur. Buna göre Yahudiler, Hz. Peygamberin sıfatlarını ve nübüvvetinin doğruluğunu bilmelerine rağmen gizlemeleri ve bu gizledikleri şey karşılığında rüşvet alarak dünyalık elde etmeleri sebebi ile kastedilmiş olabilirler.[1011] Münafıkların kastedildiğini kabul edenlere göre ise, küfrü gizleyerek dünyalık elde etmek istemeleri sebebiyledir.[1012] Ancak âyet-i kerîme bu özellikleri taşıyan herkesi ve tüm kâfirleri kapsayacak şekilde umumîdir.[1013]

Allah (c.c.) bu âyet-i kerîme ile müşrikleri ve müşrik gibi düşünenleri azarlamakta ve kınamaktadır.[1014] Çünkü onlar dünyaperest olmuşlardır.[1015] Çünkü onlar geçici dünya hayatını ebedî âhiret hayatına tercih ederek bütün gayretlerini bu dünyayı kazanmak için harcarlar.[1016] Âhiret için ise hiçbir hazırlıkta bulunmazlar. İşte bu nokta, mümin ile kâfiri birbirinden ayıran, aralarına aşılmaz sıradağlar koyan noktadır.[1017] Mümin, âhireti için bu dünyayı bir tarla olarak görür ve âhirette biçmek için salih ameller yapmak suretiyle tohumlar eker. Kâfir ise âhiret hayatına inanmadığı ve dünyanın geçici heveslerine kanıp şehvetinin esiri olduğu için var gücüyle dünyalık elde etmeye çalışır.[1018] Dünyanın esiri olan kâfirler, dünyanın geçici lezzetlerine dalıp

---

[1008] Kutup, *a.g.e.*, XV, 426; Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 571.
[1009] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 150; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 465; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 353; Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 571; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 306.
[1010] İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 407.
[1011] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 151; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 173.
[1012] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 151; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 173.
[1013] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 172; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 277; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 151; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 166; Şirbinî, *a.g.e.*, IV, 517.
[1014] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 150.
[1015] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 571.
[1016] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401; Tabersî, *a.g.e.*, X, 177; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6017.
[1017] Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 306.
[1018] Razi, *a.g.e.*, XV, 230.

kaybolurlar.[1019] Buradan da anlaşılan şudur ki; onları küfre götüren âmil dünyaya olan bağlılıkları ve sevgileridir.[1020] Ve bu sevgilerinin "يحبون" şeklinde muzâri sığasıyla ifade edilmesi dünyaya olan düşkünlüklerinin ve sevgilerinin sürekli olarak tekrar ettiğine işaret etmektedir.[1021] Yani bu dünya hayatına olan düşkünlük hastalığı onlar için arizî değil aslî bir hastalıktır.

Dünya hayatını Cenâb-ı Mevlâ şöyle tarif etmektedir:

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الأَمْوَالِ وَالأَوْلادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلا مَتَاعُ الْغُرُورِ "*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği zîrâatçilerin hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Âhirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızâsı vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir.*"[1022] Dolayısıyla oyun ve eğlenceden ibaret olan dünya hayatına gereğinden fazla değer atfederek âhiret hayatı için çalışmayanlar, bu âyet-i kerîmede olduğu gibi azarlanmayı ve kınanmayı hak etmişlerdir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de "*Dünya tatlı, göz kamaştırıcı ve çekicidir. Allah onu sizin kullanmanıza verecek ve nasıl davranacağınıza bakacaktır. Dünyaya aldanmaktan sakının!*"[1023] buyurmak suretiyle dünyanın imtihan yeri olduğuna dikkat çekerek ona aldanmaktan ümmetini sakındırmıştır. Ayrıca dünyanın Allah katındaki değeri ile ilgili olarak da kulaksız bir oğlak ölüsünü işaret ederek "*Allah'a yemin ederim ki, Allah'a göre dünya, önünüzdeki şu ölü oğlaktan daha değersizdir.*"[1024] Böylece hem Kur'ân-ı Kerîm hem de hadis-i şerifler, dünyanın geçiciliğine, değersizliğine dikkat çekerek ona aldanma hatasına düşmeme hususunda müminleri uyarmaktadır. Müminin dünya ve âhiret karşısındaki duruşunu ise şu âyet özetlemektedir: "*Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu iste; ama dünyadan da*

[1019] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 72.
[1020] Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 306;
[1021] İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 407.
[1022] Hadîd, 57/20
[1023] Müslim, Zikir, 99.
[1024] Müslim, Zühd, 2.

nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et."[1025] Yani Müslüman dünya-âhiret dengesini Allah'ın hududları çerçevesinde kurar, bir yandan dünyası için çalışırken diğer yandan da âhiret hayatı için yatırım yapar. Zîrâ bilir ki bu dünya geçicidir, fanidir, oyun ve eğlenceden ibarettir. Önünde ise sonsuz olan ebedî bir hayat vardır.

Kâfirler dünyaya olan bağlılıklarının ve düşkünlüklerinin yanında ثقيل (ağır) olarak nitelenmiş olan kıyâmet gününü de ciddiye almazlar. Çünkü onlar böyle bir günün var olduğuna inanmazlar,[1026] inanmadıkları için de herhangi hazırlık yapmazlar[1027] ve o güne hiçbir şekilde aldırmazlar.[1028] Onların inandığı, bağlandığı, uğruna çaba sarfettikleri şey sadece ve sadece dünya hayatıdır. Dolayısıyla böyle basit, küçük menfaatler peşinden koşmak suretiyle sonuçları ağır olacak olan kıyâmet gününü düşünmemeleri onların basitliklerini ortaya koymaktadır.[1029]

O günün ثقيل (ağır) olarak nitelendirilmesi "*kendisini taşıyan kimseyi yoran bir yük anlamında*" kinâye olarak gelmiş mecâzî bir ifadedir.[1030] Zîrâ o gün kâfirler için gerçekten çok şiddetli ve korkunç olacaktır.[1031] O gün sonuçları ve zorlukları itibari ile onlar için çok ağırdır.[1032] Nitekim o güne her hangi bir hazırlık yapmadıkları için o günün yükünü ve musibetlerini taşıyamayacaklardır.[1033] Allah (c.c.) bu günün ağırlığını "*O göklere de yere de ağır gelmiştir*" [1034] âyetiyle de ifade etmektedir.

Âyet-i Kerîmede dikkat çeken bir husus ta أمامهم (önlerindeki...) yerine وراءهم (arkalarındaki...) lafzının kullanılmış olmasıdır. Zîrâ âhiret günü, henüz gelip geçmiş değil bilâkis gelecektir. Fahreddin Razi (ö. 606) bu soruya üç şekilde cevap verilebileceğini ifade ederek bunları şu şekilde sıralamıştır.

[1025] Kasas, 28/77.
[1026] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 346;İbni Atiyye, *a.g.e.*, V, 415; İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 408; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431.
[1027] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 346; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 151; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431.
[1028] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Havva, *a.g.e.*, XI, 6296.
[1029] Kutup, *a.g.e.*, XV, 426.
[1030] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 173 ; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Razi, *a.g.e.*, XV, 230; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 166; İbni Atiyye, *a.g.e.*, V, 415; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466.
[1031] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Havva, *a.g.e.*, XI, 6296; İbni Atiyye, *a.g.e.*, V, 415.
[1032] Kutup, *a.g.e.*, XV, 426.
[1033] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 277.
[1034] A'râf, 7/187.

1. Kâfirler kıyâmet gününe aldırış etmeyerek ondan yüz çevirdikleri için âdeta bu günü arkalarına almışlardır.

2. Âyetin takdiri "onlar o ağır ve çetin günde faydalarına olacak şeyleri arkalarına atmışlardır" şeklindedir. Yani buna göre يوم kelimesinin başında muzaaf olan مصالح kelimesi hazfedilmiştir.

3. Buradaki وراء (arka) kelimesi "ön" anlamında kullanılmıştır. Bu tıpkı "*Ötelerinde (وراءهم) de cehennem vardır*"[1035] ve "*onların önünde (وراءهم), her gemiyi zorbalıkla ele geçiren bir kral vardı*"[1036] âyetlerinde وراء (arka) kelimesinin أمام (ön) anlamında kullanılması gibidir.[1037]

Âyeti Kerîmenin zımnında rüşvetçiler ve zalimler başta olmak üzere dünyaya ve dünya nimetlerine bağlananlar için de bir tehdit bulunmaktadır.[1038]

G. ALLAH'IN İNKÂRCILARA MEYDAN OKUMASI

نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلا (28)

Âyet 28: *Onları biz yarattık; onların yaratılışını sapasağlam yaptık. Dilediğimizde (kendilerini yok eder) yerlerine benzerlerini getiririz.*

Allah (c.c.), kıyâmet günü endişesini taşımadan sadece dünya için yaşayan, kendilerini dünya hayatının heva ve hevesine kaptırıp şehvetlerinin kölesi olmuş olan kâfirlerin bu hallerini kınadıktan sonra şöyle buyurmuştur: "*Onları biz yarattık; onların yaratılışını sapasağlam yaptık. Dilediğimizde (kendilerini yok eder) yerlerine benzerlerini getiririz*"[1039]

Yüce Allah sûrenin başında zikretmiş olduğu şekilde insanları çok basit bir madde ile yokluktan varlık sahnesine çıkaranın bizzat kendisi olduğunu bu âyetle üstüne basa basa vurgulamaktadır. Allah (c.c.), insanı yarattıktan sonra onu diğer canlılardan farklı olarak ve çok üstün meziyetlerle donatmıştır. Sonra insana sayılamayacak kadar

---

[1035] Casiye, 45/10.
[1036] Kehf, 18/79.
[1037] Razî, *a.g.e.*, XV, 230.
[1038] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466.
[1039] İnsan, 76/28.

nimetler bahşetmiştir. Peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek suretiyle de emir ve nehiylerini insanlara bildirmiştir. Onları diğer canlılardan farklı olarak başıboş yaratmamış emir ve nehiylerle sorumlu tutmuştur. Allah, (c.c.) bu hakikâtları hatırlatarak vermiş olduğu bunca nimet mukabilinde kendisine iman etmeyerek küfre düşenleri minnet altına sokarak âdeta şöyle demektedir: "sizi en güzel ve sapa sağlam bir şekilde yaratmak suretiyle yoktan var eden benim. Böyle olmasına rağmen siz beni nasıl inkâr ediyorsunuz"[1040], ve benden nasıl gafil oluyorsunuz.[1041]

أسر kelimesinin ne anlama geldiği ile ilgili olarak tefsirlere farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşleri şöyle sıralamamız mümkündür.

1. Müfessirlerin bir kısmı أسر kelimesinin yaratılış olarak anlamışlardır.[1042] Ve bu görüş İbni Abbas, Mücahid, Katâde, ve Mukâtil'den de rivâyet edilmiştir.[1043] Çünkü onlara göre أسر yaratılış demektir.[1044] Nitekim Araplar bir adamın yaratılışının en güzel şekilde olduğunu söylerken لقد أسر هذا الرجل أحسن الأسر derler.[1045] Buna göre mana "yaratılışlarını sapa sağlam yaptık" şeklinde olmaktadır.

2. Diğer bazı müfessirler de أسرهم kelimesini "mafsalları (eklemleri)" şeklinde anlamışlardır.[1046] Çünkü أسر kelimesi aslında bağlamak, sıkmak, kuvvetlice bağlamak anlamına gelir[1047] ki burada olduğu gibi bağlanılan, sıkılan şey anlamında kullanımı da mevcuttur.[1048] Nitekim "esir" kelimesi eli kolu bağlandığı için bu kelimeden türetilmiştir.[1049] Bu durumda da âyetin manası "onların eklemlerini, âzalarını sinir ve damarlarlarla sıkı bir şekilde bağladık" şeklinde olmaktadır.[1050]

[1040] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 152; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 173.
[1041] Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 307.
[1042] Ferrâ, *a.g.e.*, III, 220; Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 279; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 151; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6017; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 173; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342.
[1043] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 280; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 151; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431; İbni Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 173.
[1044] Ferrâ, *a.g.e.*, III, 220.
[1045] Ferrâ, *a.g.e.*, III, 20; Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 279.
[1046] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 280; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431 Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 230; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 277; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 173; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342.
[1047] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 172; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 277; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 230; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6017.
[1048] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 230; İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 409; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6017.
[1049] Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6017.
[1050] Ebu's-suûd, *a.g.e.*, VII, 76; İbni Teymiye, *a.g.e.*, V, 25; İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 409; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 277; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342.

3. Az da olsa bu kelimeyi "güç, kuvvet" şeklinde yorumlayan müfessirler de vardır.[1051] Bu durumda âyetin manası "insanlara hayatlarını idame ettirecek güç ve kuvveti bahşettik" şeklinde olmaktadır.

4. Mücahid'den yapılan bir rivâyete göre bu kelimenin tefsiriyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bundan kasıt küçük ya da büyük necasetin çıktığı yerdir. Yani büyük ya da küçük necaset çıktıktan sonra burası yine büzülerek kapanır."[1052] Âyetin manası "ihtiyaç olmadığı zamanlarda bu yerlerden her hangi bir sıvı veya katı madde çıkmaması için oraları bağladık" şeklinde olmaktadır.[1053]

Sonuçta bu görüşlerin hepsinin ortak yönü insanın yaratılışının güzelliğine, sağlamlığına işaret etmeleridir. Allah (c.c.), insanı basit bir nutfeden "ahsen-i takvim" olarak yaratmıştır. Dolayısıyla bu noktada insana düşen vazife biraz düşünerek bu hakikâti idrak etmesi ve Rabbine kulluk yapmasıdır.

Âyetin ikinci kısmı olan "*dilediğimizde yerlerine benzerlerini getiririz*" ile Allah (c.c.) bu hakîkati idrak etmekten yoksun olan ve tamamen dünyevî kaygılarla yaşayan, âhiret gününün varlığını inkâr eden kâfirleri tehdit etmekte ve onları korkutmak suretiyle onlara gözdağı vermektedir.[1054]

Allah (c.c.), bu ifadeyle kendisinin, kendisi dışında kalan, yaratmış olduğu her şeyden tamamen müstağni olduğunu beyân etmektedir.[1055] Sanki şöyle demektedir: "Bizim, yarattığımız şeylerden hiçbirine kesinlikle ihtiyacımız yoktur. Kim böyle olduğunu düşünürse bilsin ki hiçbir şekilde onlara ihtiyacımız yoktur. Çünkü biz, onları yok edip, yerlerine benzerlerini yaratmaya kadiriz."[1056]

Yüce Allah aynı ifadelerle, kâfirleri şu âyetlerde de tehdit etmekte ve onların ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmelerinin ne kadar boş bir inanç olduğunu

---

[1051] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 280; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 151; Tabersî, *a.g.e.*, X, 177; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 173; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 354.
[1052] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 151; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; Haddâd, Ebi Bekir Yemenî, *Tefsîru'l-Haddâd*, Beyrut, 2003, VII, 138.
[1053] Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433.
[1054] Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466; Se'âlebî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf, *el-Cevâhiru'l-Hisân fî tefsîr'il-Kur'ân*, Beyrut,1996, III, 425; İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 410; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6017; Kutup, *a.g.e.*, XV, 427; Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, Beyrut, 2004, III, 437.
[1055] Razî, *a.g.e.*, XV, 230.
[1056] Razî, a.y.

vurgulamaktadır. *"Ey insanlar, eğer O dilerse sizi ortadan kaldırır da yerinize başkalarını getirir. Hiç şüphesiz Allah'ın gücü bunu yapmaya yeter."*[1057] ,*"O dilerse sizi ortadan kaldırıp yepyeni bir halk getirir."*[1058], *"Şüphesiz onları kendilerinden daha hayırlı olanlarla değiştirmeye gücümüz yeter"*[1059]

Âyetin واذا شئنا بدلنا أمثالهم تبديلا "dilediğimizde yerlerine benzerlerini getiririz" kısmını müfessirler farklı anlamışlardır.

1. Müfessirlerin büyük bir kısmı bu âyeti "onları helâk etmek istediğimiz zaman helâk eder onların yerlerine yaratılışları itibâri ile onlara benzeyen ve Allah'a itaatkâr olanları getiririz" şeklinde anlamışlardır.[1060] Ve bu görüş İbni Abbas'tan rivâyet edilmiştir.[1061] İtaatkâr olmayıp küfürde onların dengi olanlarla değiştirilebileceği görüşü de kaynaklarda mevcuttur.[1062] Bu anlayışa göre bir kitlenin tamamen imhâ edilip yerine yeni bir kitlenin getirililebileceği haber verilmektedir.[1063] Yani zâtî bir değişim söz konusudur.[1064]

2. Nasıl ki biz insanı sıhhatli ve sağlam bir şekilde yarattıysak yine bir felç ve çarpılma ile veya bir başka hastalığı onlara musallat ederek onu özürlü kılabiliriz.[1065] Ve onlara vermiş olduğumuz güzelliği alarak onlara en çirkin ve korkunç sûretler vererek[1066] onları bir ucûbeye çevirebiliriz[1067] şeklinde de anlaşılmıştır. Yani onların yeniden başka yaratılışla yaratılabilecekleri[1068] veya tarihte vukû bulduğu rivâyet edildiği gibi başka yaratıklara çevrilebilecekleri ifade edilmiştir.[1069] Burada ise sıfat ve kılıkta bir değişim mevcuttur.[1070]

[1057] Nisa, 4/133.
[1058] İbrahim, 14/19; Fatır, 35/16.
[1059] Meâric, 70/41.
[1060] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 270; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 172; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 431; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Razî, *a.g.e.*, XV, 231; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 152; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 354; Şirbinî, *a.g.e.*, IV, 517; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 307.
[1061] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 152; Se'âlebî, *a.g.e.*, III, 425.
[1062] Razî, *a.g.e.*, XV, 231; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 173.
[1063] Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6017.
[1064] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5515.
[1065] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 571.
[1066] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 152; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 354.
[1067] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 278.
[1068] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488.
[1069] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 278; Şirbinî, *a.g.e.*, IV, 517.
[1070] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 278; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 5515.

3. Son olarak da ölümden sonra onları istediğimiz şekilde tekrar diriltiriz şeklinde de anlaşılmıştır.[1071] Âlûsî, (ö.1270/1854) bu yorumun âyetin bağlamına daha uygun olacağı görüşündedir.[1072]

Bu görüşlerin hepsinin toplandığı temel nokta, Allah'ın kudretinin kemâli ve sonsuzluğudur. İnsanları yoktan var eden Allah, hiç şüphesiz onları öldükten sonra yeniden diriltmeye hayli hayli kâdirdir. Allah bir şeyi dilediği zaman ona "ol!" demesi kâfidir.

Bir önceki âyet-i kerîme ile birlikte düşünüldüğü zaman satır aralarında kâfirlere ve günahkârlara yönelik sert bir eleştiri, derin ve etkili bir uyarı olduğu algılanmaktadır. Bu âyetlerle kâfirlerin Müslümanları dinlerinden döndürmek için harcamış oldukları çabaların sonuçsuz kalacağı vurgulanmış olmaktadır. Böylece bu âyetlerle, Hz. Peygamber'e moral destek sağlanmış olmakta[1073] ve müslümanların kalplerine de sükûnet bahşedilmektedir.[1074] Bu âyetlerle kâfirlerin korkutulmaları ve ürkütülmeleri amaçlandığı hususu son derece belirgindir.[1075]

H. KUR'ÂN-I KERİM'İN ÖĞÜT OLMA NİTELİĞİ

إِنَّ هَٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا (29)

Âyet 29: *Şüphesiz ki bu bir öğüttür. Artık dileyen Rabbine bir yol tutar.*

Allah (c.c.), insanın daha dünyaya gelmeden önceki halini zikrederek başlayan ve tüm hayat serüvenini özetleyen İnsan sûresinin sonuna doğru "*şüphesiz ki bu bir öğüttür. Artık dilayen rabbine yol tutar*"[1076] buyurmuştur.

Bu âyet-i kerîmedeki تذكرة (öğüt) den maksadın ne olduğu ile ilgili olarak müfessirlerin eserlerinde dile getirmiş oldukları görüşler şunlardır.

[1071] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 278; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 420; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466; Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 571.
[1072] Âlusî, *a.g.e.*, XXIX, 167.
[1073] Derveze, *a.g.e.*, V, 27.
[1074] Kutup, *a.g.e.*, XV, 427.
[1075] Derveze, *a.g.e.*,V, 27.
[1076] İnsan, 76/31.

1. Bu âyet-i kerîmedeki تذكرة , içinde ihtiva etmiş olduğu nasihatler, terğîb ve terhîb ifadeleri, va'd ve vaîdlerle İnsân sûresidir.[1077] Müfessirlerin büyük çoğunluğunun kabul ettiği görüş budur.

2. Bu "öğüt" bütünüyle Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleridir.[1078] Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm, insanları âyetleri üzerinde düşünmeye teşvik etmekte ve böylece ondan alınması gereken dersleri, ibretleri, uyulması gereken tavsiyeleri, yerine getirilmesi istenen emir ve nehiyleri insanların öğrenerek hayatlarını Kur'ân-ı Kerîm'e göre şekillendirmelerini istemektedir.

3. "Öğüt" olarak kastedilen tüm ahkâmı ile şeriâtın tamamıdır.[1079]

4. Bu "öğüt" insanın en güzel şekildeki yaratılışıdır.[1080]

Bu görüşler müfessirlerin eserlerinde zikretmiş oldukları görüşlerdir. Ancak zikredilen bu görüşlerden her birinin sıralaması aynı zamanda o görüşün ne kadar kabul gördüğünü göstermektedir. Dolayısıyla bu "öğüt"ün insanın sağlam ve en güzel şekildeki yaratılışı olduğu yorumunu ilgili dipnottan da anlaşılacağı üzere sadece bir kaynakta görebildik.

İnsan sûresine bakıldığı zaman, gerçekten de isminden de anlaşıldığı gibi insanla ilgili olarak yaratılışından âhiret hayatındaki durumuna kadar birçok hususun bu sûrede zikredildiği görülecektir. Dolayısıyla bu sûre, insan için gerçekten çok önemli nasihatler, dersler, öğütler içermektedir. Şâyet insan, bunlar üzerinde akıl yürütürse, bu sûrede zikredilen hakikâtleri biraz tefekkür ederse onda birçok nasihat ve öğüt bulacaktır. Ancak âyet-i kerîmenin tek'id edatı olan "إن" ile başlamasının da delâlet ettiği gibi maalesef insanlar, bu hususta kayıtsız kalmakta, gerekli itinâyı

[1077] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 281; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 172; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 432; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433; Râzî, *a.g.e.*, XV, 231; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 152; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401;Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488; Maverdî, *a.g.e.*, VI, 174; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 278; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Suyûtî, *ed-Dürr*, VIII, 379; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 411; Havva, *a.g.e.*, XI, 6297; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6017; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 307.
[1078] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 278; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 229; İbn'ül Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 395; Ateş, *a.g.e.*, IX, 251.
[1079] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401; İbni Âtiyye, *a.g.e.*, V, 387; el-Gırnatî, Muhammed b. Ahmed b. Cüzey, *et-Teshîl li U'lûm'it-Tenzîl*, , Dâru'l Erkâm, Beyrut, tsz., II, 440.
[1080] Maverdî, *a.g.e.*, VI, 174.

göstermemekte ve Kur'ân-ı Kerîm'in tamamıyla birlikte bu sûredeki âyetlerin bir "öğüt" olduğunu inkâr etmektedirler.[1081]

"Öğüt" (تذكرة) olarak nitelenen bu âyetler hakkında tefekkür edip gereğini yerine getirenler, hiç şüphesiz فمن شاء اتخذ الى ربه سبيلا ifadesi gereğince kendisini Rabbine yaklaştıracak olan bir yol bulmaya muvaffak olacaklardır.[1082] Rabbine gidecek yol edinmek O'na yaklaşmak, O'na yakın olmak demektir.[1083] O'na yakın olmak da önce tam bir iman ile[1084], O'nu bütün kalb ile en derin bir şekilde sevmekle[1085] ardından da O'nun emirlerini yerine getirmek ve nehiylerinden sakınmakla[1086] sadece O'nun rızâsını kazanmak için salih ameller yapmakla[1087] yani tam manasıyla O'na itaât etmekle olur.[1088] Ayrıca "من يطع الرسول فقد أطاع الله" "*Kim Hz. Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur*"[1089] âyeti gereğince de Rasûlullâh'a itaat etmekle Allah'a itaât etmiş olunur.[1090] Allah'a giden yolu elde etmek isteyen kimse de ancak Kur'ân-ı Kerîm'le hidâyet bulmak isteyen kimsedir.[1091]

Bu âyet-i kerîmeden anlaşılan bir husus da dileyen kimsenin Allah'a kulluk yapabilmek için, kendisine sevap kazandıracak vesileleri bulabileceğidir.[1092] Dolayısıyla kul Rabbine itaât etmek için bulduğu fırsatları, vesileleri değerlendirdiği takdirde de Rabbinin rızâsını kazanacaktır. Rabbinin rızâsını kazandığı takdirde de sonsuz nimetlerin bulunduğu cenneti elde edecektir.[1093] Bu noktada, Rabbinin rızâsını kazanmak için kulun irâdesinin ne kadar önemli bir husus olduğu ortaya çıkmaktadır.

من شاء (kim isterse) şeklinde bir ifade kullanılması yukarda saydığımız şeyleri bir an önce yapmaları ve O'na kulluğa koşmaları için insanları teşvik etmekte, onları bu

---

[1081] İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 411.
[1082] İbn Aşûr, *a.y.*
[1083] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 172; Razî, *a.g.e.*, XV, 231; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401.
[1084] Şevkânî, *a.g.e.*, V, 354; Zuhaylî, a.g.e, XXIX, 307.
[1085] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 278; Şirbinî, *a.g.e.*, IV, 517.
[1086] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 281; Tabersî, *a.g.e.*, X, 177.
[1087] Haddâd, *a.g.e.*, VII, 138.
[1088] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 401;Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6017; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 354; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 307.
[1089] Nisâ, 4/80.
[1090] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; İbnî Âcîbe, *a.g.e.*, VIII, 204.
[1091] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488; Havva, *a.g.e.*, XI, 6297.
[1092] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 152; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 432; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466.
[1093] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 152; Maverdî, *a.g.e.*, IV, 174; Abdurrezzâk, *a.g.e.*, IV, 535; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 354.

güzel hasletlere yönlendirmektedir.[1094] Çünkü Allah (c.c.), bunu başarabilmesi için insana gerekli olan seçme iradesini, akletme gücünü bahşetmiş ayrıca karanlıktan aydınlığa çıkarması için de peygamberler göndermiştir.

Kaderiyye mezhebinin görüşlerini dayandırmış olduğu en önemli âyetlerden biri de tefsirini yapmaya çalıştığımız bu âyet-i kerîmedir.[1095] Kaderiyye mezhebinin müntesipleri bu âyeti, فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر "dileyen iman etsin, dileyen de inkâr"[1096] âyetiyle birlikte mütâla ederek insanın kendi fiillerini seçip bizzat yapma gücüne sahip olduğunu iddia etmişlerdir. İnsanın hiçbir şekilde iradesinin olmadığını savunan Cebriyye mezhebi de bu âyeti bir sonraki وَمَا تَشَاءُونَ إِلا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ "Rabbinizin dilemesi olmadan siz bir şey dileyemezsiniz"[1097] âyetiyle birlikte değerlendirerek cebriyeci görüşlerine dayanak yapmışlardır.[1098]

İ. ALLAH'IN İRADESİ ÇERÇEVESİNDE KULUN İRADESİ

وَمَا تَشَاءُونَ إِلا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (30)

Âyet 30: *Sizler ancak Rabbinizin dilemesi (izin vermesi) sayesinde (bir şeyi) dileyebilirsiniz. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.*

Allah (c.c.), dileyen kimsenin kendisini Allah'a yaklaştıracak, rızâsını kazandıracak, cennete ulaştıracak bir yol tutması gerektiğini bir önceki âyet-i kerîmede ifade ettikten sonra yegâne hâkim-i mutlak'ın kendisi olduğunu beyân ederek şöyle buyurmuştur: "*Sizler ancak Rabbinizin dilemesi (izin vermesi) sayesinde (bir şeyi) dileyebilirsiniz. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.*"[1099]

Bu âyet-i kerîme ile Allah, (c.c.) tüm insanlığa adetâ şunu ilan etmektedir: Artık beşer kalpleri bilmelidir ki yegâne yaratan ve mutlak irâde sahibi Allah Teâlâdır.

[1094] İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 411; İbni Âtıyye, *a.g.e.*, V, 387; Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 230; Cüzey, el-Gırnatî, *a.g.e.*, III, 440.
[1095] Razî, *a.g.e.*, XV, 231 ; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; Ateş, *a.g.e.*, IX, 252.
[1096] Kehf, 18/29.
[1097] İnsan, 76/30.
[1098] Razî, *a.g.e.*, XV, 231.
[1099] İnsan, 76/30.

İnsanlık, bunu bilmeli ve bu bilgi ışığında O'na yönelerek kaderine, Allah'ın onun hakkındaki hükmüne teslim olmalıdır.[1100]

Âyet-i Kerîmede تشاء fiilin mef'ulünün zikredilmemesi sebebiyle müfessirler bu mef'ulun ne olduğu ile ilgili olarak çeşitli yorumlar yapmışlardır. Müfessirlerin bu yorumları, "Allah (c.c.) dilemedikçe kul neyi dileyemez?" sorusunun cevap bulabilmesi için yapılan bir çabadır. Buna göre müfessirlerin büyük bir çoğunluğu âyeti bağlamıyla birlikte değerlendirerek evvel emirde bunun mef'ulünün "Allah'a gidecek yolu tutma" olduğunu kabul etmişlerdir. Nitekim bir önceki âyet-i kerîmede "dileyenin kendisini Rabb'ine ulaştıracak yolu tutabileceği" buyurulmuştu. Yani Allah dilemedikçe kul kendisini Allah'a ulaştıracak, yaklaştıracak yolu tutmayı, bu yola girmeyi dileyemez, bu hususta muvaffak olamaz.[1101] Buna mücerred olarak kulun gücü yetmez.[1102] Kul, bunu ancak Allah'ın dilediği bir vakitte ve durumda gerçekleştirebilir.[1103] Çünkü kulun dilemesinin "kesb"den başka bir etkisi yoktur.[1104]

İbni Âşûr (ö.1394/1973) bu âyette "تشاء" fiilinin mef'ulünün zikredilmemesinin, âyetin umûm ifade etmesi için olduğunu söylemiştir.[1105] Dolayısıyla bu görüşe göre "Allah'a götürecek yolu dilemesinden" ziyâde kulun Allah dilemeden "hiçbir şey dileyemeyeceğini" ifâde etmektedir.[1106] Kuldan sâdır olan tüm her şey Allah'ın dilemesiyledir.[1107] Allah bir şeyi kulun dilemesini dilediği zaman kul da onu dileyebilir.[1108] Aksi halde kulun gücü onu dilemeye yetmez. Zîrâ her şey Allah'ın elindedir.[1109] Hayır, da şer de O'nun elindedir.[1110] O (c.c.), istemeden kişi kendisine ne fayda verecek bir şey temin edebilir, ne de kendisine zarar verecek bir şeyden kendisini

---

[1100] Kutup, *a.g.e.*, XV, 428.
[1101] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 281; Nesefî, *a.g.e.*, IV 470; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 152; Ebus's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 354; Haddâd, *a.g.e.*, VII, 139; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466; Tabersî, *a.g.e.*, X, 177; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 307;Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6018.
[1102] Ebus's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466.
[1103] Ebus's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466.
[1104] Ebus's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 279; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466.
[1105] İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 412.
[1106] İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 412; Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 167; Tantâvî, *a.g.e.*, XV, 230; Sabunî, *a.g.e.*, III, 437.
[1107] Hâzin, *a.g.e.*, IV, 342; İbni Aşûr, *a.g.e.*, XXIX, 413; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 307.
[1108] Bikâî, *a.g.e.*, VIII, 279.
[1109] Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6018; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 307.
[1110] Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 307.

koruyabilir.[1111] O'nun olmasını dilediği şeyi, kul dileyebilir. Eğer bir şey gerçekleşmiş ise bu O'nun dilemesiyledir.[1112]

Allah, (c.c.) mutlak irâdenin kendisine ait olduğunu şu âyetlerde de dile getirmektedir: *"(Resûlüm!) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadirsin"*[1113] ve *"Allah dilediği şeyi mutlaka yapandır."*[1114]

Allah (c.c.), mutlak irâde sahibi ve otoritenin kendisi olduğunu beyân ettikten sonra إن الله كان عليما حكيما buyurarak kendisinin *"herşeyi bilen ve tam bir hikmet sahibi"* olduğunu da ilan etmiştir. Yani O'nun yaptığı her şey ilim ve hikmete dayanır. Onun için kararlarında yanılmasının imkânı yoktur.[1115]

Allah (c.c.), عليم (bilen)dir. O'nun ilmi hiç şüphesiz ezelî ve ebedîdir. O (c.c.), Allâmul Ğuyubtur. Müfessirler bu عليم kelimesini tefsir ederken bilginin farklı vechelerini zikretmişlerdir. Meselâ bazı müfessirler Allah'ın (c.c.), kullarından kimin hidâyeti hak edip, kimin hak etmediğini daha onları yaratmadan önce bilmekte olduğunu, hidâyeti hak edenlere hidâyeti kolaylaştırdığını ve hidâyetin sebeplerini onlara hazırladığını buna mukabil saptırılmaya layık olanları da hidâyete ulaşmaktan alıkoyduğunu söylemişlerdir.[1116] Yani herkese hak ettiği ve ehil olduğu şeyi kolaylaştırmıştır. Bazı müfessirler de bu "bilgiyi" Allah'ın, kullarının bütün hallerini,[1117] diledikleri herşeyi[1118] ve onların yapmış oldukları tüm amelleri[1119] bildiği şeklinde izah etmişlerdir.

Allah (c.c.), حكيم (hikmet sahibi)dir. Yani sözlerinde ve fiillerinde daima isabet edendir.[1120] Kulları üzerindeki tasarrufunda tam bir hüküm ve hikmet sahibidir.

[1111] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488 ; Havva, *a.g.e.*, XI, 6298; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 307.
[1112] Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6018.
[1113] Âl-i İmrân, 3/26.
[1114] Burûc, 85/16.
[1115] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 573.
[1116] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 307; Se'âlebî, *a.g.e.*, III, 425; Havva, *a.g.e.* XI, 6298; Sabunî, *a.g.e.*, III, 438.
[1117] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 343.
[1118] Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 168.
[1119] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 152.
[1120] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470.

Yapmış olduğu hiçbir şey bir hikmetten hâli değildir. O'nun bütün işleri ilim ve hikmetledir.[1121] Bundan dolayı kimin hidayate layık ve müstehak olduğunu ve kimin olmadığını bu ilmi ve hikmeti ile bilir. Ve onlara müstehak oldukları şeylerde yardım eder.[1122] Ancak bu hikmetleri hiç kimsenin kavraması mümkün değildir.[1123]

Mevdudî tefsirini yaptığımız son iki âyette üç önemli nokta olduğunu söylerek bunları şöyle sıralar: Birincisi; dileyen kimse Rabb'inin yolunu tutar. İkincisi; Allah dilemedikten sonra kulun dilemesinin hiçbir anlamı yoktur. Üçüncüsü ise; Allah büyük hikmet ve ilim sahibidir. Bu üç noktayı birlikte düşündüğümüz takdirde, insanın irâde serbestliği ile Allah'ın dilemesi arasındaki ilişkiyi anlayabilir ve bu konudaki aklımızda var olan tüm zanlardan da kurtulabiliriz.[1124]

J. RAHMET DE AZÂB DA ALLAH'IN ELİNDEDİR

يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (31)

Âyet 31: *Dilediğine rahmet eder. Zâlimlere, işte onlara, can yakıcı bir azap hazırlamıştır.*

Allah Teâlâ tüm işlerinin ilmi ve hikmeti çerçevesinde cereyan ettiğini beyân ettikten sonra bu ilmi ve hikmeti gereğince, dilediği kimseye rahmetle muâmele edeceğini buna mukabil dünyada kulluk vazifelerini yapmayarak zâlim olanlara ise acı veren bir azab hazırladığını ifade etmiştir.

Allah (c.c.)'ın rahmetiyle muâmele ettiği kimseler; hidâyet nasib ettiği, kendisine kulluk yapma hususunda muvaffak kıldığı,[1125] sapkınlık içinde iken tövbe nasib ederek günahlarını bağışladığı[1126] mümin kullarıdır.[1127]

Müfessirlerin bir kısmı bu âyet-i kerîmedeki "يدخل من يشاء فى رحمته" (dilediğini rahmetine sokar) ibaresindeki "رحمة" (rahmet) kelimesini "cennet" olarak

---

[1121] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 573.
[1122] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 488; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433; Se'âlebî, *a.g.e.*, III, 425; Havva, *a.g.e.* XI, 6298; Sabunî, *a.g.e.*, III, 438.
[1123] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 281; Se'âlebî, *a.g.e.*, III, 425.
[1124] Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 572.
[1125] Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 166.
[1126] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 281.
[1127] Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 172.

yorumlamışlardır.[1128] Bu görüşe göre âyetin manası "Allah (c.c.), kendisine kulluk yaparak, emirlerini yerine getiren, nehiylerinden ictinab eden mümin kullarını cennet ile mükâfatlandırarak onları cennetine koyar" şeklindedir.[1129] Ancak burada, hak etmekten ziyâde Allah'ın fazlı ve ihsânı söz konusudur.[1130] Zîrâ O'nun sonsuz nimetleri karşısında kulun yapmış olduğu sınırlı ameller bunu açıkça ortaya koymaktadır. Cennet nimetlerine ancak O'nun rahmeti ile nail olunulabilir.[1131]

Söz konusu ibaredeki "رحمة"'i müfessirlerin bir kısmı da "iman" olarak tefsir etmişlerdir[1132] ki bu durumda mana "Allah (c.c.) dilediği kimseleri imân dairesine sokarak onları islamla şereflendirir" şeklindedir.[1133] Âyet-i Kerîme imanın Allah'tan bir lutüf olduğunun açık bir delilidir.[1134]

Allah'ın bir lütuf olarak iman bahşederek, mümin olma şerefine nail edeceği kimseler kendi irâdelerini Allah'a giden yola yöneltenlerdir. Kul, irâdesini bu yöne kullandıktan sonra Allah (c.c.), onu cennete götürecek olan iman ve taatte muvaffak kılar.[1135] Yani önce kulun yaradanına doğru adım atması gerekmektedir. Nitekim Enes'in (r.a) Hz. Peygamberden rivâyet etmiş olduğu bir hadîs-i kutsîde Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: *"Kulum bana bir karış yaklaştığı zaman, ben ona bir arşın yaklaşırım; o bana bir arşın yaklaşınca ben ona bir kulaç yaklaşırım; o bana yürüyerek geldiği zaman, ben ona koşarak varırım."* Kul adım attıktan sonra Allah Teâlâ ona müstehak olduğu şekilde davranacaktır. Zîrâ Allah (c.c.)'ın hikmet sahibi olması bunu zorunlu kılmaktadır.

Kendisine yaklaşmak için yol arayan ve bu yolu bulan mümin kulların aksine Cenâb-ı Allah kendisine iman etmeyerek müşrik olan zâlim kullarına ise elîm bir azab hazırlamıştır. Yani Allah'ın zâlim olarak bize takdim etmiş olduğu kimseler kâfir ve müşriklerdir.[1136] Zîrâ onlar irâdelerini Allah'a kul olmak için değil aksine isyânkarlıkta

---

[1128] Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 536;Razî, *a.g.e.*, XV, 232; Tabersî, *a.g.e.*, X, 178; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 308.
[1129] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 281; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 153.
[1130] Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 308.
[1131] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470.
[1132] Razî, *a.g.e.*, XV, 232.
[1133] Semerkandî, *a.g.e.*, III, 433.
[1134] Razi, *a.g.e.*, XV, 232; Havva, *a.g.e.*, XI, 6298.
[1135] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6018.
[1136] Mukâtil, *a.g.e.*, IV, 536; Beğavî, *a.g.e.*, IV, 432; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 153; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 343; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 308; Tabersî, *a.g.e.*, X, 178; Havva, *a.g.e.*, XI, 6298.

kullanmışlardır.[1137] Bu şekilde irâdelerini kötü yönde kullanmakla da önce kendi nefislerine zülüm etmişlerdir.[1138]

Allah (c.c.), o zâlimler için, kendi nefislerine zulmetmeleri, kendisine âsi olmaları, irâdelerini çeşitli günahlara tevessül etmek için kullanmaları sebebiyle şiddetli şekilde acı verecek olan cehennem azâbını hazırlamıştır.[1139] Zîrâ hayatlarını küfür ve şirk üzere yaşadıkları için tövbe etmeleri nasib olmamış ve bu halde de ölmüşlerdir.[1140] Dolayısıyla adilâne bir şekilde bu azâbı hak etmişlerdir.[1141] Çünkü Allah (c.c.) hiçbir şekilde kullarına zulüm etmek istemez.[1142]

ظلم fiili ve bundan türeyen kelimeler Kur'ân-ı Kerîm'de aşırı derecede önemli rol oynamaktadır. Zîrâ bu kelime, Kur'ân'daki en mühim menfi değer ifade eden kelimelerinden biridir. Bu kelimeye dilcilerin ilk planda verdikleri anlam "bir şeyi yanlış yere koymak"tır.[1143] Ahlâk ilmindeki ilk ve en mühim anlamı ise "belirlenmiş sınırları aşmak ve bir başkasının hakkını ihlâl etmek"tir.[1144] Dolayısıyla kâfirler Allah'ın koymuş olduğu sınırları tanımayarak haddi aşmışlar, kulluk vazifesini Allah'a karşı yapmaları gerekirken kendi uydurdukları tanrılara kul olmuşlar ve bu yüzden de "الظالمين" (zâlimler) olarak isimlendirilmeyi hak etmişlerdir.[1145]

Bu kendi uydurdukları tanrılar, zamana göre değişiklik arzedebilir. Bunların ortak noktası bâtıl olmalarıdır. Bu batıl ilâhlar, bazen insanların kendi elleri ile yaparak tapmış oldukları putlar, bazen kendi kendini ilâh ilan eden firavunlar, bazen de günümüzde olduğu gibi madde yani mal, mülk, para, makam, mevki ve kadın gibi şeyler olmuştur. Müminin bu batıl şeylere tapması, onların kulu kölesi olması mümkün değildir. Mümin, kulluğa sadece ve sadece kendisini yaratan Cenâb-ı Mevlâ'nın lâyık olduğunu bilir ve bu bilgisinin gereği olarak tüm kulluğunu Allah (c.c.)'a vakfeder.

[1137] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 76; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 466; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6018.
[1138] Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 308.
[1139] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 281; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 153; Kasimî, *a.g.e.*, XVI, 6018; Zuhaylî, *a.g.e.*, XXIX, 308.
[1140] Taberî, *a.g.e.*, XXVIII, 281.
[1141] Havva, *a.g.e.*, XI, 6298.
[1142] Mümin, 40/31.
[1143] İzutsu, *Kur'ân'da Dinî Ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 222.
[1144] İzutsu, *a.y.*
[1145] Nesefî, *a.g.e.*, IV, 470; Havva, *a.g.e.*, XVI, 6298.

SONUÇ

Ele almış olduğumuz İnsan sûresi, ihtiva etmiş olduğu engin anlamlar, nasihatler, tavsiyeler, ibretler sebebi ile kendisinin de söylediği üzere insanlık için tam bir öğüttür. Zîrâ insanın hayat serüveninin her bir aşamasından bahsetmekte ve insana bir anlamda kendisini tanıtmakta ve varlığı ile ilglili olarak kafasındaki soru işaretlerini izâle etmektedir. İnsanın varlık sahnesine gelmesini anlatarak başlayan sûre, insanın ebedî ikametgâhı olacak olan cennet ve cehennemden bahsetmek sûretiyle nihâyete ermektedir.

Tüm felsefî akımların, kâinat hakkında akıl yürütenlerin, insanın varlığını sorgulayan herkesin cevap aradığı üç temel soru olan "nereden geldim?" "nereye gidiyorum?" ve "niçin?" sorularının cevabını bu sûre, en veciz bir şekilde vermektedir. İnsan sûresini okuyan herkes çok fazla derinlemesine tefekkür etmeden bu üç temel sorunun cevabını net bir şekilde bulmakta zorlanmayacaktır.

Sûre, soru üslubuyla başlayarak öncelikli olarak insanların dikkatini çekmeyi amaçlamış ve insandan kendisine bu üç temel soruyu sormasını ve cevaplandırmasını istemiştir. İnsanoğlunun varlık olmadan önceki haline vurgu yapılarak ona bir anlamda haddi bildirilmiş, kibirlenmesinin, kendisini yoktan var eden yüce yaratacısına karşı âsî olmasının anlamsızlığı ortaya konulmuştur. Bu hakîkat ortaya konulurken de insanı yoktan var eden yüce yaratıcının kudretinin sınırsızlığına vurgu yapılarak insanoğlunu yoktan var eden Allah'ın öldükten sonra yeniden diriltmeye hayli hayli kâdir olduğu beyan edilmiştir.

Sûre, insanoğlunu, Allah Teâlâ'nın hidâyet vesileleri karşısında sergilemiş olduğu olumlu ve olumsuz tavıra göre iki sınıfa ayırmış ve bu sınıfları şâkir (mümin) ve kefûr (kâfir) olarak isimlendirerek bize takdim etmiştir. Bu tasnif ve isimlendirmeden sonra hidâyet bulma noktasında olumsuz tavır sergileyen kâfirlere hazırlamış olduğu elem verici azab çeşitlerinden bir kaçını zikretmek suretiyle, insanoğlunu bu şekilde olumsuz bir tavır takınmaktan sakındırmayı ve takınanları da vazgeçirmeyi amaçlamıştır.

Allah Teâlâ'nın rahmetinin gazabına gâlib olduğunun bir ifadesi olarak hidâyet bulma noktasında muvaffak olan seçkin (ebrâr) kulların, âhiret hayatındaki güzel, imrendirici, cezbedici halleri sûrede tafsilatlı bir şekilde anlatılarak insanoğlu ebrâr kul olmaya teşvik edilmiştir. Bu noktada ebedî saâdete nail olan ebrâr kulların davranış tarzlarından örnek sunularak bu teşvik daha da somutlaştırılmıştır. Burada dikkat çeken husus hiç şüphesiz bu kulların davranışlarında ve amellerinde taşımış oldukları yerinde endişelerdir. Bu endişeler de sûrede, her türlü riyâ ve menfaat beklentisinden uzak olan Allah rızâsı ve âhiret endişesi olarak takdim edilmiştir.

Bu yerinde endişeleri taşıyarak ebrâr kul olma başarısını gösterip Allah'ın fazlı ve ihsanıyla cennetine yerleştirdiği bu mesud kullar için ebedî hayatlarını geçirecekleri nimet yurdunu, içecekleri şaraplardan, meyvelerini yiyecekleri ağaçlardan, istifade edecekleri pınarlardan, giyecekleri ipek elbiselerden, içinde bulunacakları iklimden, etraflarında dolaşan eşsiz güzellikteki nedîmelerden ve akla hayale gelmeyecek nadide nimetlerden bahsetmek sûretiyle tasviri, sûrenin en çok üzerinde durduğu konudur.

Ancak şu da bir gerçektir ki cennet tasvirlerini dünyevî zaviyeden tam manasıyla anlamak mümkün değildir. Zîrâ cennet bambaşka bir âlemdir. Bu tasvirleri şu üç husus çerçevesinde anlamak ve değerlendirmek gerekir.

Bir; *Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için nice sevindirici ve göz kamaştırıcı nimetlerin saklı olduğunu hiç kimse bilmez.*[1146] Âyet-i Kerîmesi,

İki; "*Ben salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın hatır ve hayal edemediği nimetler hazırladım*" [1147] hadîs- kutsîsi,

Üç; İbn Abbas'tan gelen "*dünyada sadece cennette olan nimetlerin isimleri mevcuttur*"[1148] rivayeti

Bu çerçevede düşündüğümüz zaman cennet tasvirlerinin hakîkatinin ne olduğu çok daha güzel anlaşılacaktır. Allah (c.c.) cümlemize, yapılan cennet tasvirlerini bizzat yerinde görerek bunların hâkikatini anlamamızı nasib etsin. Âmin. Çalışma bizden tevfik Allah'tan.

[1146] Secde, 32/17.
[1147] Buhârî, Bed'ü'l-halk 8, Tevhid 35; Müslim, Cennet 2-5; İbn Mâce, Zühd 39.
[1148] Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 140; Razî, *a.g.e.*, XV, 221; Bursevî, *a.g.e.*, IV, 463.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERİM

Abdulbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l Hadis, Kahire, 2001.

Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Âlûsî, Ebu'l Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud b. Abdillah el-Bağdadî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, İhyâu't-Turâsi'l Arabi, Beyrut tsz.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyât, İstanbul, tsz.

Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

Aydüz, Davut, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yayınları, İstanbul 2004.

Barr, Muhammed Ali, *Kur'ân-I Kerîm Ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, (trc: Abdulvahab Öztürk), TDV Yayınları, Ankara tsz.

Baş, Erdoğan, *Hucurât Sûresi Tefsiri Ve İnananlar Arası Beşerî Münâsebetler*, (Yüksek Lisâns Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud, *Tefsirü'l-Begavî (Meâlimü't-tenzîl)* (thk: Hâlid Abdurrahman Ak), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1987.

Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ân'i Kavramlar*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2003.

Beyazîzade, Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l Münife (nşr. İlyas çelebi)*, İFAV, İstanbul, 2000.

Beyzâvî, Kâdı Nâsiruddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed Şirazî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârut-Tefsîr*, Müessesetü Şa'bân, Beyrut, h.1330.

Bucaille, Maurice, Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'ân, (çev: Mehmet Ali Sönmez), Ankara 1998.

Bikâî, Burhanuddin Ebu'l Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-âyâti ve's-Süver*, Dâru'l Kütübül-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1995.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1973-1974.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhul Beyân* (ihts. Muhammed Ali sabunî), Dâru'l-Kâlem, Dımeşk, 1989.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Cevdet Paşa, Ahmet, *Muhtasar Kuran Tarihi*, İstanbul, 1985.

Cevdet Bey, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1992.

Cürcanî, Seyyid Şerif, *Ta'rifat,* Dar'ul Kütübü'l İlmiyye, Beyrut,2003.

Çelebi, Mahmut, *Cennetteki Hayat (trc. İsmet Ersöz),* Rabıta Yayınevi, Konya,1978.

Çelik, Muhammed, *Kur'a'nın İkna Hususiyeti,* Akademi Yayınları, İkinci Baskı, İzmir,2006.

Çelik, Ömer ve arkadaşları, *Üsve-i Hasene,* Erkam Yayınları, İstanbul, 2005.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sünenu'd-Dârimî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulu Ve Tarihi*, İfav Yayınları, İstanbul, 2001.

----------, Muhsin, *Vahiy Gerçeği,* İFAV Yayınları, İstanbul,1996.

Derveze, İzzet, *et-Tefsîr-ul Hadîs (trc. Vahdettin İnce),*5/19, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

Dihlevî, Şah Veliyullah, *Hüccetullaâhi'l-Bâliğâ*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Draz, M. Abdullah, *İslamın İnsana Verdiği Değer* (trc. Nureddin Demir), s.18, Kayıhan yayınları, ikinci baskı, İstanbul, 1993.

Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hemmâm, *Tefsîru Abdurrezzâk*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992 .

Ebû Hayyân, Esîruddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Endülûsî, el-Ğırnâti, *Bahru'l-Muhît*, Darul Fikr, İkinci Baskı, Kahire, 1983.

Ebu's-Suûd Efendi Muhammed b. Muhammed, *İrşad'ul-Aklis'sselim ilâ Mezâyâ Kitâbi'l Kerîm*, Dâru'l İhya ve't-Turâsil Arabî, Beyrut, tsz.

EREN, A.Cüneyt, *Konulu Tefsir Metodu,* Nil Yayınları, İstanbul, 2002.

Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meâl-Tefsir* (Trc: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 1999.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemî, *Meân'il-Kur'ân,* Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.

Firûzâbâdî, *Kamus Tercümesi* (trc: Âsım Efendi), Bahriye Matbaası, y.y., h. 1305.

Firuzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *Besâir-u Zevi-tTemyiz fi Letâif'il-Kitâbi'l-Aziz,* Mektebetü'l İlmiye, Beyrut, tsz.

Giridî, Sırrı Paşa, *Sırr-ı İnsan Tefsir-i- Sure-i İnsan*, Eski Zabtiye Caddesinde 61 Numaralı Matbaa, Dersaâdet, h.1312.

Haddâd, Ebi Bekr Haddâd el-Yemenî, *Tefsirü'l-Haddad,* (thk: Muhammed İbrahim Yahya), Dâru'l-Medari'l-İslami, Beyrut, 2003.

Hasan Han, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevci Sıddik, *Fethü'l-beyân fi makasıdi'l-Kur'ân,* nşr: Abdullah b. İbrahim el-Ensarî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995.

Havva, Said, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Dâru's Selam, Üçüncü Baskı, Kahire, 1991.

Hâzin, Alâuddin Ali b Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, *Tefsir'ul-Hâzin (Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl)* Dâru'l Fikr, tsz.

Hicazî, Mahmut, *Furkan Tefsiri,* (trc: Mehmet Keskin), İlim Yayınları, İstanbul, tsz..

İbnî Âcîbe, Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî, *el-Bahru'l Medîd*, Daru'l Kütüb'ül İlmiyye, Beyrut, 2005.

İbn Aşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, y.y., tsz.

İbni Âtıyye, Ebû Muhammed Abdilhak Ğâlib el- Endülüsî, *el- Muharrarü'l Vecîz*, Darü'l Kütübü'l İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1993.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muahammed, *Zâdü'l-Mesîr fî ilmi't-Tefsîr*, Mektebetül İslamî, Beyrut, h. 1404.

----------, *Nasihü'l-Kur'ân ve mensuhuhu* veya *Nevâsihu'l-Kur'ân* (thk: Hüseyin Sâlim Esed Dâranî), Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye, Dımeşk, 1990.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbi, *et-Teshil li-ulumi't-tenzil* (thk: Abdullah Halidî), Dâru'l Erkâm, Beyrut, tsz.

İbn Fâris, Ebu'l Hüseyn Ahmed b. Zekeriyyâ, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga, (thk. Abdusselam Muhammed Harun*), Dâru'l-Fikr, y.y., 1979.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahirî, *en-Nâsih ve'l Mensuh* (thk: Abdulgifâr Süleyman), Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, h.1402.

İbn Kesir, İmâdüddin Ebu'l Fidâ İsmail b., *Tefsiru'l-Kur'ân'il Azim*, Dâru'l Ma'rife, İkinci Baskı, Beyrut, 1988.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l- Arab*, Dâru Sadr, Birinci Baskı, Beyrut, tsz.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Dekâikü't-Tefsir* (thk: Muhammed es-Seyyid Celyend), İkinci Baskı, Müessesetü Ulûm'il- Kur'ân, Beyrut, 1984.

İsfehanî, Râğıb Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 2005.

İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve insan,* (trc: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat tsz.

----------, *Kur'ân'da Dinî Ve Ahlâkî Kavramlar,* (trc: Selahaddin Ayaz) , Pınar Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1997.

Karakış, Mecit, *Alak Sûresi Tefsiri*, (Yüksek Lisâns Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Karaman, Hayreddin ve Arkadaşları, *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.

----------, *Kur'ân Yolu*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

Kattan, Menna' Halil, *Mebahis fî ulumi'l-Kur'ân,* Mektebet'ül-Meârif, Üçüncü Baskı, Riyad, 2000.

Koyuncu, Gufran, *Evrim*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân,* Dâru İhyâi't-Turâsi'l Arâbî, Beyrut, 1985.

Kutub, Seyyid, *Fizılâl-il Kur'ân*(ter: Bekir karlıağa ve arkadaşları) ,Hikmet Yayınları, İstanbul, tsz.

----------, *Kur'ân'da Kıyâmet Sahneleri*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1997.

Maturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Te'vilatu ehli's-sünne*, thk: Fatma Yusuf Heymî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2004.

Maverdî, Ebi'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn Tefsir'ul Maverdî*, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1996.

Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merağî*, Üçüncü Baskı, y.y.,1974.

Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l Kur'ân*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Mukâtil* (thk: Abdullah Mahmud), Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, Beyrut, 2002.

Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi, *et-Terğîb ve 't-Terhîb*, Dârü't-türâs, Kahire, tsz.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Nesefî, Ebu'l Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Hanefî, *Medârik'ut-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* (thk: Mervan Muhammed), Dâru'n-Nefâis, Birinci Baskı, Beyrut, 1996.

Nisâburî, Nizameddin el-A'rec Hasan b. Muhammed Nizameddin, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, Dâru'l Kütüb'ül İlmiyye, Beyrut, 1996.

Nurbaki, Haluk, *Kuran'ı Kerîmden Âyetler Ve İlmi Gerçekler,* TDV Yayınları, Ankara, 1993.

Özyazıcı, Alparslan, *Hücreden İnsana,* Yeni Asya Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1979.

Razî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn, *Tefsir'ul-Kebîr*, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1990.

Sabunî, Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr Nureddin, *Mâturidiyye Akâidi (nşr. Bekir Topaloğlu)*, DİB yayınları, Ankara, 2005.

Sabunî Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, Dâru'l-İhyâ-i't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut, 2004.

San'anî, Ebû İbrahim Abdurrezzak b. Hemmam, *Tefsîr'u Abdirrezzak* (thk: Mahmud Muhammed Abduh), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

Se'âlebî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf, *el-Cevâhiru'l-Hisân fi tefsîr'il-Kur'ân*, Beyrut, 1996.

Se'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfü ve'l Beyân*, Beyrut, 2002.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahr'ul-Ulûm(Tefsîr-u Semerkandî)*, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Suyûtî, Celâleddin Abdirrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l Kur'ân,* (nşr: Mustafa Dîb el Buga), Dâru İbni Kesîr, Dımeşk, 2002.

----------, *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâb-ı Nüzûl*, Dâru'l Kütüb'ül-İlmiye, Beyrut, tsz.

----------, *ed-Dürr'ül Mensûr*, Darul Fikr, Beyrut, 1993.

----------,*Tenâsükü'd-Dürer fî Tenâsübi's-Suver*, (thk: Abdullah Muhammed Derviş), İkinci Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987.

Sülün, Murat, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar Neşriyat, ikinci baskı, İstanbul, 2005.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr; el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsir*, (nşr: Mustafa el-Babi el-Halebî), İkinci Baskı, Kahire, 1964.

Şınkîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cekenî, *Advâu'l Beyân fî Îdâhi'l-Kur'âni bi'l Kur'ân*, Mektebet-ü İbni Teymiye, Kahire, 1988.

Şirbinî, Muhammed b. Ahmed, *Sirâcü'l-Münîr*, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.

Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîr'il-Kur'ân*, Beyrut, 1991.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *el-Camî'ul-Beyân ân Te'vîl-i Âyi-l Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl, *Mecme'u'l-Beyân fi Tefsîri'l Kur'ân,*(thk: İbrahim Şemseddin), Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1997.

Tantavî, Tantavi b. Cevheri el-Mısrî, *el-Cevâhir fî Tefsir'il Kur'ân,* , Dâru'l Fikr, y.y. tsz.

Tantavî, Muhammed Seyyid, *Tefsîr'ul-Vasît li'l Kur'ân'il Kerîm*, Dâru'l Meârif, Kahire, 1992.

Temel, Nihat, *Kur'ân Aydınlığında Müslümana Yol Haritası,* Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

Tekin, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Cennet ve Cehennem,* Kayseri, 1982.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra, *Sünenu't-Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Topaloğlu, Bekir, "*Cehennem*" DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, İstanbul.

Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İFAV, İstanbul, 1991.

Ünal, Ali, *Kur'ânda Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İstanbul, 2003.

Vahidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi, *Esbâb-ı Nuzül'il-Kur'ân* (nşr: Mahir Yasir), Birinci Baskı, Dâru'l-Meymân, Riyad, 2005.

Yahya, Harun, *İnsan Mucizesi*, Araştırma Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Yaşar, Ahmet, *Ölümde Gömülü Hayat*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2008.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak dini Kur'ân Dili*, Bedir Yayınevi, İstanbul. 1993.

Yeniçeri, Celâl, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, s. 352, Erkam Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1995.

Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ânı Tefsiri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1998.

Zemahşerî, Ebu'l Kasım Cârullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l–Ekâvîl Fi't-Te'vîl*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, tsz.

Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l Kur'ân* (thk: Ahmed b. Ali,), Dâru'l Hadîs, Kahire, 2001.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillah b. Bahadır, *el-Burhân fî ulûmi'l Kur'ân* (thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Mısır, 1972.

Zuhaylî, Vehbe, *Tefsirü'l-Münir fi'l-Akide ve'ş-Şeria ve'l-Minhac,* Dâru'l Fikr'il Muâsır, Birinci Baskı, Beyrut, 1991.